

ΟΙ ΛΟΓΙΟΙ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟΥ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Μιχαήλ (Δούκας, Κομνηνός), Ἄγγελος, νόθος υἱὸς τοῦ σεβαστοκράτορος τῆς Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας Ἰωάννου, μὴ ὑποταγεῖς εἰς τοὺς καταλαβόντας τῷ 1204 τὴν Κωνσταντινούπολιν Φράγκους, ἔφυγεν εἰς τὰς Δυτικὰς ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ὅπου καὶ ἐπεβλήθη, τὸ μὲν ἀφήσας αὐτὰς ἀνεπηρέαστους ἐκ τοῦ τυφῶνος, τὸ δὲ προστατεύσας πολυαρίθμους πρόσφυγας ἐκ τῆς βασιλευούσης καὶ ἄλλων πόλεων καταφυγόντας ἐκεῖ.

Ὁ Μιχαήλ ἴδρυσεν τὸ δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου, πρωτεύουσαν ἔχων τὴν Ἄρταν, πόλιν ἐκκλησιαστικῶς ὑπαγομένην ὑπὸ τὸν Ναυπάκτου, καὶ ἐπεξέτεινε τὰς ἐλευθέρως ἐπαρχίας τοῦ κράτους του ὅσον ἠδύνατο. Τοῦτον δολοφονηθέντα διεδέχθη ὁ πολλῶ ἱκανώτερος ἀδελφός του Θεόδωρος, διατελέσας τὸ πρὶν ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Α΄ Λάσκαριν εἰς τὴν Νίκαιαν, ἀνὴρ πολεμικὸς καὶ ἀκατάβλητος, ὁ ὁποῖος, ὑποκινούμενος πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν λογίων καὶ πατριωτῶν ὧν προεῖχεν ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, προέθετο τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ ἐδάφους ἀπὸ τε τῶν Φράγκων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Βουλγάρων, καὶ τὸν παραμερισμὸν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ὥστε πρῶτος νὰ φθάσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἐγκαταστήσῃ ἐν αὐτῇ τὴν ἰδίαν του δυναστείαν. Ἀφοῦ κατέλυσε τὸ φραγκικὸν βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης ἐστέφθη ὁ Θεόδωρος Α΄ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ἐν αὐτῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος Δημητρίου, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος εἶχε φροντίσει διὰ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου νὰ ὑψώσῃ εἰς ἄρχοντα τῶν βορείων τοῦ κράτους τοῦ ἐπαρχιῶν. Ἡ προᾶξις αὕτη, ἐπακολουθήσασα σειρὰν ἀντικανονικῶν χειροτονιῶν ἐπισκόπων εἰς τὰς Δυτικὰς ἐπαρχίας, ὅπου ἡ κοσμικὴ ἐξουσία (ἀπὸ συμφώνου μὲ τὸν προκαθήμενον ἐκκλησιαστικῶς τοῦ δεσποτάτου Ἰωάννην Ναυπάκτου) ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀνεπηρέαστον ἀπὸ τοὺς ἐν Νικαίᾳ διαχειριστῶν τῶν κρατικῶν τοῦ δεσποτάτου ζητημάτων, προεκάλεσεν ὀξείαν τὴν ἀντίθεσιν τοῦ ἐν Νικαίᾳ ἐδρευόντος Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Ἡ μακρὰ διαμάχη, ἡ ἀντίθεσις τῶν δυτικῶν ὅπως μετὰσχουν εἰς συνεννοήσεις μὲ τὸν Πάπαν περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν (συνεννοήσεις αἰτινες ἀπέβλεπον μᾶλλον εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων τῆς ὥρας τῶν ἐν Νικαίᾳ), δὲν κατέληξεν εἰς διάσπασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος, διότι οὔτε οἱ δυτικαὶ ἔπαυον τὸ μνημόσυνον τοῦ πατριάρχου (δικαιολογοῦντες τὰ γενόμενα ὡς κατ' οἰκονομίαν τελεσθέντα), οὔτε οἱ ἀνατολικοὶ ἀπέκοπτον τοὺς προβάντας εἰς καινοτομίας. Ἄλλ' ἡ τροπὴ τῶν

πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν πραγμάτων ἐπηρεάσει καὶ τὰ ἐκκλησιαστικά. Ὁ Θεόδωρος Α΄ ἠτιτήθη παρὰ τὴν Κλοκοτίνικαν (1230) ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου ἡγεμόνος Ἀσάν, συνελήφθη, ἐτυφλώθη καὶ ὁ διάδοχός του Μανουὴλ δὲν ἠδύνατο νὰ ἔξῃ πλέον τὰς φιλοδοξίας του. Τότε ἦλθεν ἡ ὥρα τῶν τριῶν μεγάλων ὑποκινήτων καὶ ὑπαιτίων τοῦ διχασμοῦ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Νίκαια ἐστράφη κατὰ Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου, Δημητρίου τοῦ Χωματιανοῦ καὶ Γεωργίου Βαρδάνη. Ὁ τελευταῖος εἶχε χειροτονηθῆ Κερκύρας διὰ ν' ἀντιμετωπίζῃ ἐκεῖ τὴν ἰταλικὴν προπαγάνδαν. Ὁ πρῶτος, ὁ Ἀποκαύκος, ἦτο πλέον γέρον καὶ εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἐξωσθῆ. Ἦναγκάσθη λοιπὸν νὰ παραιτηθῆ καὶ νὰ μονάσῃ ἐν στερήσει. Ὁ δεῦτερος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχιρίδος, εἶδε τὰς ὑποκειμένας αὐτῷ ἐπισκοπὰς ἐλαττωμένας, ἄλλως διευθετούμενα τὰ ἐκκλησιαστικά ζητήματα τῆς Βαλκανικῆς, καὶ τὴν περὶ αὐτονομίας θεωρίαν του ἐξασθενοῦσαν. Τέλος ὁ Ἄρτης ὁ ὁποῖος εἶχε νὰ ὄρεξιν νὰ ὑποκαταστήσῃ τὸν Ναυπάκτου, περιορίσθη. Ταῦτα ἐπετεύχθησαν διὰ τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας ἣ ὁποία τὴν 6 Αὐγούστου 1232 ἀνετέθη εἰς τὸν μητροπολίτην Ἀγκύρας Χριστόφορον, ἐλθόντα ἐν συνεχείᾳ μετὰ πλήρους ἐξουσίας εἰς Θεσσαλονίκην, ἔχοντα δὲ τὴν ἀναγκαστικὴν συμπαράστασιν τοῦ Μανουὴλ Ἀγγέλου.

Περὶ τῶν πραγμάτων τούτων ἐλάχιστα ἦσαν γνωστὰ μέχρι οὗ, ὑπὸ τοῦ Ρώσου ἱστορικοῦ Βασιλιέφσκη, ἐδημοσιεύθη μέρος τῆς ἀλληλογραφίας μεταξὺ Θεοδώρου καὶ τῆς συζύγου του Μαρίας, τοῦ Ἀποκαύκου καὶ ἄλλων τινῶν προσωπικοτήτων. Μὲ τὴν παρέμβασιν τοῦ Ἀθ. Παπαδοποῦλου Κεραμέως, δημοσιεύσαντος μίαν δεκαπεντάδα πραγματειῶν μετὰ πολλῶν κειμένων, τὸ ὅλον θέμα ἐπλουτίσθη καὶ ἐφωτίσθη ἱκανῶς. Ἐπόμενον δ' ἦτο ὅτι θ' ἀψησθόλει τὸ φροντιστήριον τοῦ Μονάχου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξῆλθον αἱ περὶ Ἀποκαύκου, Βαρδάνη καὶ Χριστοφόρου Ἀγκύρας μελέται τοῦ Wellnhofer καὶ τοῦ Kurtz, καὶ τοὺς Ἑλληνας βυζαντινολόγους ἐκ τῶν ὁποίων ὁ νῦν καθηγητῆς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀρχιμ. Παρθένιος Πολάκης ἐδημοσίευσεν καλὴν μονογραφίαν, ὁ δὲ καθηγητῆς Ν. Α. Βέης ἐρευνητικώτερον, ἐκ παραλλήλου πρὸς ἄλλα, ἐπελήφθη τοῦ θέματος. Παρὰ ταῦτα μέχρι σήμερον δὲν ἔχομεν α') μίαν κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν ἐγγράφων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ θέμα, ἣ τοῦλάχιστον μίαν συναγωγὴν αὐτῶν ἐπὶ τῷ αὐτῷ, πρᾶγμα ὅπερ θὰ μᾶς ἦτο χρησιμώτατον. β') βιογραφίας ἐξαντλητικὰς τῶν τριῶν προσωπικοτήτων, Ἀποκαύκου, Βαρδάνη, Χωματιανοῦ καὶ γ') ἱστορικὴν διαπραγματεύσιν περὶ τῆς ἰδρύσεως, τῶν θεσμῶν, τῆς ἐκκλησίας, τῶν πολιτικῶν καὶ διπλωματικῶν ἐνεργειῶν, τῶν βλέψεων καὶ τῶν πραγματώσεων τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, τοῦ ἐξελιχθέντος εἰς βασιλείου Θεσσαλονίκης, διὰ τὰς τρεῖς πρώτας δεκαετίας του. Σημειωτέον ὅτι ὁ αἰμνηστος Μηλιαράκης οὐδ' ὅλον τὸ ὑλικὸν εἶχε ὑπ' ὄψιν του οὔτε καὶ ἔγραψεν ἀνεπηρεάστος, διότι ἔβλεπε τὰ πράγματα ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς Νικαίας.

Μολονότι μὲ συγκινεῖ ἡ ἑλλαδικὴ ὑπόστασις τοῦ Ἡπειρωτικοῦ δεσποτάτου, δὲν εἶναι μόνον τοῦτο ὅπερ μὲ παρεκίνησεν εἰς τὸ ν' ἀσχοληθῶ μὲ τὸ θέμα. Γνωρίζοντες κάπως τὴν Θεσσαλονικὴν ἀπὸ τὸν Εὐστάθιον καὶ τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τὸν Μ. Χωνιάτην, ἔπρεπε νὰ μάθωμεν καὶ τὴν Κέρκυραν ἀπὸ τὸν Ἀθηναῖον Γ. Βαρθάνην, καὶ τὴν Στερεὰν καὶ Ἡπειρον, τὰς βορειότερας ἐπαρχίας ἀπὸ τὸν Ἀπόκαυκον καὶ τὸν Χωματιανόν. Ἐπὶ πλέον, πέραν τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, τὰς τρεῖς αὐτὰς μορφὰς εἶδον ὡς λογίους ἄνδρας, μορφωμένους μὲ τὴν ἔσωθην καὶ ἔξωθεν παιδείαν, Ἑλληνας ἑαυτοὺς ὁμολογοῦντας, καὶ ἀγωνιζομένους ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, καταλείψαντας δὲ φιλολογικὰ μνημεῖα οὐ τὰ τυχόντα. Βεβαίως ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Βαρθάνη καὶ δὴ τοῦ Χωματιανοῦ ἢ φθάσασα μέχρις ἡμῶν δὲν εἶναι τόση ὥστε νὰ σχηματίζωμεν ἀκριβῆ περὶ τῆς παιδείας καὶ τῆς πνευματικῆς τῶν δράσεως γνῶσιν, ὁ Χωματιανὸς δὲ ἰδίᾳ καὶ ὁ Ἀπόκαυκος ἔπειτα γνωρίζονται κυρίως ὡς χειρισταὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, νομοδιδάσκαλοι καὶ δικασταὶ ἀξιόλογοι. Ἄλλ' οἱ ὀλίγοι στίχοι τοῦ Ἀποκαύκου καὶ δεκάδες τινὲς ἐπιστολῶν δεικνύουν αὐτὸν τοῦλάχιστον ὡς ἄνδρα οὐ μόνον σῶφρονα, μὴ σχολαστικόν, ἔχοντα πολιτικὸν αἰσθητήριον, ἀλλὰ καὶ γλαφυρὸν λόγιον γράφοντα ἀψόγως μετὰ χάριτος πολλῆς, προσωπικοῦ ὕφους, παρρησίας καὶ θάρρους, λογιότητος δὲ καὶ γνώσεως τῶν κλασσικῶν συγγραφέων, τῆς μυθολογίας καὶ τῆς ἱστορίας οὐ τῆς τυχούσης. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης κρίνω τὸν ἄνδρα οὐχὶ δευτέρον τοῦ Μιχ. Χωνιάτου, τοῦ ὁποίου προέχει μῆξιμον ὅσον εἰς τὰς πολιτικὰς πρωτοβουλίας (ὡς γνωστὸν ὁ Ἀθηνῶν δὲν ἐτόλμησεν οὔτε εἰς τὴν Νίκαιαν οὔτε εἰς τὴν Ἄρταν νὰ καταφύγῃ ἀλλὰ ἔζησε μετὰ τὸ 1204 ὑπὸ τοὺς Φράγκους καὶ ἀπέθανε δοῦλος αὐτῶν!). Διὰ τοῦτο κατέγραψα τὰς ἐκ χειρὸς τοῦ Ἀποκαύκου ἐπιστολάς καὶ τὰ ἄλλα ἔγγραφα καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀλληλογραφίαν, καὶ τοῦτο ἔπραξα κατὰ τὸ δυνατόν καὶ διὰ τοὺς ἄλλους δύο, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι οὕτω διευκολύνω τὴν ὑπὸ ἄλλου τινὸς συναγωγὴν (ἐπιβαλλομένην κατ' ἔμὲ) τῶν ἐν λόγῳ κειμένων.

Ὡς βλέπει δὲ ὁ ἀναγνώστης ἐπρόσεξα καὶ ὠρισμένας ψυχογραφικὰς πλευρὰς τῶν λογίων τούτων ἱεραρχῶν καὶ διαφευγούσας τοὺς συνήθεις μελετητὰς ἀποχρώσεις τῶν σκέψεων αὐτῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (καὶ συντομογραφίαι)

- Λάμπρος** = Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ Σωζόμενα ὑπὸ Σπυρίδωνος Λάμπρου, τόμος Β', ἐν Ἀθήναις 1880 (ἴδια σσ. 281 - 282, 330 - 333, 339 - 346, 350 - 351 κ.άλλ.).
 = *V. G. Vasiljevskij, Κατάλογος ἐπιστολῶν Ἀποκαύκου. Ἐν τῷ Δ' Παραρτήματι τῆς Ἐπειριδος τῆς Δημοσίας Ἀυτοκρατορικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Πετροπόλεως διὰ τὸ ἔτος 1883 (πρβλ. Ν. Βέην, ΕΕΒΣ Β', 1925, σ. 141, σημ. 2).
- ΔΙΕΕ 3** = Περί συνοικισμοῦ τῶν Ἰωαννίνων μετὰ τὴν φραγκικὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ΔΙΕΕ 3, 1891, σσ. 451 - 455 [σσ. 451 - 455 Σημείωμα περὶ οἰκήσεως τύπου... τοῦ Ἀπ.].
- ΑΙΣ** = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Ἀγ. Πετρούπολις, τόμος Β', 1894, σσ. 361 - 362, τόμος Δ', 1897, σσ. 119 - 121 [κείμενα Ἀπ.].
- VVr III** = V. G. Vasilievskij, Epirotica saeculi X, VVr (Βυζαντινά Χρονικά Πετροπόλεως) III, 1896, σσ. 233 - 299 [ἀλληλογραφία Ἀποκ. κ.ἄ. ἔγγραφα].
- Μηλιαράκης** = Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου (1204 - 1261) ὑπὸ Ἀ. Μηλιαράκη, ἐν Ἀθήναις 1898, 8^ο, σσ. (8) + 676.
- 'Αρμονία 3** = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀθηναϊκά, < Ἀρμονία > 3, 1902, σσ. 285 - 292. Διορθώσεις αὐτόθι, σσ. 507 - 511.
- 'Αθηνᾶ ΙΕ'** = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἐπιγράμματα Ἰωάννου Ἀποκαύκου, < Ἀθηνᾶ > ΙΕ', 1903, σσ. 462 - 478.
- VVr. XI** = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Παρατηρήσεις εἰς τὰ Epirotica Saeculi XIII, VVr. XI, 1905, σσ. 849 - 866.
- Δυρραχινά** = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Δυρραχινά, BZ 14, 1905, σσ. 568 - 574 [κείμενα Ἀπ.].
- Συμβολή Ἀχρ.** = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, Recueil de mémoires en l'honneur de l'academicien B.J. Lamanskij, S. Peterburg 1907, I, σσ. 227 - 250. [Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὸ ἀνάπτυον, 1905, σσ. 1 - 24].
- Kurtz** = E. Kurtz, Christophoros von Ankyra als Exarch des Patriarchen Germanos II, BZ 16, 1906, σσ. 120 - 142.
- Κερκυραϊκά** = Ἀθ. Παπαδόπουλος - Κεραμέυς, Κερκυραϊκά. Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ Γεώργιος Βαρδάνης, VVr XIII, 1906, σσ. 334 - 351.
 = Ἀθ. Παπαδόπουλος - Κεραμέυς, Γαβριὴλ 1^{ος} οἰκουμηνικός πατριάρχης. Ἰασιτίας μητροπολίτης Ἐφέσου, Rome 1906 (= περ. Bessarione, serie II, vol. IX, anno X, fasc. 87, σσ. 295 - 298).
- ΕΦ 4** = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Κανονικαὶ πράξεις Γεωργίου Βαρδάνη καὶ Ἰωάννου Ἀποκαύκου περὶ κληρονομικῆς ὑποθέσεως Θεοδώρου Διαβατηνοῦ, < Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος > Ἀλεξανδρείας 4, 1908, σσ. 62 - 67.
- Τεσσ. Κόντου** = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ

Νικήτας Χωνιάτης. « Τεσσαρακονταετηρίς τοῦ καθηγητοῦ Κ. Σ. Κόντου », ἐν Ἀθήναις 1909, σσ. 373 - 382.

- Βυζαντις Α'** = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Συνοδικὰ γράμματα [11] Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου μητροπολίτου Ναυπάκτου « Βυζαντις » Α', 1909, σσ. 3 - 30.
- Pétridès** = Jean Apokaukos, lettres et autres documents inédits, par S o p h r o n e P é t r i d è s, des Augustius de l'Assomption, ἐν « Bulletin de l'Institut archéologique Russe à Constantinople » XIV, 1909, σσ. 69 - 100 (Sofia). Καὶ εἰς ἀνάτυπον σσ. 1 - 32.
- Λαγοπάτης** = Γερμανὸς Β' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως - Νικαίας (1222 - 1240), Βίος, συγγράμματα καὶ διδασκαλία αὐτοῦ. Ἀνέκδοτοι ὁμιλίας καὶ ἐπιστολαὶ τὸ πρῶτον ἐκδιδόμεναι ὑπὸ Σ π. Ν. Λαγοπάτη, διδάκτορος τῆς Θεολογίας. Ἐν Τριπόλει 1913, 8^ο, σσ. ις' + 363.
- Wellnhofer** = Dr. Matthias Wellnhofer, Johannes Apokaukos Metropolit von Naupaktos in Aetolien (c. 1155 - 1233). Sein Leben und seine Stellung im Despotate von Epirus unter Michael Doukas und Theodoros Komnenos. von —, Freising 1913, 8^ο, σσ. (8) + 69 (+ 3). [βασικὴ μελέτη].
- NP** = A. Papadopoulos - K e r a m e u s, Noctes Petropolitanæ. (Κείμενα τοῦ XII - XIII αἰ.) S. Peterburg 1913 (1914), 8^ο, σσ. (4) + 302 (+ 2).
- Πολάκης** = Διακ. Παρθενίου Πολάκη, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος μητροπολίτης Ναυπάκτου. Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους κατὰ τὸν ἰγ' αἰῶνα. Ἐν Ἱεροσολύμοις 1923, 8^ο, σσ. 144 (ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περ. « Νέα Σιών »). [βασικὴ μελέτη].
L. Petit, Jean Aroucaucos, DTC VIII, 1924, σσ. 645 - 646.
- Βέης ΕΕΒΣ** = Ν. Α. Βέης, Λέων - Μανουὴλ Μακρός, ἐπίσκοπος Βελλᾶς. Καλοσιτίης μητροπολίτης Λαρίσης. Χρυσοβέργης, μητροπολίτης Κορίνθου. ΕΕΒΣ Β', 1925, σσ. 122 - 148.
- Βέης ΒΝJ** = Νίκου Α. Βέη (Bees), Ἡ μονὴ τοῦ ὁσίου Λουκά τοῦ Στειριώτου καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότης τῆς Παναγίας τῆς Ναυπακτιωτίσης, ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ Κυριάκος ὁ ἐξ Ἀγκῶνος ΒΝJ 11, 1934, σσ. 179 - 192 δ (ἰδίᾳ σσ. 185, 188 - 191).
= Κ. Γ. Μ [π ό ν η ς], Ἀπόκαυκος Ἰωάννης, ΘΧΕ 1, 1936, σσ. 1345.
- AD Alb.** = Acta et Diplomata res Albaniae mediae ætatis illustrantia. collegunt... L. de Thallóczy, C. Jireček. Emil. de Suf-fulay, vol. I, Vindobonnæ 1913.
= Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Οἱ λόγιοι τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου Ἰω. Ἀπόκαυκος, Γ. Βαρδάνης, Δημ. Χωματιανὸς ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, σσ. 3 ἐξ. [σ. 24 ἐξ. τὰ incipit καὶ desinit τῆς ἀλληλογραφίας Ἀποκαύκου κλπ.].

1. ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΠΟΚΑΥΚΟΣ μητροπολίτης Ναυπάκτου

ΒΙΟΣ. 1. "Όνομα - καταγωγή. Έκ τῆς οἰκογενείας Ἀποκαύκων εἶναι γνωστοὶ διάφοροι ἄνδρες, ἰδίᾳ τοῦ ἰδ' αἰ. Ὁ πρὸς ὃν ἀλληλογραφεῖ Ν. ὁ Χοῦμνος κουβικουλάριος Ἀλέξιος Ἀπόκαυκος, ἀποδέκτης καὶ ἐπιστολῆς Θεοδώρου τοῦ Ὑρακηνοῦ¹. Μανουὴλ Δισύπατος ὁ Ἀπόκαυκος². Πρεσβύτερος Κωνσταντῖνος ὁ Ἀπόκαυκος³. Γεώργιος ὁ Ἀπόκαυκος τοῦ ιγ' αἰ.⁴. Ὁ ἱατροὺς Ἀλέξιος ὁ Ἀπόκαυκος, γράψας στίχους εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἱστορίας τοῦ Ν. Γρηγοῦ⁵, ὁ γνωστὸς ὡς Ἀλέξιος Ἀπόκαυκος ὁ Παρακοιμώμενος⁶. Τέλος ὁ ἐν τῇ διαθήκῃ Ἰωσήφ τοῦ Βουεννίου ἀναφερόμενος ζωγράφος Ἀλέξιος ὁ Ἀπόκαυκος (περὶ τὸ 1430-1440)⁷. Οὗτοι πάντες ἦσαν μεταγενέστεροὶ του. Οὐδὲ τὴν πατρίδα του γνωρίζομεν ἀσφαλῶς, διότι περὶ αὐτῆς δὲν κάμνει λόγον ὁ ἴδιος. Ὑποθέτομεν δ' ὅτι ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις.

2. Σπουδαί. Γράφων πρὸς τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (ἐν Νικαίᾳ) Μανουὴλ (Χαριτόπουλον) ὁμιλεῖ περὶ τινος κοινοῦ αὐτῶν διδασκά-

¹ Πρβλ. K r u m b. - Σ ω τ η ρ. Β', σ. 146. Πιθανῶς ὁ παρακοιμώμενος.

² Πρβλ. NE 13, 1916, σ. 143 (ἐξ ἀγιογρ. κώδικος Μ. Λαύρας).

³ Miklosich - Müller, Acta et Dipl. II, σ. 21.

⁴ Ἐν εὐαγγελίῳ ιγ' αἰ., ἀποκειμένῳ ἐν Παναγίᾳ Χάλκης, φ. 228μ :

Ἡ βίβλος ἦδε...

σπουδῇ κατέστη καὶ πόθῳ καὶ δαπάνῃ

Γεωργίου μάλιστα τοῦ Ἀποκαύκου (ἀπὸ καύκου cod.)

ἄρχοντος ἀνδρὸς νουνεχοῦς καὶ κοσμίου,

λαμπροῦ, προσηγοῦς, εὐγενοῦς, θαυμασίου,

ἀνακτόρων οἴκοις τε δαιτωμένον

φίλον κρατούντων ἀσφαλοῦς καὶ γνησίον,

δώρον δοθεῖσα τῷ ναῶ τῆς Παρθένου...

τῷ ἐν Βλαχέρναις...

Πρβλ. Αἰ μ. Τσακοπούλου, Περιγραφικὸς Κατάλογος, Ἰσταμποῦλ 1956, σ. 7.

⁵ Πρβλ. Ἀ ν τ. Κ. Σ τ α μ ο ὄ λ η, Ἀλεξίου Ἀποκαύκου εἰκόν, ΔΙΕΕ 9, 1926, σσ. 588 - 589, Γ ρ η γ ο ρ ᾶ ς (Bonn), σσ. 1256 - 1257.

⁶ K r u m b. - Σ ω τ η ρ. Β', σ. 416 καὶ Γ', σσ. 502 - 503. Οὗτος ἐδολοφονήθη τῇ 11 Ἰουνίου 1345, ἐχρημάτισε δὲ καὶ μέγας δούξ.

⁷ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κ ε ρ α μ έ ω ς, Varia Græca Sacra, 1909, σσ. 295 - 296.

λου Ψελλοῦ, ἄλλου βεβαίως ἀπὸ τὸν γνωστόν: « μεμνημένος μὲν καὶ πολλῶν ἐτέρων συνουσιῶν μετὰ τῆς σῆς ἀγιότητος, ἀλλὰ δὴ καὶ τῆς κοινωνίας τῶν αὐτῶν παιδευμάτων, ὅτε τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤϋγει ὁ λύχνος, καὶ σὺ καὶ ἡμεῖς τῷ φιλοσόφῳ ἐκείνῳ ἐμαθητεύσαμεν τῷ Ψελλῷ »¹. Περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς ζωῆς του γράφων πρὸς τὸν Δ. Χωματιανὸν λέγει: « ἐγὼ δ' ἔφ' ἅπαξ τῆς ἐπισκοπῆς ἐκκρουσθεὶς καὶ ἀπὸ μητροπολίτου εἰς χωρεπίσκοπον καταβάς, ἐν παροικίᾳ ὑπὸ τὴν ἐκκλησίαν ποιοῦμαι τὴν δίαιταν, καὶ σύνειμι χωρικοῖς καὶ παρὰ βόας ἔχω καὶ βῶλον καὶ ἄροτρον, καὶ ποιοῦμαι περὶ ἕδραγωγούς, καὶ δοχάτους ἀποκαθαίρω φυτῶν, καὶ δίκας δικάζω ὁ μητροπολίτης, ὁ γνώριμος ἐν Ἐφέᾳ, ὁ ἐν Ἐσπερίᾳ μὴ ἄγνωστος, ὁ ἐν τῇ βασιλευούσῃ πάλαι ὑποβλεπόμενος, ὡς οἱ πολλοὶ μὴ ὀρθῶς δοξάζουσιν ὁ ἐλλόγιμος, ὅσας κλοπὴ συνίστησιν ἀμαξῶν... »². Ταῦτα τὰ κρίματά μου, τοῦ ποτὲ τὰ κρίματα τῆς περιβλέπτου συνόδου χειρογραφοῦντος εἰς (εὐ)στοχίαν, ὥσπου ἐλέγετο... »³. Ἄλλ' ὅτε τῆς Κωνσταντίνου ἠϋγει ὁ λύχνος καὶ τὸ σεβαστὸν τῆς Σοφίας μέγα τέμενος ἤϋγαξε, περὶ χοροὺς φιλοσόφων, περὶ ῥητόρων ξυλλογὰς ἐστρεφόμεθα καὶ ὑπ' αὐτῶν περιελαλούμεθα, καὶ πλέον ἢ φοιτῶντες ἐς διδασκάλων αἰτίκα ἐδιδασκόμεθα, ἄλλου ἄλλο προβαλλομένου θεώρημά τε καὶ ζήτημα ἐπιστήμης ἀφ' ἑκατέρας ταύτης καὶ τέχνης· ὅτε δὲ εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν ἀψίδα ἀναβεβήκαμεν καὶ διδάσκαλοι τῆς ἐπιστήμης κατέστημεν (ἐπιστήμην δὲ καλοῦσιν οἱ Πατέρες τὰ δόγματα), τότε δὴ τότε τῶν ἀνάρθρων ἐκείνων καὶ φιλοσόφων φωνῶν τὰς ἀνάρθρους τῶν ζώων τὰς ἀσημάντους ἀντηλαξάμεθα... »⁴. Εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1204 ἐποχὴν ἀνάγεται ἡ φιλία του μὲ τὸν μητροπ. Ἐφέσου Ἰασίτην πρὸς ὃν γράφει: « Ἄλλ', ὦ φίλε καὶ πάλαι καὶ νῦν, μικρὸν ἐκ τῆς περιωπῆς τοῦ θρόνου ἐπίκνυπτε καὶ πρὸς τοὺς δυτικούς ἔξ Ἐφῶς τοῖς προσρητικοῖς περιλάμπε γράμμασι, μεμνημένους τῆς σῆς ἀγιότητος, ἥπερ τινὸς ἐτέρου τῶν πάλαι συνήθων καὶ τὰ φιλικὰ διασώζοντος »⁵. Καὶ πρὸς τὸν Καστορίας Κωνσταντῖνον, πρωτόθρονον Βουλγαρίας, γράφων λέγει: « Πρόφασιν δὲ στερροτέραν τοῦ γράμμασιν ἡμῖν προσλαλεῖν ἄλλην τινὰ ζητεῖς, τῆς παλαιᾶς ἐκείνης φιλίας καὶ συνουσίας, ἥνικα τὸ πατριαρχικὸν πατῶν ἕδαφος ἐκείνο τὸ περιμαρμάρεον καθ' ἑβδοματικὰς περιόδους γνησίως τε προσεφύου μοι τῷ σφῷ Ἰωάννῃ, καὶ περιπλεκόμενος ὥσπερ ἐλευθέρᾳ τῇ γλώσσει ἐλευθέρῳ τῷ πνεύματι προσελάοις τὰ φιλικὰ· ἀλλὰ καὶ προβαίνων εἰς ἱερέα καὶ τὸ τῶν ὑπὸ σοῦ φιλουμένων ἐκλόγιον προσκαλούμενος, καὶ μὲ διὰ φιλίαν ἐποιήσω συλλειτουργόν. Μείζονα τούτων αἰτίαν, πρό-

¹ VVr 3, 1896, 265,9-12.

² Συμβολὴ Ἄχρ. 20,17-24.

³ Συμβολὴ Ἄχρ. 21,4-6.

⁴ Συμβολὴ Ἄχρ. 22,2-11.

⁵ Bessarione IX, 1905, σ. 296.

φασιν, ἀφορμὴν μὴτ' αὐτὸς ζητεῖ, μὴθ' ἡμᾶς ἀπαίτει διδόναι, ἀλλὰ τὰ φιλικὰ συντηρῶν ἐπαυξηθέντα τῷ χρόνῳ καὶ εἰς πνευματικὴν ἀδελφότητα, τὴν ἱερὰν κίνει χεῖρα καὶ δευρογράφει μοι τὰ προσρητικά, νῦν μᾶλλον, ὅτε καὶ νόσοις καὶ συμφοραῖς πολυειδέσει κακούμεθα»¹. Ἀναφέρεται δ' ὁ Ἰωάννης Ἀποκαυκος *πατριαρχικὸς νοτάριος ἐν κώδικι Σινᾶ* 482 (1117)². « Ἦν ποτε νεοταγῆς ἐν τοῖς τοῦ πατριάρχου ὑπογραφεῦσιν»³ πληροφοροῦν ἡμᾶς ὁ ἴδιος πατριάρχης δ' ἦτο Νικήτας ὁ Β' (1187-1190). Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐγνώριζεν, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὸν Χωματιανόν. Ἐκεῖ ἐσχετίσθη μὲ τὸν Εὐθύμιον Τορνίκην, διάκονον τῆς τοῦ Θεοῦ Ἀγίας Σοφίας, ἀναχωρήσαντα μετὰ τὴν ἄλωσιν εἰς Χαλκίδα καὶ φιλοξενηθέντα κατοπιν ἐν Ναυπάκτῳ ὑπὸ τοῦ Ἀποκαύκου⁴. Ἦτο δ' ὁ Εὐθύμιος αὐτάδελφος τοῦ Ἐφέσου Γεωργίου Τορνίκη⁵ καὶ εἶχεν ἀλληλογραφίαν μὲ τὸν Μ. Χωνιάτην⁶. Ὁ Ἰωάννης ἦτο ἀνεπιμὸς Κωνσταντίνου Μανασσῆ, μητροπολίτου Ναυπάκτου⁷, ὁ ὁποῖος καὶ ἐχειροτόνησεν αὐτὸν διάκονον⁸ ἴσως δ' εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν περίφημον μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου τῆς Φωκίδος⁹. Τοῦτο ἐγένετο περὶ τὸ 1180, ὅτε ὁ Ἰωάννης θὰ εἶχε περίπου τὴν ἡλικίαν τῶν 25 ἐτῶν¹⁰. Ἐπομένως ἡ ὑπηρεσία του εἰς τὴν πατριαρχικὴν γραφειοκρατείαν ἦτο μεταγενεστέρα. Ἡ παλαιότερα μνεῖα εἶναι εἰς πρακτικὰ τοῦ 1187 « μηνὶ μαῖω ε', ἡμέρᾳ ς', ἰνδικτιῶνος ε' », ἐπὶ πατριαρχείας Βασιλείου Καματηροῦ (1183-1187), ἐξηκολούθει δὲ διατελῶν καὶ ἐπὶ πατριάρχου Γεωργίου Ξιφιλίνου (μετὰ τὴν 13^{ην} Σεπτ. 1191) καὶ ἐπὶ Ἰωάννου Καματηροῦ (1199-15 Φεβρ. 1206)¹¹, ὅτε καὶ πρέπει ν' ἀνήχθῃ εἰς τὴν μητρόπολιν Ναυπάκτου, πρὸ τῶν γεγονότων τῆς τετάρτης σταυροφορίας χρόνον ἱκανόν, ὥστε νὰ προλάβῃ νὰ ἔλθῃ ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν ἔδραν του. Συμπεραίνομεν δ' ὅτι συναισθηματικῶς εἰλικύσθη πρὸς τὴν ἐκ νεότητός του γνώριμον Ναύπακτον, μολοντί ἡδύνατο

¹ Συμβολὴ Ἀρχ. 23,14-26.

² Βενεβιζ, Catalogus I, σ. 290.

³ VVr 13, 1907, σ. 342 ἐξ.

⁴ Λάμπρος, Β', σσ. 608, 637, 281,24-26.

⁵ Τὸν ἴδιον τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀποκαύκου ἀναφερόμενον ὡς *μαῖστορα τῶν ρητόρων*, Ἀθηνᾶ ΙΕ', 1903, σ. 470.

⁶ Πρὸς αὐτὸν ἐστάλησαν αἱ ἐπιστολαὶ ηζ', ηη', ρβ', ρη', ριβ', ρλδ', ρμζ', ρνζ' καὶ ρο' ὑπὸ τοῦ Χωνιάτου.

⁷ N. A. Bees, Manassis, der Metropolit von Naupactos, ist identisch mit dem Schriftsteller Konstantinos Manassis, BNJ 7, 1930, σσ. 119-130.

⁸ Βέης, Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 130. Wellnhofner, σσ. 7, 119, 129. Βέης, BNJ 11, 1934, σ. 190.

⁹ Βέης, BNJ 11, 1934, σ. 190.

¹⁰ Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του θέτει ὁ μὲν Petit τὸ 1260, ὁ Πολάκης (σ. 18) μετὰ τοῦ 1153-1158 καὶ ὁ Wellnhofner περὶ τὸ 1155.

¹¹ Βέης, ΕΕΒΣ Β', 1925, σ. 132.

νὰ καταλάβῃ μεγαλύτεραν καὶ πλεον προσοδοφόρον μητρόπολιν ἐκ τῶν τῆς Μακεδονίας· διότι γράφων πρὸς τὸν Γ. Βαρδάνην λέγει ὅτι αἱ ἐπισκοπαὶ Βουλγαρίας ἦσαν πλούσιαι καὶ εἰς ὄραϊα μέρη, καὶ αἱ μεγαλώνυμοι πολλάκις οὐδέ τι ἄλλο εἶναι ἢ ψιλὰ ὀνόματα, « ὡς καὶ πολλοὺς τῶν τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας τροφίμων καὶ σὺν ἐκείνοις κάμει, εἰ μὴ τὸ φιλοδοξεῖν διεκόλωσεν, ἐρᾶν ἐπιβῆναι θρόνου βουλγαρικοῦ »¹. Εὐτυχῶς ὅμως διὰ τὸ Ἔθνος προὔτιμησε τὴν Ναύπακτον.

3. Ἡ Ναύπακτος² ἦτο πρωτεύουσα θέματος καὶ μητρόπολις λς' θέσιν κατέχουσα ὑπὸ τὸν οἰκουμ. θρόνον. Ὑπέκειντο δ' ὑπ' αὐτὴν αἱ ἐπισκοπαὶ Ἄρτης, Ἀγελῶου, Βονδίτζης, Ἄετοῦ, Ἰωαννίνων, Βελλᾶς Βουθρωτοῦ, Δροῦνουπόλεως, Φωτικῆς καὶ Χιμάρας³. Τὸ ὅτι ὑπήγετο ὑπ' αὐτὴν ὁ Ἄρτης ἔδωκεν εἰς τὸν Ἀπόκανκον ἰδιάζουσας θέσιν, διότι κατέστησεν αὐτὸν πρωτόθρονον τοῦ δεσποτάτου. Καὶ τίς μὲν ὁ ρόλος αὐτοῦ κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. Ἀφ' ἧς ὅμως τὰς ἡνίας τοῦ κράτους ἀνέλαβεν ὁ Θεόδωρος Ἄγγελος, ἡ προσωπικότης τοῦ πρεσβύτου ἀρχιερέως ἀρχίζει νὰ διαγράφεται. Φαίνεται ὁ ἐμπνευστὴς καὶ ὁ ἐπίκουρος ὄλων τῶν σχεδίων τοῦ νέου δεσπότη. Καί, ὡς εἰκός, προθυμοποιεῖται νὰ τὸν ὑπηρετήσῃ διὰ τῆς Ἐκκλησίας, προβαίνων εἰς τὰς ἀρεστὰς τῇ πολιτικῇ ἔξουσίᾳ ἐκλογὰς ἀρχιερέων, χειροτονίας αὐτῶν, ἢ καὶ ἐνεργῶν ὥστε νὰ ἐκλεγῶν οὗτοι ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους ὑπὸ μητροπολίτας συνόδων. Οὕτως ἀποφεύγεται ἡ ζήτησις ἀρχιεπισκόπων (ἀνεῦ ὑπ' αὐτοὺς συνόδων) καὶ μητροπολιτῶν ἀπὸ τὴν Νίκαιαν, ὅχι βεβαίως διὰ τὸ δυσχερὲς τῶν περιστάσεων, τοὺς πειροτάτους καὶ τοὺς μεταξὺ τῶν δύο ἐλληνικῶν κρατῶν μεσολαβοῦντας Λατίνους, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ ἐπηρεάσουν οἱ ἐξ Ἀνατολῆς τὰ πράγματα τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου πολιτικῶς ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας. Οἱ ἐν Ἑλλάδι, ἡσθάνοντο ἑαυτοὺς ἱκανωτέρους καὶ καταλληλοτέρους νὰ φθάσουν πρῶτοι καὶ ν' ἀνακτήσουν τὴν βασιλεύουσαν. Ἡ τοιαύτη ἀντικανονικὴ πολιτικὴ, τὴν ὁποίαν μετήρχειτο ἀνὴρ ἐμπειρότατος περὶ τοὺς κανόνας, ὀχυρούμενος εἰς τὴν περὶ τῆς οἰκονομίας διδασκαλίαν τῶν Πατέρων, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐγένετο μετὰ μεγάλης πολιτικότητος καὶ χωρὶς νὰ ἐξωθῇ τὰ πράγματα εἰς

¹ VVr 3, 1891, 251,85 - 252,1-2.

² Περὶ τῆς Ναυπάκτου ἐκκλησιαστικῶς πρβλ. Γερασίου Κοινιδάρη, Α' Περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν μητροπ. Β. Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀρχιεπ. Ἀρχιδῶν κατὰ τὸν Θ', Γ' καὶ ΙΑ' αἰῶνα. Β' Παλαιὰ καὶ Νέα Ἡπειρος, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μητροπ. Νικοπόλεως - Ναυπάκτου καὶ Δυρραχίου, « Πειραγμένα Θ' Διεθν. Βυζαντ. Συνεδρίου Θεσσαλονίκης » Β', Ἀθ. 1955, σσ. 150 - 205.

Πρβλ. ὁμοίως Γ. Ἀθανασιάδη - Νόβα, Ἡ Ναύπακτος ὡς λιμὴν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα, Ἐνθ' ἀνωτ., Β', 1955, σσ. 289 - 295.

³ Πρβλ. Κοινιδάρη, Ἐνθ' ἀνωτ., Πολάκη, σ. 20.

τὰ ἄκρα. Ὁ Ἀπόκαυκος, ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ δεσποτάτου, δὲν ἔπαυσε νὰ ἀναγνωρίζῃ τὸν ἐν Νικαία πατριάρχη, πρὸς ὃν ἔγραφε μὲν εὐθαρσῶς ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ τυπικοῦ σεβασμοῦ τοῦ ὀφειλομένου πρὸς τὸν προκαθήμενον¹.

4. Ἡ ἐκλογή τοῦ Δ. Χωματιανοῦ ὡς ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος ἢ Βουλγαρίας² εἶναι ἐν σημαντικὸν γεγονός. Ὀφείλεται δ' αὕτη εἰς δύο παράγοντας. Εἰς τὸν Θεόδωρον ἀφ' ἑνὸς ὁ ὁποῖος διέγνω τὰς μεγάλας ἰκανότητας τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν ἐπήρεια τὴν ὁποῖαν ἤσκει ἐπὶ τῶν βορείων (Μακεδονικῶν) ἐπαρχιῶν τοῦ δεσποτάτου. Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν βαθεῖαν ἐκτίμησιν τὴν ὁποῖαν ἔτρεφε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀπόκαυκος καὶ τὴν ἰκανότητα τὴν ὁποῖαν ἔσχε νὰ δώσῃ νομοφάνειαν εἰς τὴν ἐκλογήν, ἢ ὁποῖα ἀπαραιτήτως ἔπρεπε νὰ λάβῃ χώραν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐὰν ἡ βασιλεύουσα ἦτο ἐλευθέρα. Οὕτως, διὰ τῆς πληρώσεως τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, τὸ Δεσποτᾶτον ἀπέχτα αὐτόνομον ἀρχιερέα, δυνάμενον, ἐπὶ τῇ ἐπικλήσει παλαιῶν (:) προνομίων καὶ πατριαρχικῶν δικαιωμάτων, ν' ἀγνοήσῃ τὸν ἐν Νικαία πατριάρχη, πράγμα ὅπερ μόνον μέχρι τινὸς ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὁ Ἀπόκαυκος.

5. Ἡ στεφηφορία τοῦ Θεοδώρου τυπικῶς μὲν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Χωματιανοῦ, κατελθόντος πρὸς τοῦτο εἰς Θεσσαλονίκην, τῆς ὁποίας ὁ ἀρχιερεὺς Κωνσταντῖνος δὲν ἠθέλησε νὰ προβῇ εἰς χρίσιν τοῦ νέου βασιλέως καὶ ἡ ἐξωρισθῆ ἐκεῖθεν ἢ ἔφυγεν. Ἴδου πῶς διηγεῖται, ἀπὸ σκοπιᾶς τῆς Νικαίας, τὰ πράγματα ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης: « Ὁ δὲ Κομνηνὸς Θεόδωρος, ὃν πρὸ μικροῦ ὁ λόγος ἱστορήσε, μὴ θέλων μένειν ἐν τῇ οἰκίᾳ τάξει ἀλλὰ τὰ τῆς βασιλείας σφετερισάμενος, ἐπειδὴ τῆς Θεσσαλονίκης γέγονεν ἐγκρατὴς πολλήν τε χώραν τῆς Ῥωμαίδος ἐκ τῆς κεκρατημένης παρὰ τῶν Ἰταλῶν ὑφ' ἑαυτὸν ἐποιήσατο, ἔτι δὲ καὶ τῆς παρὰ τῶν Βουλγάρων κεχειρωμένης, πορφυρίδα τε ὑπενδύεται καὶ ἐρυσθρὰ περιβάλλεται πέδιλα, ἀντιστάντος αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ στεροτάτα τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου τοῦ Μεσοποταμίτου, ὃν καὶ πολλαῖς κακουχίαις καὶ ἐξορίαις διὰ ταῦτα ὑπέβαλε τῶν κανονικῶν ἐθῶν ἀντεχόμενον. ὁ δὲ Βουλγαρίας ἀρχιεπίσκοπος Δημήτριος τὸ βασιλικὸν περιδιδύσκει τοῦτον διάδημα, ὡς ἔφασκεν, αὐτόνομος ὢν καὶ μηδενὶ εὐθύνῃς ὀφείλειν δοῦναι, καὶ διὰ ταῦτα ἔξουσίαν ἔχειν βασιλέας χρίειν οὓς τε καὶ ὅπου καὶ ὅτε βούλοιτο »³.

¹ Πρβλ. Σπ. Λαγοπάτην, σσ. 10 - 11, Μηλιαράκην, 105 - 107, Πολάκην, 41 - 50.

² Περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὄρου Βουλγαρία ἐν τῷ τίτλῳ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, μὴ ἐχούσης γεωγραφικὴν ἢ ἐθνικὴν ἔννοιαν, πρβλ. Μηλιαράκην, 195 - 197.

³ Χρον. Συγγρ. (Heissenberg) σ. 33 - 34.

Πρὸ τῆς στέψεως ὁ Ἀπόκαυκος εἶχε παροτρύνει τὸν Θεόδωρον, δεσπότην ὄντα, εἰς τὸ ἐγχείρημα « γένοιτό σου τῆ βασιλεία οἱ χρόνοι μακροὶ καὶ ὄφονται (σε) λαοὶ καὶ εὐφρανθήσονται ἐπὶ θρόνου κατὰ πόλιν τὴν μεγάλην καθήμενον τοῦ βασιλικοῦ »¹. Πρὸ δὲ τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης ἔγραφεν « καὶ Θεσσαλονικεῖς ἀναγκάσει τῆ σῆ ἀρχῇ προστεθήσεται..., καὶ μεγαλυνεῖ σε Θεὸς καὶ κραταιώσει σε ἐπὶ πλέον καὶ τὸ βασιλικὸν καὶ πάτριον ὑποθήσει σε πέδιλον »². Κατ' ἀρχὰς ἐγένετο σκέψις νὰ γίνῃ ἡ στέψις εἰς τὰ Σκόπια, ἀλλ' ὕστερον ὁ Ἀπόκαυκος ἔγραψεν ὑποδεικνύων τὴν Θεσσαλονίκην³. Συνητητήθη δὲ μὲ τὸν μέλλοντα βασιλέα ἐν Ἄρτῃ, ὅπου ἔμαθεν τὴν ἀρῆσιν τοῦ Θεσσαλονίκης⁴. Ἐκεῖ προσέβαλε τὸν Ἀπόκαυκον ποδοκάκη, δυσχεραίνουσα τὴν μετακίνησίν του : « ἐμὲ δέ, γράφει, καὶ ἡ τοῦ Μαρτίου τρισκαίδεκάτη εἶδε κατὰ τὴν Ἄρταν τῆ κλίνη προσηλωμένον... καὶ ἀξιωθείν καὶ ἐπιζῆσαι καὶ ἐμοῦ σοῦ βασιλέως ἀδτις κατατρυφήσαι, μηδ' εἰς τοσοῦτον ἐλάσαι τὸ δυστύχημα ὡς ἐκ τῆς σῆς στεφηφορίας ἀπολειφθῆναί με καὶ χρίσεως, ὧ καλὲ βασιλεῦ... »⁵. Ἀνέρωσεν ὁμως καὶ ἐπροχώρησε πρὸς τὸν Θεομαῖκόν. Ἐκ τοῦ Κίτρους ἐγράφη ἄλλη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν διαμένοντα ἤδη ἐν Θεσσαλονίκῃ Θεόδωρον, περὶ τῆς ἐτοιμασίας ἐκεῖ καταλύματος⁶. Ὁ Ἰωάννης Ναυπάκτου ἔφθασεν εἰς Θεσσαλονίκην, συνέταξε τὸ ἔγγραφο τῆς ἀνακηρύξεως⁷ καὶ μετέσχε τῆς χρίσεως. Ταῦτα ἐγένοντο μετὰ τὸ Πάσχα⁸ τοῦ 1224 ἢ 1225⁹. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ δικαιολογία τῆς ἀναγορεύσεως ἐν τῷ συνταχθέντι ἔγγραφῳ. Ὁ Θεόδωρος « ἐγένετο ῥύστης μετὰ Θεὸν καὶ σωτῆρ ἡμέτερος καὶ αὐτοτελής σωτηρία, πολλοὺς μὲν πόνους ὑπομείνας ἕνεκα τῶν ἐνταῦθα χριστιανῶν, πολλοὺς δὲ ἰδρωῦτας κενώσας ὑπὲρ ἡμῶν καὶ (τὸ τοῦ ποιητοῦ ἐγκαίρως εἰπεῖν) ' νύκτας ἀύπνουσ ἰαύων ' καὶ

¹ NP 274, 18-20.

² NP 268, 6-7, μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Προσάκου.

³ VVr 3, 1896, 280, 8-11.

⁴ « ἡ ἐν Ἄρτῃ κατὰ τοῦ Θεσσαλονίκης ἀρχῆ » NP 283, 24.

⁵ NP 284, 4-12.

⁶ H 20⁴, NP 284 - 285.

⁷ NP 258 - 259.

⁸ Πολάκης, σ. 56.

⁹ Ἡ ἄλωσις τῆς Θεσσαλονίκης ἐτίθετο ἄλλοτε εἰς τὸ ἔτος 1223 (πρβλ. Μηλιαράκη, σ. 161, Πολάκης, σ. 51). Ὁ Βέης BNZ 11, 1934, σ. 188 θεωρεῖ τὴν στέψιν ὡς γενομένην τὸ ἔαρ τοῦ 1224. Ὁ J. Longnon, La reprise de Salonique par les Grecs en 1224, Actes du VIe Congrès d'Études Byzantines (Paris 1948), vol. I, 1950, σσ. 141-146, δέχεται τὴν ἄλωσιν ὡς τὸ 1224 γενομένην καὶ μάλιστα περὶ τὸ τέλος, ὅτε ἡ στεφηφορία τοῦ Θεοδώρου ἠκολούθησε τὸ ἔαρ τοῦ 1225. Πρβλ. καὶ Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογὴ ἀναγορεύσεως καὶ στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, ἐν Ἀθήναις 1956, σσ. 177-180, ἰδίᾳ σ. 177, σημ. 1.

‘ήματα’ διαμετρῶν ‘αίματόεντα’¹ ἐκ τῶν πολεμικῶν ἀγώνων καὶ συμπλοκῶν ὑπὲρ ἀφανισμοῦ μὲν τελείου τῶν καταπολεμησάντων ἡμᾶς ἀθέων Λατίνων, ἔτι δὲ καὶ τῶν ἐκ τοῦ Αἵμου Σκυθῶν (= Βουλγάρων!) »². Περαιτέρω ἐπιανεῖ αὐτὸν διότι ἀποκατέστησεν εἰς τὴν « ἀρχαίαν χριστιανικὴν διαγωγὴν καὶ κατάστασιν... πολλοὺς μὲν καὶ δυσαρτίθιμους ἀνακαθάρας ὄχλους λατινικοὺς τε καὶ σκυθικοὺς, πολλὰ δὲ ἐπισκοπεῖα Θεοῦ καὶ ἱερὰ μοναστήρια τῆς λατινικῆς καὶ σκυθικῆς λυτρωσάμενος μιαρίας... »³. Διὰ ταῦτα ὁ Θεόδωρος « τὴν τῆς βασιλείας ἀντιμισθίαν ἀντέλαβεν ἐπισκοπικαῖς ὁμολογίαις καὶ λοιπῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν καὶ στρατιωτῶν ἐπικρίσεισι καὶ πάντων τῶν ἐνταῦθα χριστιανῶν »⁴, δηλαδή θελήματι κλήρου, στρατοῦ καὶ λαοῦ! Ἐνῶ δ’ ἤρχισε τὸ ἔγγραφο ὁ Ἀπόκανκος μὲ τὸν Δαβίδ καὶ τὸν Παῦλον δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ ἀναφέρῃ ἐντὸς αὐτοῦ στίχους τοῦ Ὀμήρου!

6. Αἱ σχέσεις τοῦ Ἀποκαύκου μετὰ τῶν συγχρόνων του δυτικῶν ὁρθοδόξων ἀρχιερέων εἶναι ἀξίαι μελέτης. Πέραν τῶν σχέσεων αὐτοῦ μὲ τὸν Χωματιανόν, τὸν Βαρδάνην, τὸν ἐφησυχάζοντα Ἀθηνῶν Χωνιάτην, ἐνδιαφέρον ἔχουν πάντοτε ζητήματα ἐγεγνημένα μετὰ αὐτοῦ καὶ τῶν ὑποκειμένων αὐτῷ ἐπισκόπων, μὲ τοὺς ὁποίους συνήθως διετέλει εἰς ἀγαθὴν κοινωνίαν. Ἰδίᾳ εἰς σύγκρουσιν ἦλθε μὲ τὸν Ἄρτης Ἰωάννην, ὃν ἀποκαλεῖ « ἀνεπισκόπητον ἐπίσκοπον »⁵, γράφων δὲ πρὸς τὸν βασιλέα Θεόδωρον περὶ αὐτοῦ λέγει: « εἴ ποτε δέ τις καὶ ψιλὴν προσκύνησιν ἀπονέμει μοι, ὅδε θανατᾶ ἐκ τοῦ παραυτὰ κακούμενος, ζημιούμενος, ἀφοριζόμενος, διωκόμενος· οὔτε πατριάρχου ὄνομα ἐν τῇ Ἄρτῃ οὔτε μητροπολίτου θέλει ἀκούεσθαι, ἀεὶ δὲ καιροφυλακεῖ καὶ τὴν ἀτοκεφαλίαν φαντάζεται »⁶.

Ἡ ἐν Ναυπάκτῳ σύνοδος ἀνέδειξε κανονικῶς ἐπίσκοπον Βελλᾶς τὸν χαρτοφύλακα Ἀχρίδος Μανουὴλ Μακρόν⁷. Ἀλλ’ ὁ βασιλεὺς Θεόδωρος ὑπεδείκνυνεν ἕτερον, ἀγράμματον δέ. Ὁ Ἀπόκανκος δὲν ἐδίστασεν ἀλλὰ τοῦ ἔγραψεν: « Χθὲς ἐποίησα ἐξ ὀρισμοῦ σου Ἰωαννίνων ἐπίσκοπον καὶ σήμερον πάλιν περὶ ἑαυτὴν ἢ βασιλεία σου ταύτην⁸ ἔλκει τὴν ἐκκλησίαν· ἔοικε δέ, ὡς

¹ ὡς καὶ ἐγὼ πολλὰς μὲν ἀπηνους ἰνύκτας ἴανον | ἡματα δ’ αἱματόεντα διέπρησσον πολεμίζων Ἰλιάς I 325 - 326.

² NP 258,16-22.

³ 258,26-29.

⁴ NP 259,6-8.

⁵ Βυζαντις Α’, 25.

⁶ NP 274,10-14. Πρβλ. καὶ Ράλλη-Ποιτλή, Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων Ε’, 1855, σσ. 106 - 109 ὅπου ὁ πατερ. Γερμανὸς γράφει διὰ μοναστήρια τοῦ Ἄρτης κατεχόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀποκαύκου.

⁷ Συμβολὴ Ἀρχ. σσ. 11 - 12, σ. 2 καὶ σημ. 3. Βέης, ΕΕΒΣ Β’, 1925, σσ. 124 - 125.

⁸ Τῆς Βελλᾶς δηλονότι.

παντελῶς με ἀναλαβήτων ἔχεις καὶ διὰ τοῦτο τοιοῦτους μοι διαπέμεις, ὡς φίλον εἶναι τῷ ὁμοίῳ τὸ ὁμοιον' ταῦτα ὡς ἀστείματι' πληροφορηθῆτι δέ, ὡς εἰσὶ καὶ ἕτεροι τοῦ ἱερέως σου κρείττονες κατὰ γνώσιν τέως¹... Τοῦτο μόνον ἀντιγράφω πρὸς τὸ παρόν, ὅτι ἐβράδυνεν ἡ ἐνθύμησις, εὐτρεπισθέντος ἑτέρου πρὸς τὴν αὐτῆς ἐπισκόπησιν»². Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ δεικνύει τὸ θάρρος καὶ τὴν οἰκειότητα τὴν ὁποίαν εἶχε πρὸς τὸν βασιλέα ὁ Ναυπάκτου. Κάποτε ὅμως αἱ ὑποθέσεις ἐξετραχύνοντο καὶ εἶχον μεγαλυτέρας συνεπειάς³.

7. Ἡ ἔρις Ἀποκαύκου καὶ Κωνσταντίνου Δούκα, ἐγκατασταθέντος εἰς Ναυπάκτον καὶ ἐξώσαντος τὸν μητροπολίτην ἐκ τοῦ ἐπισκοπείου αὐτοῦ καὶ πολυειδῶς ταπεινώσαντος καὶ ζημιώσαντος εἶναι γνωστή⁴. Μεταγράφω ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποκαύκου, ὧν ἡ πρώτη πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον: «ἔξεφωνήθη γὰρ τοῖς πάσι δεσποτικὸν ἐπιτίμιον, ὅσοις ῥάκος καὶ κουρὰ τριχῶν τὸν βίον διίστησι καὶ ὅσοις πατητὸν τὸ πολίτευμα, μὴ προσαγοραῖαις ἀξιοῦσθαι τὸν μητροπολίτην μηδὲ προσόψεως. καὶ φέρω τὴν ἐπιτίμησιν ἄχρι καὶ τῆς εἰκοστῆς τοῦ τρέχοντος Αὐγούστου μηνὸς καὶ εἰμὶ ὡς μὴ ὄν, πρᾶγμα τοῖς φιλοσόφοις ἀπορηθέν... τὰ ἐμὰ ὑποζύγια καὶ ἄσαρακα καὶ καταπλήγα⁵ ἐκ τῆς ὁδοιπορίας γενόμενα πολλάκις τῆς ἐν Ναυπάκτῳ νομῆς ἐδιώχθησαν, κατὰ συγχώρησιν δὲ τῶν ἱπποκόμων καὶ ἔλεον, ἀλλ' οὐ κατὰ⁶ δεσποτικὴν εὐσπλαγχνίαν συνεχωρήθησαν νέμεσθαι»⁷. Ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ ἐγράφη εἰς δημωδέστερον ὕφος πρὸς τὴν σύζυγον τοῦ δεσπότη Μαρίαν τὴν Δούκαιναν καὶ δυστυχῶς δὲν ἐσωθῆ ὁλόκληρος. Μεταφέρω τὸ σωθὲν τμήμα: «...ἄνθρωπος καὶ παραγειτονεύει αὐτῷ, μῆνα ἕνα οὐ μὴ τον ὑπομείνη' καὶ τούτων ἐχόντων οὕτως εἰς τὴν ἐλεημοσύνην σου ἀπέμεινε, ποῦ νὰ καθίσω, ποῦ νὰ ζήσω. ὁ Χορτιάτης⁸ δὲ ἀπὸ τὸν νοῦν μου οὐκ εὐγαίνει οὔτε ἡμέραν οὔτε νύκτα. καὶ προκρίνω δύσβατον ὄρος, χάσμα, κρημνόν, θάλασσαν, ποταμὸν παρασύροντα ἢ τὴν μετὰ τοῦ ἀνδραδέλφου σου πλησιότητα' καὶ λύτρωσαί με ἀπ' αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπανθρωπίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀναισχυντίας καὶ δριμύτητος τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ, ὧν πάντων τῆς κακίας λυτρώσαιτό

¹ Τέως = τοιλάχιστον. Πρβλ. Κ. Ἀμαντον, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις εἰς μεσαιωνικοῦς συγγραφεῖς, ΕΕΒΣ Β', 1925, σσ. 277 - 278.

² ΝΡ 285,25-26, 29-33.

³ Πρβλ. λεπτομερῶς τὰ τῆς ἐριδος τοῦ Ναυπάκτου καὶ τοῦ Ἄρτης περὶ τῶν ἀδελῶν Σημαδευμένων κ.ἄ. αἰτιῶν παρὰ Πολάκη, σσ. 108 - 114.

⁴ Πολάκης, σσ. 85 - 100. Τὴν ἐριδα ὁ Πολάκης θεωρεῖ ἐκραγεῖσαν τὸ 1220 (ὅπερ θεωρεῖ ἔπος θανάτου τοῦ Χωνιάτου, ἀντὶ τοῦ 1222), βλ. σ. 95, ἀλλ' ἐγὼ νομίζω ὅτι αὕτη δὲν ἀπέχει πολὺ τοῦ 1228 ὅτε ἐπῆλθεν ὁ συμβιβασμός.

⁵ καταπλήγμα Kerameus.

⁶ κακά Kerameus.

⁷ ΝΡ 281,25-34.

⁸ Ὁ Χορτιάτης τὸ παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην βουνόν.

με ὁ Θεὸς φρουρῶν καὶ σκέπων τὴν βασιλείαν ἡμῶν »¹. Ἡ τρίτη πρὸς τὸν Χωνιάτην (;) : « Ἀνθρώπων προσέκυρσα πονηρῶ... καί, ὡς ἡ θεία Γραφή, ἀδίκῳ καὶ πονηροτάτῳ παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν' ὑφ' οὗ καὶ τοῦ ἐπισκοπεῖου συνόλως ἐκβέβλημαι καὶ τέως² περὶ σκηνάς στενός εἰμι καὶ ἀμφίβολος, μὴ ἔχων ἕως καὶ δεῦρο ὄπη πόδα ἐρείσω καὶ κεφαλὴν εἰσαγάγω »³. Εἶναι γνωστὸν ὅτι συνεφιλιώθησαν ἐν τέλει ὁ Ἀπόκαυκος καὶ ὁ δύστροπος Κωνσταντῖνος, ὁ δὲ ἀρχιερεὺς ἔγραψε λόγους κολακευτικούς διὰ τὸν περιθάληπαντα αὐτὸν ἀσθενήσαντα τέως διώκτην του⁴: « ἅπαν ἐγένετό μοι καλόν, κηδεμών, νοσοκόμος, ἰατρός, δάκρυα πρὸς Χριστὸν χαίμενος, πρὸς τὴν Θεομήτορα, σπείρας εἰς ἔνδεεις γαστέρας χρυσόν, κρέατος ἀποχὴν κατὰ τρίτην ἐκάστην τῆ Θεοτόκῳ εὐξάμενος, ὡς ὁ Ναυπάκτου ἀνακλιθῆ »⁵. Ἐπέτυχεν ὁμοῦς ἀργότερον (1228) ὁ Ἀπόκαυκος χρυσοβούλλον ὑπὲρ τῆς μητροπόλεως Ναυπάκτου καὶ τῶν κτήσεών της, τὸ ὁποῖον τὸν ἀπήλλασεν εἰς τὸ μέλλον τοιούτων, ὡς ἡ τοῦ Κωνστ. Δούκα, ὀχλήσεων⁶.

8. Τὰ προνόμια ὑπὲρ τῆς Ναυπάκτου οὐσιαστικῶς δὲν ἦσαν πρὸς κάρπωσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν φορολογιῶν καὶ τῶν πιέσεων τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Χαρακτηριστικὰ τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἀποκαύκου εἶναι τὰ ἐπόμενα ἀποσπάσματα ἐξ ἐπιστολῶν αὐτοῦ ἀπευθυνομένων πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Δούκαν: « Κελεύεις δὲ ταῦτα, ἵνα ἡμᾶς πτωχεύσης; Ἄλλ' ἡμεῖς καὶ ἄρτον φαγόμεθα καὶ ἱμάτιον περιβαλούμεθα καὶ μητροπολίται ἀκούσωμεν, εἰ καὶ μὴ πράγματι, τέως⁷ ὀνόματι ἀληθείας ἐρήμῳ· οἱ δὲ ἀναστεναγμοὶ τῶν πενήντων, αἱ δὲ βάσανοι τούτων, ἡ βαρεῖα λεηλασία, ὁ ἀντικρυς στεναγμός, ὁ ὄλοφυρμός, ἡ στενοχωρία, ἡ ἀκόλουθος γυμνητεία, ἡ ἀπεμπόλησις τῶν προσόντων, ἡ ἀδικος ἀπαίτησις καὶ ἀνάφορος, ὑπολαμβάνεις ὡς οὐκ ἀναβήσεται πρὸς Θεὸν μετὰ τῶν ἡμετέρων δακρύων; οὐκ ἔσται κρίσις; οὐκ ἔσται τῶν πραττομένων ἀπόδοσις;... Δέομαί σου, ὦ αὐθέντα ἡμέτερε, ἄφες τὴν πρᾶξιν ταύτην... ἀπέστωσαν τοῦ σοῦ γαζοφυλακίου αἱ ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν τοιαῦται προσαγωγαί »⁸. Πράγματι ἐζητοῦντο χίλια χρυσᾶ νομίσματα ὡς φόρος ἐκ τῆς Ναυπάκτου, ὁ δὲ Ἀπόκαυκος εἶχε κατορθώσει νὰ δώσῃ 343 καὶ νὰ συμπληρώσῃ διὰ τῆς ἀξίας ζῶων τὸ ποσὸν μέχρι 500. Καὶ ὁ μὲν μητροπολίτης ἐβιάζετο ὁ ἴδιος· ἀλλ' οἱ ὑποκει-

¹ NP 288,4-12.

² Τέως = ὁμοῦς.

³ Ἀρμονία 3, 1902, 287.

⁴ Π ο λ ἄ κ η ς, σ. 97.

⁵ Petridès, σ. 96.

⁶ NP 250 - 254.

⁷ Τοῦλάχιστον.

⁸ Petridès, 80 (ἐπιστ. IX 11 - 22).

μενοι, τὸ ποιμνιον, ὑπέμενον βαναυστήρια: « Ἐγὼ δὲ ποίοις ὀφθαλμοῖς, εἰκάξεις, ὄψομαι ταλανιζομένους ἀνθρώπους διωκομένους καὶ ἐν λεηλασίᾳ βαρβαρικῇ καὶ τοὺς μὲν κατωκάρα ἠωρημένους, ἄλλους δὲ χειροδέτους, καὶ θραβδιζομένους ἑτέρους, καὶ μυρία πάσχοντας δεινά, ὡς τὸν ὑμῖν ποθούμενον χρυσὸν ἐξεμέσωσιν, οἱ μὴδ' ἄρτον εὐποροῦντες τοῦ ἐκ κέγχρου, τοῦ ἐξ ὀλύρας; *Καίτοι ἐὰν ἐγὼ τῇ ἐξουσίᾳ προσκέκρουκα, ἐγὼ μαστίζεσθαι ἄξιος· ἀντ' ἐμοῦ δὲ οἱ πένητες διατί; ἢ οὐδὲ οὗτοι, ἀλλὰ ἢ τούτων ἄρχουσα*¹ Θεοτόκος »².

Ὁ ἀγὼν οὗτος ἐπέτυχεν, ἀν κρίνωμεν ἀπὸ τὰς διατάξεις τοῦ χουσοβούλλου, δι' ὧν ἐλευθεροῦνται οὐ μόνον ἡ πόλις τῆς Ναυπάκτου ἀλλὰ καὶ ἡ περιόικος χώρα: « μὴδὲ τοὺς ἐν τῇ περιχώρῳ τῆς Ναυπάκτου παροίκους αὐτῆς ἢ ἀγγραεῖαν ἢ ζημίαν ἢ ὅποιονδήποτε ἔλκυσμόν... ὑπομένειν, μὴ τοὺς κληρικούς, μὴ τὰ ὑποζύγια τούτων, μὴ τοὺς ἐνοίκους, μὴ τὰ βοσκήματα τούτων, μὴδὲ εἰς πλωϊμολογίαν ἔλκεσθαι τοὺς ἄλιεῖς αὐτῆς καὶ τοὺς ἑτέρος αὐτῇ διαφέροντας, μὴδὲ τῆς εἰς θάλασσαν τῶν λιθῶν ἄγρας κωλύειν αὐτοὺς μὴ τοὺς ὑπὸ τὴν μητρόπολιν χειροτέχνας τῶν ὑφασμάτων, μὴ τοὺς σκυτεῖς, μὴ τοὺς ῥάπτας, μὴ τοὺς ἀτέχνους ἐνοίκους παρὰ τοῦ αὐταδέλφου τῆς βασιλείας μου ἀγγραεῦσθαι ἢ μερικῶς ἢ καθόλου κακοῦσθαι παρ' αὐτοῦ καὶ ἔλκεσθαι, ἢ βασιλεία μου διορίζεται! »³.

9. Τὸ γῆρας καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἀποκαύκου συνέπεσαν μὲ τραγικὰς μεταπτώσεις εἰς τὴν Βαλκανικὴν. Τὸ 1230 ὁ Θεόδωρος ἠττήθη παρὰ τὴν Κλοκονίκαν, τὸ νῦν Semidsche, κείμενον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως εἰς Φιλιππούπολιν. Ἡ διάδοχος κατάστασις εἶναι ὑποχρεωμένη τὸ μὲν νὰ παραιτηθῇ τῆς προσπαθείας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ δὲ νὰ συμβιβασθῇ καὶ πρὸς τὴν Νίκαιαν. Ἀπαραίτητον διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο νὰ ἐπέλθῃ ἐκκλησιαστικὴ ἐνότης. Παλαιότερον ἡ Μ. Ἐκκλησία καὶ δι' εἰδικῶν ἀκόμη ἀπεσταλμένων, τοῦ Κωνστ. Αὐληνοῦ⁴ εἶχε διαμαρτυρηθῇ διὰ τὰς ἐκθέσεις ἐκλογὰς ἢ χειροτονίας μητροπολιτῶν ὑπὸ τοῦ Ἀποκαύκου, ἐπιλαμβανομένου ξένων δικαιωμάτων διὰ νὰ ἐκλέγῃ τὸν Δυρραχίου, τὸν Ἀχρίδος, Ν. Πατρῶν, Λαρίσης ἢ τὸν Κερκύρας ἢ νὰ ὑποκινή χειροτονίας ὑπὸ τοῦ Λευκάδος κ.ἄ. μὴ ὑπαγομένων εἰς αὐτὸν ἐπισκόπων. Διὰ νὰ ἐπέλθῃ ἢ προσέγγις ἐχρειάζετο ν' ἀρθῇ ἐκ τοῦ μέσου τὸ ὄργανον τῶν παραβάσεων. Οὕτω τὸ 1232 ὁ Ἰωάννης παρητήθη τῆς μητροπόλεως Ναυπάκτου, ἐμόνασεν καὶ ἀπεσύρθη τῆς σκηνῆς τοῦ δημοσίου βίου⁵: « ὡς εἰ καὶ νέος ἤμην καὶ

¹ Προστάτις τῆς Ναυπάκτου.

² Petridès, 84 (ἐπιστ. X, Πρὸς Ν. Γοριανίτην 15 - 21).

³ NP 253, 4-13.

⁴ VVr 3, 1896, σ. 268.

⁵ Πολάκης, σ. 80.

εὐσθενῆς καὶ τοὺς μακρὸν ἔκτοπισμοὺς ἠγοῦμην τρυφήν, οὐδ' οὕτως κατεβαλόμην ἄν τὸ τυχόν, ὡς ἀγοράσαι τὸ ἡσυχάζειν» ἔγραφεν¹. Ὡς ἡσυχαστήριον ἐξέλεξε μικρὸν μοναστήριον τῆς Ἡπείρου. «Ζῶ καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ διάγων ἐν τῇ Κοζύλῃ καὶ ὑπομένω τὰς ἐξαρχικὰς ἀπειλὰς»². Τώρα ἦτο γέρον πλέον. Τὴν 6ῃν Αὐγούστου 1232 ἀπεφασίσθη συνοδικῶς ἡ ἀποστολὴ τοῦ μητροπ. Ἀγκύρας Χριστοφόρου ὡς πατριαρχικοῦ ἐξάρχου εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας (Βαλκανικὴν)³. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου ἔτους 1233 ὁ Ἀποκαυκος ἀποθνήσκει⁴. Εἶχεν ἤδη προβλέψει τὸ τοιοῦτον τέλος: «Ἄλλ', ὦ θεὲ ἄναξ (ἔγραφε πρὸς τὸν Γοριανίτην κυρὸν Νικόλαον 4 ἢ 5 ἔτη ἔνωρίτερον), ψυχοκράτορ Χριστέ, θάνοιμι ἑκαενδύτης καὶ μὴ ἐπίσκοπος, ὡς κερδανῶ τὸ ἀσχύλευτον, καὶ κατέλθοιμι πρὸς τὸν Ἄδην δίχα παρακρουσμάτων καὶ τῆς ᾧδε κάκεισε ἀπερισκέπτου ποραρριπτήσεως»⁵. Ἐσκέφθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν μονὴν τοῦ ὁσίου Λουκᾶ: «οὕτως ἐπὶ τὴν πνευματικὴν μοι γειναμένην τοῦ Στειρίου μονὴν ἀφίξομαι, τὸν χοῦν ἐκείσε τῷ χοῖ ἀποδώσω»⁶. Ἄλλὰ καὶ ἐκεῖ ἦσαν ἐγκατεστημένοι Φράγκοι καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ. Ἡ πικρία εἶχε πληρώσει τὴν ψυχὴν του «τὰ δ' ἐμὰ ὅπως ἔξει μετὰ βραχύ, θορὶξ ἢ λευκοβαφῆς προμαντεύεται· τεθνήξομαι γὰρ καὶ λείψω φίλοις μετὰμελον, οὐχ ὅτι δίκαιος, ἀλλ' ὅτι φίλος ὀρθότατος καὶ πιστότατος»⁷. Εἷς τὸν θρόνον τῆς Ναυπάκτου ἐξελέγη τώρα Νικήτας Χωνιάτης, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον πιστοῦ διαμείναντος μέχρι τέλους Μιχαὴλ τοῦ Ἀθηναίων, πρόσωπον οἰκτεῖον τοῦ Ἀποκαυκου.

Ὁ δεσπότης Μανουὴλ διὰ πιττακίου ἀπευθυνθέντος πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ πατριάρχη Γερμανὸν Β' ἐζήτησε νὰ συμφιλιώσῃ αὐτὸν ὁ πατριάρχης μὲ τὸν Ἰωάννην Βατάτζην καὶ ν' ἀποστείλῃ ἐξαρχον εἰς τὴν Δύσιν διὰ τὰς χειροτονίας. Ἐπέσειε δὲ τοὺς ἐκ θαλάσσης κινδύνους τῶν πειρατῶν κ.ἄ. δεινὰ καὶ τῶν ἀποστάσεων καὶ τῶν συγκοινωνιῶν τὴν δυσκολίαν⁸. Εἰς ταῦτα ἀπήντησεν ὁ Γερμανός, ὅτι ὁ ἐκ τῆς θαλάσσης κίνδυνος ὑπῆρχε πάντοτε καὶ ὅτι πρὸ τοῦ 1204 ὁ Ναυπάκτου Τζιροῦς⁹ ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν πειρατῶν καὶ ἐξηγοράσθη ἀντὶ 500 χρυσίνων, ἀλλ' ὅτι ὁ κίνδυνος εἶναι κοινὸς τοῖς τε δυτικοῖς καὶ τοῖς ἑσίοις καὶ ὅτι ἀποστέλλει ἐξαρχον τὸν Ἀγκύρας¹⁰. Κρίων

¹ NP 271,23-5.

² Kurtz, σ. 140, Πολάκης, 83-84.

³ Miklosich-Müller, Acta et Dipl. III, 1865, σ. 65.

⁴ Πολάκης, σ. 84 καὶ 140.

⁵ Petridès, 72 (ἐπιστ. II, 19-22).

⁶ Βέης, BNJ 11, 1934, σ. 190.

⁷ Petridès, 99 (ἐπιστ. XXXIII, 17-19 πρὸς Γοριανίτην).

⁸ Miklosich-Müller, Acta et Diplomata III, 1865, σσ. 59-62.

⁹ Αὐτόθι, σσ. 62-65. Τὸ ἔνταλμα τῆς ἐξαρχίας, αὐτόθι, σ. 65.

¹⁰ Οἱ μητροπολίται ἀναφέρονται διὰ τῶν ἐπιθέτων των (Τζιροῦς, Ἰασίτης, Με-

ὁ Γερμανὸς ὡς « προφάσεις σχισμάτων » τὰ περὶ κινδύνων ἐκ πειρατῶν, προσθίεται καὶ τὰ ἐπόμενα δι' ὧν ὑπονοεῖ τὸν, μοναχὸν πλέον, Ἰω. Ἀπόκαυκον: « ὁ δὲ μετ' αὐτὸν (τὸν Τζίζρον) οὐκ ἔτι, ἀλλ' εὐθὲτα πάντα ἐκείνῳ καὶ ὀμαλά, καὶ βίον εὐδαίμονα καὶ πολυχρόνιον ἐξανύσας μετὰ λιπαροῦ γήρως ἔτι τῆ τοῦ βίου θαλάσση ἐμπλέειν ἐπιφημίζεται καὶ σοφὸς ὢν¹ καὶ φρένα περιβεβλημένος βαθεῖαν τε καὶ ἔλλογον, καὶ αὐτῶν τῶν ἐν τῷ ἀερίῳ ἔλλιμνασῶ νηχομένων κατασοφίζεται πειρατῶν, καὶ τὸ μέλαν τῶν μοναχικῶν ἀμφιαμάτων καθυποδύεται, ὥστερ τινὰ νύκτα βαθεῖαν εἰς φῶς ἀνέσπερον παραπέμπουσαν, τὰ πάναγρα τῶν ἀερίων πνευμάτων διαδοῦναι πραγματευόμενος »².

10. Ἡ ἠθικὴ ἐπιβολὴ τοῦ Ἀποκαύκου ὑπῆρξε μεγάλη. Τοῦτο δεῖκνυται καὶ ἐκ τῆς ἐπεμβάσεως αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν διωκομένων ὑπὸ τῶν ἐντοπιῶν Ἰωαννιτῶν προσφύγων, τοὺς ὁποίους ὁ δεσπότης Μιχαὴλ Ἀγγελος ἐγκατέστησεν εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ πηχθὲν κάστρον τοῦ πολισίματος. Προφανῶς μετὰ τὴν ἐξασθένεισιν τοῦ Θεοδώρου, κρατουμένου τυφλοῦ αἰχμαλώτου ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, οἱ ἐντόπιοι Ἰωαννῖται εὖρον εὐκαιρίαν νὰ ἐξώσουν τοὺς ἐγκατασταθέντας εἰς τὸ κάστρον ἐπήλυδας καὶ τοὺς ἀπογόνους των, ἢ νὰ ἀπορρίψουν καὶ αὐτὰ τὰ ὀσᾶ τῶν ἐκεῖθεν. Οἱ δοκιμαζόμενοι προσέφυγον εἰς τὸν Ἰωάννην Ἀπόκαυκον, διατελοῦντα ἔτι μητροπολίτην Ναυπάκτου, καὶ ἐπέτυχον τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ βασιλικῆς ὀρισμοῦ τοῦ Θεοδώρου³ τοῦ ἐπιβεβαίωσαντος τὰ προνόμια τῶν προσφύγων. Ὁ ἐκδοὺς τὸ ἔγγραφον Ἀθ. Π. Κεραμεὺς⁴ ἐκυμάνθη περὶ τὴν χρονολόγησιν αὐτοῦ μεταξὺ τοῦ 1232 καὶ 1217, θεὶς τὸ τελευταῖον ἔτος ἐν τῷ κειμένῳ. Ἀλλὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο μακρὰν ἀπέιχεν ὁ Θεόδωρος νὰ εἶναι βασιλεὺς, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ ἔγγραφῳ. Προφανῶς τὸ ἔγγραφον ἐγράφη μετὰ τὸ 1224, ἰνδικτικῶνι ιε' (= 1227), ὅτε ὁ Θεόδωρος ἦτο βασιλεὺς καὶ ἀπουσίαζεν ἐξ Ἡπείρου⁵. Ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἡ κοινωνικὴ αἴτη ταραχὴ ἐξέσπασε τὸ 1232⁶, μοὶ φαίνεται ἀδύνατος, διότι τὸ ἔτος ἐκεῖνο

σοποταμίτης, Χρυσοβέργης, Καλοσπίτης κλπ.) διότι, ὡς ἄγαμοι κληρικοί, συχνὰ προαγόμενοι ἤλλασσον ὀνόματα.

¹ σοφὸς ὢν ἐν τῆ ἐκδόσει MM.

² Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 63. Τὰ τελευταῖα οὐχὶ ἄνευ εἰρωνείας.

³ Μὴ διασωθέντος μέχρις ἡμῶν.

⁴ ΔΙΕΕ 3, 1891, σ. 454-555. Ἐν ἀρχῇ τῆς σ. 452 λέγει τὸ ἔγγραφον ὡς τοῦ 1432!

⁵ Καλὴ ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου δίδεται ὑπὸ τοῦ καθ. Μ. Δένδια ἐν τῇ ἀνακοίνωσι του: Διενέξεις μεταξὺ αὐτοχθόνων καὶ προσφύγων ἐν Ἡλείῳ μετὰ τὸ 1204 καὶ ἡ ἀκολουθηθεῖσα ἀποικιστικὴ πολιτικὴ, SBN VIII, 1953, Roma, σσ. 302-306 (ἀνακοίνωσις εἰς τὸ Βυζ. Συνέδριον Palermo 1951).

⁶ Δένδιας, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 305.

ἦτο ὅλως ἀπρόσφορον διὰ τοιαύτην ἐπέμβασιν τοῦ ὑπὸ δυσμένειαν, ἀσθενοῦς, παραιτηθέντος καὶ θανόντος μικρὸν μετ' αὐτὸ Ἀποκαύκου.

ΕΡΓΟΝ. 1. Δὲν γνωρίζομεν μέχρι σήμερον ἐὰν ὁ Ἀπόκαυκος ἔγραψε θεολογικὰ ἢ ρητορικὰ ἔργα, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετον θὰ μοῦ ἐφαίνετο ὅλως ἀπίθανον. Πάντως τὰ σωζόμενα ἔργα του εἶναι δυνατὸν νὰ διαιρεθοῦν εἰς τρεῖς κατηγορίας:

1) *Ποιήματα* εἰς ἰαμβικούς στίχους (λόγια μέτρα).

2) *Ἀλληλογραφία* ἐπὶ ἰδιωτικῶν καὶ δημοσίων θεμάτων. Τοῦτο εἶναι καὶ τὸ κυριώτερον τῶν ἔργων τοῦ Ἀποκαύκου¹ καὶ

3) Δημοσίου χαρακτῆρος *ἔγγραφα*, ὡς διατύψεις χροσοβούλλων, συνοδικῶν πράξεων κλπ. καὶ γνωμοδοτήσεις νομικοῦ περιεχομένου¹.

Σημειωτέον ὅτι οὐδὲν τῶν σωζομένων γραπτῶν τοῦ Ἀποκαύκου ἀνατρέχει εἰς περίοδον προγενεστέραν τοῦ 1215 (ἐκτὸς πιθανώτατα τῶν στίχων)², ἢ δὲ διάσωσης τῶν μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην ὀφείλεται εἰς τὸν πολιτικὸν ὄλον τὸν ὁποῖον διεδραμάτισεν ὁ ἀνὴρ καὶ εἰς τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἔριδος μεταξὺ τῶν δύο ὀρθοδόξων ἑλληνικῶν κρατῶν.

2. Τὰ ποιήματα τοῦ Ἀποκαύκου³ δεικνύουν μίαν εὐαισθησίαν καὶ πλαστικὴν ἰκανότητα οὐ τὴν τυχοῦσαν. Πρὸς ἀπόδειξιν φέρω τὸ γραφὲν ὡς *ἐκ προσώπου* ζωγράφου τινός, ζωγραφήσαντος κατὰ τὰς ἀρχὰς ὀφθαλμικῆς του παθήσεως τὴν εἰκόνα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, παρακαλοῦντος δὲ τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Χριστόν, ὅπως τῷ ἐπαναδώσουν τὸ φῶς, διὰ νὰ βλέπη καὶ διὰ νὰ μετανοῇ ἐπὶ ταῖς κακίαις του. Οἱ στίχοι αὐτοί, τοὺς ὁποίους παραθέτω περαιτέρω, διατηροῦν ὅλην τὴν συγκίνησιν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀγαπῶντος τὸ φῶς, ὅπερ κατὰ τὸν Ἀπόκαυκον:

*Τὸ φῶς διαυγές, πλὴν ἐν ὀστράκῳ μένον,
καὶ μαρμαρῶσει τῶν ὀρώντων τὰς κόρας·
Θεὸς μὲν σὺν φῶς καὶ μένει παρ' ὀστράκῳ
τὸ δ' ὀστρακὸν ποῦ καὶ τὸ σαρκίον βλέπεις...
ὅτι φυσικῶς ἀποβάλλει τὸ βλέπειν
ὁ ταῖς ὑπὲρ δυνάμιν ἀγαῖς ἐμβλέπων.*

(Εἰς Μεταμόρφωσιν 1 - 4, 12 - 13)⁴.

¹ Πρβλ. Πολάκη ν, σσ. 115 - 126.

² Ὡν στίχων οἱ ἔσχατοι ἐγράφησαν (πιθανῶς τὸ 1219, πρβλ. Πολάκη ν, σ. 218) ἐν Ναυπάκτῳ, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἄλλοι ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸ τοῦ 1204 (πρβλ. Ἀθηνᾶ Ε', 1903, σσ. 470 - 473, ποιήματα 8 - 10).

³ Πρβλ. περὶ αὐτῶν Πολάκη ν, σσ. 126 - 133.

⁴ Ἀθηνᾶ ΙΕ', 1903, σ. 469.

Περὶ δὲ τοῦ ζωγράφου γενικῶς λέγει ἄλλαχού ὁ Ἀπόκαυκος :

*τυραννικὸν πέφυκε πρᾶγμα ζωγράφος
τῶν πνευμάτων τὸ κοῦφον εἰς βροῦθος φέρων
καὶ φιλονεικῶν τὴν αὐλίαν γράφειν¹.*

Ἴδου τὸ ποίημα περὶ τοῦ ὁποίου πραγματευόμεθα :

*Εἰς εἰκόνα Χαιρετισμόν, ἱστορηθεῖσαν καὶ κοσμηθεῖσαν
παρά νινος, οὗ ὁ ὀφθαλμὸς ἔπαθε λευκώματι.*

*Ὁ ὀφθαλμὸς ἐστὶν ἥλιος τῆς ἡμέρας,
νυκτὸς σελήνη, νύξ δὲ καὶ βροτῶν βίος.
καὶ τὴν Σελήνην εὖρον, ἦν ἔγραψά Σε,
πολλῶν ὄυσαμένην με τῶν προσκομμάτων
εἰς τὸν σκοτεινὸν τοῦτον ὃν τρέχω βίον.*

5

*πλὴν ἀντὶ πασῶν σῶν, Σελήνη, λαμπάδων
γράφω Σε καὶ κοσμῶ Σε καὶ τίθημί Σε
εἰς νυκτὸς ἀρχὰς τῆς ἐμῆς ὀφθαλμίας·
τὸν Ἄγγελον δὲ πρὸ προσώπου Σου γράφω
τὴν σύνοδον δηλοῦντά Σοι τοῦ Φωσφόρου.*

10

*Ἦλιε Χριστὲ καὶ Σελήνη Παρθένε,
ἀκτῖνα διπλὴν ἐξαλαλάμπατέ μοι
ὄμματος εἰς φῶς, εἰς μετανοίας λύχον².*

Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Σόφιας ὑπάρχουν με ἄλλας ἀρχαιοτέρας καὶ τοιχογραφίαι τοῦ ιε' αἰ. μετὰ μακροῦς ἐγγρωμοῦ ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς, ἡ ὁποία ἀνεγνώσθη καὶ διωρθώθη ὑπὸ τῶν Β. Φίλων, Κ. Κωνσταντοπούλου³ καὶ τέλος ὑπὸ Ἑμμ. Πεζοπούλου⁴, καθ' ὃν καὶ γράφει :

*οὐκοῦν νεουργ(εῖ) προσκυνητ(ὰς) εἰκόν(ας),
τὸν Ἦλι(ον) πρῶτιστα τ(ῆς) δόξ(ας) γράφ(ων)
καὶ τ(ὴν) Σελήνην Παρθ(έν)ον συνε[γ]γράφ(ων)
ἀρχαγγέλ(ων) τε, δευτ(έ)ρ(ων) φ[ώ]των δύο]⁵.*

Ὁ Πεζόπουλος ἐσχολίασε τὴν ἐπιγραφὴν, ὑπεμνημάτισε δὲ ἐκ τῆς Ὑμνογραφίας καὶ ἄλλαχόθεν αὐτὴν καὶ ὡς πρὸς τὸ Χριστὸς Ἦλιος - Παρ-

¹ Ἀθηνᾶ ΙΕ', 1903, σ. 477.

² Ἀθηνᾶ ΙΕ', 1903, σσ. 468 - 469.

³ Κωνστ. Μ. Κωνσταντοπούλου, Ἐπιγραφή δυσαναγνώστος, ΕΕΒΣ ΙΑ', 1935, σσ. 416 - 420.

⁴ Ἑμμ. Πεζοπούλου, Ἐπιγραφῆς δυσαναγνώστου ἀνάγνωσις, ΕΕΒΣ ΙΒ', 1936, σσ. 433 - 442.

⁵ ΕΕΒΣ ΙΒ', 1936, σ. 434.

θένος Σελήνη, υπενθυμίαςας ὅτι ὁ Χριστὸς καλεῖται ἥλιος τῆς δόξης, τῆς δικαιοσύνης, Ἦλιος Χριστός, μέγας, νέος, νοητὸς Ἦλιος, μονάς, θεότης, φῶς τρισήλιος (-ον) κλπ. καὶ ἡ Παρθένος Σελήνη καὶ Πανσέληνος¹, ἀλλὰ διέφυγεν αὐτὸν τὸ ὡς ἄνω ποίημα τοῦ Ἀποκαύκου, τὸ στενωτέρον συνδεδεμένον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν Σόφιας².

Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τῶν ποιημάτων, παρατηρῶ ὅτι τὸ ὄγδοον ἐπίγραμμα³ ἦτο ἤδη γεγραμμένον ὅτε ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου ἢ περιέχουσα τὴν φράσιν « Οὐδὲ γὰρ ἔκρινα δίκαιον τὸν λύχον εἶναι ὑπὸ τὸν μῶδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν τεθῆναι, ὡς ἰσοτίμως πάντας ἀγάζειν ἔχρησθαι ἀνδρας ἐνδον οἶκος ἐμπεριγράφειν »⁴ καταλήγουσαν διὰ δύο στίχων τοῦ ἐπιγράμματος τούτου⁵. Οἱ στίχοι εἰς τὰ ἅγια Φῶτα⁶ εἶναι οἱ τελευταῖοι χρονολογικῶς⁷, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ Ἀπόκαυκος λέγει περὶ ἑαυτοῦ:

*Ἐγὼ λαλεῖν μὲν πρὸ χρόνων ἐπανασάμην·
ὁ γὰρ τρίβων ζυγὸς με τῆς προεδρίας
συχρὸν τὸ βαρύτεριβον ἀχέει φέρων
ἀεὶ σιγαῖν πείθει με καὶ νεύειν κάτω, ...
Χειμῶν μὲν οὗτος τῆς ἐμῆς ἀφασίας...
τὸν νοχηλῆ γέροντα καὶ νάρκης ὄλον.*

(Εἰς τὰ Φῶτα 1 - 4, 6, 30)

3. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποκαύκου ἐγράφησαν πρὸς τὸν Θεόδωρον Δούκαν, τὴν Μαρίαν Δούκαιναν, πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως, ἀρχιερεῖς ἄλλων θρόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Χωνιάτης, ὁ Βαρδάνης, ὁ Χωματιανός, οἱ ὑφιστάμενοί του ἐπίσκοποι, πρὸς ἀξιωματούχους τοῦ δεσποτάτου ὡς ὁ Νικόλαος Γοριανίτης, καὶ ποικίλα ἄλλα πρόσωπα. Ὀλίγα αὐτῶν ἐγράφησαν ἀπλῶς ὡς λογοτεχνήματα, διὰ τῶν πλείστων δὲ ὁ συγγραφεὺς ἐκφράζεται ἐπὶ τῶν καθημέραν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων. Χαρακτηρίζονται δὲ ἀπὸ δύναμιν ὕφους, ἐνάργειαν, καθαρότητα σκέψεως, ἀνάμειξιν λογίων στοιχείων τῆς θύραθεν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, μεμετρομένην παρεμβολὴν

¹ Αὐτόθι σ. 436.

² Πρβλ. καὶ τὸ ἐν τῇ Νέῃ Ἑλληνικῇ δημῶδες :

*Χριστὸς γεννιέται | σὰ γήλιος φέγγει
σὰ νιὸ φεγγάρι | καὶ παλληκάρι.*

(Γ. Α. Μέγα, Ἑλλ. ἔθροται καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθ. 1957, σ. 45).

³ Ἀθηνᾶ ΙΕ', 1903, σ. 470.

⁴ VVr 3, 1896, σ. 258, 19.

⁵ VVr 11, 1905, σ. 860.

⁶ Ἀθηνᾶ ΙΕ', 1903, σσ. 477 - 478.

⁷ Πολάκης, σ. 128.

μυθολογικῶν ὑπαινιγμῶν καὶ ἀναφορῶν εἰς κλασσικοὺς κ.ἄ. συγγραφεῖς, ζωηρότητα ἀφηγήσεως καὶ εἰλικρίνειαν μεθ' ἧς ἐκφράζει τὰς ἀπόψεις του συνेतῶς, διπλωματικῶς καὶ συνάμα εὐθαρσῶς.

Ἀνάλογα προσόντα παρουσιάζουν καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφέντα διπλωματικά ἔγγραφα.

4. Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, ὁ Ἀπόκαυκος, φέρεται δημιουργὸς πολλῶν λογίων λέξεων συναντωμένων τὸ πρῶτον εἰς τὰ κείμενά του¹. Ἄλλ' ἐν προκειμένῳ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα ποτὲ βέβαιοι ἂν ὁ ἴδιος τὰς ἐπλασεν ἢ τὰς παρέλαβεν, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, ἀπὸ ἄγνωστόν μας συγγραφέα. Αἱ καλλιλογικαὶ του ἀντιλήψεις συνοψίζονται δι' ὀλίγων ὑπὸ τοῦ ἰδίου:

καὶ πιότητα σὺ νοεῖν ἔχεις λόγου
σχήματα, κάλλος, λέξιν, ὑψηλὴν φράσιν.

(Ποίημα 10, στ. 13-14)²

Ἀπὸ ἀπόψεως ὕφους, παρατηρητέον ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος δὲν διστάζει νὰ παραλάβῃ νεωτέρους τύπους, προκειμένου νὰ καταστήσῃ τὸν λόγον του ζωηρὸν καὶ νὰ ἐκφράσῃ ὅ τι ἀκριβῶς προτίθεται. Πρὸβλ.: « ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πολλὰ κακὰ παθὼν ὑπ' ἐμοῦ Ἄρτης, ἵνα μὴ καινοτομηθῇ (= φιλοδοωρήσῃ) εἰς τὸν μητροπολίτην (Ναυπάκτου) ἀσταφίδας καὶ κάρυα, μόνον με καταλιπὼν εἰς τὸν Ἀχελῶν καὶ ἀλλαχοῦ ὑπεχώρησε, τῷ μὲν φαινομένῳ ἰατρείας χάριν ἔλεγε, τῷ δ' ἄληθει, ἵνα μὴ τὰ πράσα αὐτοῦ εἰς τὸν μητροπολίτην καινοτομήσῃ! »³.

Φυσικὰ τὰ δημῶδη ἐπρόσθεχεν ὀλιγώτερον: « καὶ κοιλαίνω χεῖρας καὶ πίνω τοῦ ὑπορρέοντος Ἀξιῶ, ὃν δὴ Βαρδάριον ἢ ἀγελαία γλῶσσα καλεῖ καὶ τὰ παλαιὰ τῶν ποταμῶν ἠγνοηκυῖα ὀνόματα »⁴.

Διὰ νὰ δείξῃ τὴν ὑπεροψίαν τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, περιγράφει τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ναυπάκτῳ κατασκευασθέντα σουφᾶν, πατάρι δηλονότι ὑπερκειμένον τοῦ ἐπιπέδου εἰς τὸ ὁποῖον ἴστατο, διὰ νὰ ταπεινώσῃ τοὺς πρὸς αὐτὸν ἐρχομένους ὑπηκόους: « Οἰκίας ὄνομα περσικῆς ὁ σουφᾶς· δηλοῖ δέ, ὡς εἰκάζειν ἔστιν ἀπὸ τοῦ σχήματος, ἐν ταυτῷ παρῦψωσιν καὶ ὑπόβασιν' ἔστι γὰρ τὸ οἰκημάτιον πρόμηκες... Τούτου γὰρ τὴν ἔκτασιν καθ' ἐν τῶν ἄκρων παρατεμνόμενος, καὶ τῷ τμήματι τούτῳ χῶμα ἐπιστοιβάσας καὶ τοῦ λοιποῦ προσανασπᾶσας ἐδάφους, λίθοις τε τὸ χῶμα διαλαβὼν ὡς μὴ τὸ ὑπο-

¹ VVr. 11, 1905, σσ. 850-853, ὅπου 63 τοιαῦτα λέξεις ἀλφαβητικῶς. Τεσσ. Κόντου, σ. 374, 7 λέξεις, Βυζαντίς Α', 1909, σ. 7, 13 λέξεις, Ἀθηνᾶ 15, 1903, σ. 471, 473. Pétridès, σ. 95 κ.ἄ.

² Ἀθηνᾶ ΙΕ', 1903, σ. 473.

³ Πρὸς τὴν δεσποινίαν κυρὰν Μαρίαν, NP 278, 19-279, 1.

⁴ NP 267, 18-20

βεβηκός καταρρη, κιγκλίδας ἄνω τούτου τοῦ διαστήματος ἐστήσατο στοιχηδὸν καὶ σχῆμα ἐπισκοπικοῦ θρόνου, ὃς δὴ κοινῶς καλεῖται *σισαίδιον*, διὰ τούτων ἐκαινουργήσατο, ὡς ἀριστῆ μὲν αὐτὸς ἐν τῷ μετεώρῳ καὶ ἀπ' ἐκείνου ῥήγνυσι τὸν διάλογον, καὶ ὡς ἀπ' οὐρανοῦ τεχνητοῦ βροντῆ ὁ Σαλμωνεύς· τὸ δ' ὑποβεβηκός καὶ τὸ πρόσγειον εἰς δίαιταν εἰς ἀκρόασιν τοῖς τὴν τύχην ταπεινοτέραν ἀπένειμεν... ὕψος δὲ τῷ ἀνασπάσματι τούτῳ, ὅσον τὸν κάτω τῷ ἄνω διαλεγόμενον τὸ χεῖλος ἔχειν πρὸς τοῖς ἐκείνου ποσίν»¹

Ἀπὸ ἀπόψεως παιδείας χαρακτηριστικά εἶναι: Ἡ ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Ἀποκαύκου μνεῖα πολλῶν γραφικῶν καὶ πατερικῶν χωρίων καὶ στίχων τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Αἰσχύλου τοῦ Εὐριπίδου (Ἰππόλυτος), τοῦ Ἀριστοφάνους (Νεφέλαι), καὶ μύθων Αἰσωπέων². Ἡ ἐκτίμησις τῶν Πατέρων: Ὁ Βασίλειος εἶναι *Ἥλιος*,

καὶ Γρηγόριος τῶν λόγων αυτοκράτωρ

καὶ βασιλεύει τῶν κρατούντων ἐν λόγοις.

(Ποίημα 11, στ. 6, 16-17)³

5. Ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Ἀποκαύκου μαρτυρεῖ ὅτι οἱ λόγοι Βυζαντινοὶ τοῦ ιβ' - ιγ' αἰ. ἠσθάνοντο ἤδη ἑαυτοὺς Ἑλληνας, πρὸ τῶν Παλαιολογεῖων χρόνων, ὅπου συνήθως τοποθετεῖται ἡ τοιαύτη μεταστροφή⁴. Ἑλληνικὴν δὲ ἐθεώρουν καὶ τὴν λαλουμένην γλῶσσαν. Πρὸβλ. ὅσα γράφει πρὸς Γ. Βαρδάνην, ἀρνηθέντα τὴν ἐπισκοπὴν Βονδίτζης, διατελοῦντα δ' εἰς Γρεβενά: « ἄλλ' εἰ προσήκει τὴν ἀλήθειαν λέγειν, ὑπερφέρειν νομίζω καὶ εἰς τὰ ἔσχατα ταῦτα τὴν τῶν Γρεβενῶν τῆς Βονδίτζης, τοῦτο μόνον ταύτης ὑπερτερουῦσης αὐτῆς, τὸν πάντα ἑλληνισμὸν καὶ τὸ μέσον κεῖσθαι *Γραικῶν* »⁵.

Περὶ ἑαυτοῦ πρὸς Θεόδωρον Δούκαν: « ἀανάστα τὰ θηρία τῶν φωλεῶν, ὅποσα ταῦτα τὸν Ἑλληνα με καὶ τὸν Γραικὸν τοῖς αὐτῶν ὁδοῦσι κατεμασήσαντο... »⁶. Πρὸς τὸν ἴδιον, ὅτε κατέλαβε τὸν Πλαταμῶνα: « ἄγκιστρον δὲ ὁ πόθος, ὃν σε ποθοῦσιν οἱ ἐν αὐτῇ⁷ ἐπιχώριοι, ὅσοι τῆς ἡμετέρας θρησκείας, ὅσοι τοῦ ἑλληνίζοντος, ὃν ἐκ καλοκαγαθίας αὐτοῖς ἐνεχάλασας »⁸. Συνιστῶν πρὸς τὸν αὐτὸν βασιλέα τινά, τέως φρουρὸν ἐκ Ναυπάκτου, λέγει: « οὗτος δὲ καθαρῶς ἑλληνίζων αὐτὸς ἐξαγγελεὺς ἐσεῖται τῶν κατ' αὐτόν »⁹.

¹ Συμβολὴ Ἀρχ. σσ. 19 - 20.

² NP *passim*.

³ Ἀθηνᾶ ΙΕ', 1903, σ. 474.

⁴ Ν. Γ. Πολίτης, Ἑλληνες ἢ Ρωμηοί, ἐφ. Ἀγών 1901 (= Λαογρ. Σύμμ. Α', 1920, 122 - 123).

⁵ VVr 3, 1896, 252,3-6.

⁶ NP 237,5-6.

⁷ Τῇ Θεσσαλονίκῃ πρὸ τῆς καταλήψεως (1224).

⁸ NP 270,23-25.

⁹ NP 287,6-7.

Διεκτραγωδῶν δὲ τὰ παθήματά του, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς μητροπόλεώς του λέγει: « καὶ ὁ πλάνος (= ἡ περιπλάνησις) καὶ εἰς Βελλάν με κατήγαγε καὶ πλέω θάλασσαν θλίψεων, καὶ καπνοῦ βόστρυχον ἀπὸ Ναυπάκτου ἀναπλεκόμενον ἐπιθυμῶ μὲν ἰδεῖν, οὐκ ἐπιτυγχάνω δέ. διατί! ἵνα καὶ τῶν Ἑλλήνων ἢ πίστις ἔλαττον ἔχη, καὶ γέρον ἱεροθύτης ἐν τούτῳ <τῷ> μέρει ἑλληνικῶν προσώπων καθυστερῆ »¹.

Πρὸς δὲ μοναχόν τινα Φίλιππον γράφων λέγει: « ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ὁπότε πᾶν προτέρημα λογικὸν φλυαρία καὶ μόνη δοκεῖ τοῖς ἀκούουσι βαρβάρους δηλονότι καὶ Ἑλλῆσι, καθότι καὶ αὐτοὶ ἐπίσης τούτοις βεβαρῶμεθα »².

Τέλος χαρακτηριστικὸν τῆς ἐλλείψεως ἐμπιστοσύνης τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς τοὺς Φράγκους τοὺς ὑπηρετοῦντας τὸ δεσποτάτον εἶναι τὸ ἐπόμενον ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Θεόδωρον Δούκαν: « ἔδωκα δ' ἂν γνώμην ἴσως ἐρωτηθεῖς, ὡς οὐδένα Λατῖνον κἄν δουλεύῃ μισθοῦ, κἄν τὰ πιστὰ ἐπαγγέληται, πρόπον εἶναι ἄνδρας Ρωμαίους ἔχειν εἰς πρόνοιαν· τὸ γὰρ φύσει κατὰ Ρωμαίων πῶς τὸ φύσει μεταβαλὸν ἔξιν ταύτην μεταπλασθῆ καὶ τὴν ἐναντίαν ἀντιλάβη διάθεσιν; εἴ τι καὶ λέων καὶ ἀρδαλις ἡμερούμενα, ὁ μὲν τὸ θυμῶδες ἀποβαλεῖται, ἡ δὲ τὴν δριμύτητα »!³.

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ: Τύχη ἀγαθὴ ἔφερε τὸν Ἀπόκαυκον μητροπολίτην Ναυπάκτου κατὰ τὰς δεινὰς ἐκείνας ἡμέρας τοῦ 1204, ὡς πρὶν εἶχε φέρει τὸν Εὐστάθιον τὸ 1185 εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Πεπαιδευμένος, λόγιος, σώφρων, ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων ἀλλὰ καὶ τῆς πράξεως, ἠδυνήθη νὰ ρίψη ὄλον του τὸ βάρος ὑπὲρ τῆς διασώσεως τοῦ χειμαζομένου Ἑλληνισμοῦ τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου. Ταχὺς τὴν ἀντίληψιν, πρακτικὸς τὸν νοῦν, παρεμέρισε τὰ τυπικὰ κωλύματα καὶ ἐπροχώρησεν εἰς τὴν ἀνασύνταξιν τῆς Ὀρθοδοξίας εἰς τὴν Βαλκανικὴν· ἀπέκρουσε πᾶσαν συνεννόησιν μὲ τὸν Πάπαν διὰ λόγους πολιτικοὺς γινομένην (ὑπὸ τῶν ἐν Νικαίᾳ)· ἐπέλεξεν ἢ συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ ἐπιλεγούν ἄνδρες λόγοι εἰς ποιμαντορίαν τῶν ἑλληνικῶν μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν· ἐνεθάρρυνε τὸν Θεόδωρον Δούκαν νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν βασιλείαν, τὴν Κωνσταντινούπολιν τέλος· διεχειρίσθη μὲ σύνεσιν ἀλλὰ καὶ παρρησίαν τὸ ἐκκλησιαστικὸν θέμα, ὥστε νὰ μὴ συγκρουσθῆ μὲ τὸ Πατριαρχεῖον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον οὐσιαστικῶς ἀπεκόπη. Ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ φήμη τοῦ σοφοῦ τὸν περιέβαλλε, φθάνοντες μέχρι τοῦ καταφυγίου τοῦ Χωνιάτου « ἔνθα μεγίστην μνημοσύνην τῆς σῆς ἀγιοσύνης τελουμένην εὔρον »⁴ καὶ

¹ Συμβολὴ Ἄχρ. 14,3-7.

² Petridès, σ. 24,24-27.

³ NP 278,13-17.

⁴ Λάμπρος, Β', 321,22-25.

πέραν τοῦ Ἀλγαίου, ὅπου εἶναι γνωστός. Ὁ πατριάρχης Μανουὴλ μνημονεύει τοῦ Ἀποκαύκου « τὸ σεμνόν σου τοῦ ἡθους, τοῦ τρόπου χρηστοῦ, τοῦ βίου τὸ ἀνεπίληπτον, ἀπλῶς εἰπεῖν τὸν λόγον, τὴν ἀρετὴν »¹. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀποκαυκος δὲν εἶναι ὑπερόπτης, τιμᾷ τὴν σοφίαν, τὸν ἠθικὸν βίον τῶν ἄλλων καὶ τὴν προσωπικότητα. « Καὶ σκώληξ εἶναι πρὸς ἄνδρα τοῦτον λογιζομαι » λέγει συγκρίνων ἑαυτὸν πρὸς τὸν Μ. Χωνιάτην². Ὑπερασπίζει τὸν Χωματιανὸν ἀπέναντι τοῦ πατριάρχου³. Ἐνθαρρύνει τὸν Βαρδάνην. Ἐπιτιμᾷ ὅμως καὶ τοὺς ἀτακτοῦντας. Εἶναι μία ἠθικὴ προσωπικότης ἡ ὁποία φροντίζει νὰ προστατεύσῃ τοὺς λογίους καὶ καίεται ἀπὸ τὸν πόθον νὰ ἴδῃ λυτρουμένον τὸ Ἕθνος. Δὲν ἐπέτυχε τὸ τελευταῖον νὰ ἴδῃ ζῶν. Ἀλλ' ἡ συμβολὴ του εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς μετὰ ταῦτα καταστάσεως εἶναι ἀξιόλογος. Δὲν ὑπερβάλλει τις ἂν εἴπῃ ὅτι ὑπῆρξεν ὁ ἀξιολογώτερος ὄλων τῶν ἄλλων του συγχρόνων ὀρθοδόξων ἱεραρχῶν καὶ ὡς προσωπικότης καὶ ὡς συγγραφεύς: « ὃν ἑλληνίζοντες πάντες τοῦ τῆς γλώττης ἄνθους καὶ τῆς σὺν ἐπισιτήμῃ μελιχμού λαλιᾶς ἐξόχως ἀποθανυμάζομεν »⁴.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ: Κυριώτερος κῶδιξ ὁ τῆς Πετρουπόλεως **250**, ἐξ οὗ ἐξέδωκαν ὁ Vasilievskij καὶ ὁ Κεραμεύς. Ὁ τελευταῖος ἐχρησιμοποίησε καὶ τὸν κῶδ. **276** τῆς Πτοχ. Βιβλιοθ. τῶν Ἱεροσολύμων. Ὁ κῶδιξ **131** Baroccianus Gr. περιλαμβάνει συλλογὴν 33 ἐγγράφων (ιδ' αἰ.), τὰ ὁποῖα ἐξέδωκεν ὁ Ἀσσομπσιονιστὴς Σωφρ. Πετρίδης.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΠΟΚΑΥΚΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΩΝ ΑΡΧΟΤΕΛΕΙΑΙ *

Ι ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΤΟΥ

1. Πρὸς τὸν βασιλέα.

Ἄγχι δέσποτά μου καὶ θεοκυβέρνητε βασιλεῦ, εὐδοοῦ ἀπὸ Κυρίου.... καὶ τὴν ἐνδεχομένην ἀποδοῦναι ταύτη προσκύνῃσιν.
(NP 287 - 288).

¹ VVr 3, 1896, 264,7-8.

² Κεραμεύς, Ἄρμονια 3, 1902, 288.

³ Βλ. περαιτέρω.

⁴ VVr 3, 1896, 256,20-23, περὶ αὐτοῦ ὁ Γ. Βαρδάνης.

* Κατετάχθησαν ἀλφαβητικῶς κατὰ τὰ *incipit*. Ἐσημειώθησαν ἂν εἶναι κολοβαὶ ἢ ἀκέφαλοι, οἱ πρὸς οὓς ἀπευθύνονται, αἱ ἐπιγραφαὶ κατὰ τὰς ἐκδόσεις, αἱ ἐκδόσεις, κατὰ τὴν βιβλιογραφίαν, καὶ αἱ γινόμεναι τυχόν διορθώσεις. Δι' ὀρθῶν ἀγκυλῶν [ ] αἰ ἡμέτεροι προσθήκαι. Ἡ παραπομπὴ Τ ω μ α δ α κ η, Γραμματολ. δεικνύει τὴν ἀναδημοσίευσιν βελτιωμένων τῶν κειμένων εἰς τὸ τομίδιον: Γραμματολογία τοῦ ιγ' αἰ., Ἀθῆναι 1957.

2. Πρὸς τὸν Κομνηνόν.

Ἄγιέ μου ἀθθέντα, τὸ προσκνηγιόν σου ἐπίτευγμα ἐξήγαγέ με τῆς κέλλης μου.... ἐμοὶ δὲ χαρίσαιτο τὴν σὴν εὐμένειαν καὶ ἀντίληψιν (πολυχρόνιον).
(NP 271 - 272. Petridès, 23, N° XXI).

3. Τῷ βασιλεῖ.

Ἄγιέ μου δέσποτα καὶ βασιλεῦ θεόσωστε, θεοφρούρητε, πολλά με τὰ πείθοντα.... καὶ τῆς ἐνδεχομένης περιποιήσεως.
(VVr 3, 1896, 286 - 288, NP 282 - 284).

4. Τῷ ἀγιωτάτῳ Ἱωαννίνων ὁ ἁμαρτωλὸς ποτὲ Ναυπάκτου.

Ἀγιώτατε Ἱωαννίνων καὶ ἡγαπημένε μοι δέσποτα, εὐχὴ μοι τὴν ἀγιωτητά σου ἐν ὑγείᾳ διατηρεῖσθαι.... καὶ θάλλων ἐν φιλίᾳ ὡς ἰτέα παρ' ὕδατα.
(Kurtz, BZ 16, 1906, 140 - 141).

5. Πρὸς τὸν κραταῖον Κομνηνόν.

Ἄγλωσσος ὁ γοιμματοφόρος, κράτιστε Κομνηνέ.... τὸν μὴ παρόντα κρινούμενος καὶ συνεστήσατο -- --
(NP 259 - 260· κολοβόν).

6. Πρὸς (τὸν) ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας κῦρι Δημήτριον.

Αἰτῶ παρὰ σοῦ χάριν, τὸ πρῶως δέξασθαι τὴν ἐπιστολήν.... σὺ δέ μοι ὁμῶς ὁ μισο -- --
(Συμβολὴ Ἄχρ. 13 - 18, N° 6· κολοβόν).

7. Πρὸς τὸν Βοθρωντοῦ [sic] κυρὸν Δημήτριον.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν οὕτω, τίμει δέσποτα, καὶ κείσθωσαν ὡς ἀπηριθμῆσω μοι.... καὶ συμβοήθει ταῖς παρακλήσεσιν.
(Petridès, 9 - 10, N° VIII).

8. Πρὸς τὸν μοναχὸν κυρὸν Ἀνθιμον, πέμπσαντα κατοικιδίους ὄρνιθας.

Ἄλλ' οὐδὲ σύ, τίμει πάτερ, χηρεύων, ὡς πύθομαι... καὶ θάλλων ἐν φιλίᾳ ὡς ἰτέα παρ' ὕδατα.
(Petridès, 5, N° III).

9. Πρὸς τὸν Ἀττικὸν κυρὸν Γεώργιον τὸν Κερκύρας.

Ἄ μὲν σὺ γράφεις πρὸς τὸν κοινὸν ἡμῶν πατέρα καὶ δεσπότην.... φιλάνθρωποι ἄγγελοι ὡς σύ.
(VVr 3, 1896, 250 - 252. Κερραμεύς, VVr 11, 1904, 858, Petridès, 28 - 29, N° XXVIII, ὅπου καὶ τὸ τέλος τοῦ κολοβοῦ τέως γράμματος).

10. (Πρὸς τὸν κραταῖον Κομνηνόν).

Ἀναζητεῖ σε ὁ λόγος τὸν βασιλέα μου, τὸν δεσπότην μου.... οἱ καρποὶ τῆς μακαῆς ἐκείνης παραγγελίας καὶ τοῦ χρυσοβούλλου ἢ δύναμις.
(NP 279 - 282).

11. Θεσσαλονίκης δεσπότη Θεσσαλίας | ἐξ ἀσεβάστου τῶν θυτῶν οὗτος λόγος [τῷ Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνῳ].

Ἀναστάσεως ἡμέρα· καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιὰ.... μεμνημένον, κἂν ἀναξίου, καὶ τῆς ἡμῶν οὐθενότητος.
(VVr 3, 1896, 280 - 282).

12. <Πρὸς Μαρίαν τὴν Δούκαιναν, τεμάχιον ἐπιστολῆς).
 — — — ἄνθρωπος καὶ παραγειτονεύσει αὐτῷ, μῆνα ἕνα οὐ μὴ τον ὑπο-
 μείνη.... ὁ Θεὸς φρουρῶν καὶ σκέπων τὴν βασιλείαν ὑμῶν.
 (NP 288. Τωμαδάκης, ΕΕΒΣ ΚΖ, 15 - 16· ἀκέφαλον).
13. Πρὸς τὸν Βονδίτζης.
 Ἐσπάζομαι σε καὶ διὰ γράμματος τὸν συνήθη τοῖς χριστιανοῖς ἀπα-
 σμόν.... Ἐπανῆκε γοῦν, ἡ γὰρ ἀνάγκη ἐπέιγει.
 (Petridès, 22, Νο XIX).
14. Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχην [Μανουήλ].
 Ἀφίκετό μοι τίμιον γράμμα σου, θεία καὶ ἱερὰ κεφαλή,..... ὃς χαρί-
 σαιτο ταῖς αὐτοῦ ἐκκλησίαις πολυχρονοῦσαν τὴν σὴν ἀγιότητα.
 (VVr 3, 1896, 265 - 267).
15. <Τῷ Ἄρτης ἐπισκόπῳ Ἰωάννῃ> Πανιερώτατε ἀδελφὲ καὶ συνεπίσκοπε
 Ἄρτης.
 Γέγραπται ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ μεγάλου πατρὸς Χρυσοστόμου.... τὴν
 πρόπουσαν ἐξέτασιν δέξονται. Μηνὶ ἴ
 (Βυζαντίς Α', 1909, 20 - 21, Πραῖξις ἐξωεκκλησιοσμοῦ).
16. Πρὸς τὴν δέσποιναν κυρὰν Μαρίαν.
 Δέσποινά μου, ἀγία κοὶ κραταιά, εὐχομαι ὑγιαίνειν τὸν ἅγιόν μου αὐ-
 θέντην.... τὴν κυρίαν Εἰρήνην μου ἀπὸ καρδίας ἀσπάζομαι.
 (VVr 3, 1896, 282. NP 278 - 279).
17. <Πρὸς τὴν κραταιὰν Δούκαιναν>.
 Δέσποινά μου ἀγία καὶ κραταιά, τὴν προσκυνητὴν γραφὴν τῆς ἁγίας
 σου βασιλείας.... μὴδ' ἐρχομένους ἀπὸ μονάδος — — —
 (NP 275 - 276· κολοβόν).
18. [Πρὸς τὸν Δημήτριον Βουλγαρίας].
 — — — δις ἐπὶ τὸ αὐτὸ νομοθετῶν ἐκδικεῖν.... ἀντιναυλογηθῆ μοι τὰ
 εὐθυμα.
 (Συμβολὴ Ἄρχ. 18 - 22, ἀρ. 7, ἀκέφαλον).
19. Πρὸς τὸν Βονδίτζης κυρὸν Γεώργιον.
 Ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἡ ἔνδεια ἰσχυρά.... Ἐρωσὸ μοι,
 τίμιε δέσποτα, καὶ μετρίως δέξαι τὴν παιδιάν.
 (Petridès, 8 - 9, Νο VII).
20. Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὴν τοιαύτην [τοῦ Γ. Βαρδάνη]
 γραφὴν.
 Ἐγὼ δὲ οὔτε τις μάντις ἐὼν, οὔτ' ὀλιωνῶν σάφα εἰδώς.... οὐδ' εἴ πως
 εἰσὶ τὴν προῆξιν ταύτην κακίζοντες.
 (VVr 3, 1896, 258 - 259. Τωμαδάκης, Γραμματολογία, σσ. 83 - 84).
21. Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν.
 Ἐδει, κράτιστε Κομνηνέ, μὴ τοὺς νεκροὺς ἐρωτᾶσθαι.... καὶ τοῦτο
 πλεόν δεκάσας τὰς ψήφους — — —
 (VVr 3, 1896, 253 - 254. NP 265 - 266· κολοβόν).

22. [Νικήτα Χωνιάτη διακόνω (πρβλ. Λάμπρος, Β' 155, 248, 276, VVr 3, 1896, 279,10-25)].
Εἶχον εὐρώστως καὶ μηδὲν ἐδεόμην..... καὶ ἡμᾶς ἕως ἀναλθσεως συντηρήσειεν.
 (VVr 3, 1896, 278 - 279).
23. Πρὸς Γοριανίτην κυρὸν Νικόλαον.
Ἐκεῖτό μοι τῷ ἐξώρω, τῷ σαπρῷ (.....θεάσασθαι θάνατον [τοῦ ἐπισκόπου Ἀχελφού]) .....καὶ τῆς ὧδε κἀκεῖσε ἀπερικέπτου παραρριπιτήσεως.
 (Petridès, 4, N° II).
24. Εὐλαβέστατοι πρεσβύτεροι... Ἰωάννη Πειρασμέ καὶ σὺ Γεώργιε... σύ τε Βασίλειε Καλόγνωμε, Νικήτα ὁ τοῦ Πρωτομυλωνᾶ, καὶ σὺ θεοφιλέστατε πρωτονοτάριε.
Ἐμαθον ποθὲν ὅτι τοὺς δύο ἀταδέλφους (.....τοὺς Σημαδεμένους) .....καὶ ὀφείλετε τῷ ἐπιτιμίῳ τούτῳ δουλεύειν. Μηγὶ ἴ
 (Βυζαντις Α', 1909, 21· ἔξωεκκλησιασμός).
25. Πρὸς τὸν Δυρραχίου μητροπολίτην.
Ἐμὲ δὲ εἴ τις ἔροιτο τί δεῖ νομίζειν εἶναι τοῦ βίου καλὸν..... τὸ δὲ καὶ ἐπιτιμῆσαι οὐκ ἐμὸν λέγειν, τοῦ δὲ σοῦ ζήλου ἴσως.
 (BZ, XIV, 1905, 573 - 574).
26. Πρὸς τὸν ἀγιώτατον πατριάρχην.
Ἐνοδίῳ τῷ παρόντι περὶτυχῶν, θεία μοι καὶ ἱερὰ κεφαλῇ..... ἡ ἀγία εὐχὴ τῆς μεγάλης ἀγιοσύνης σου χαρισθεῖ μοι πολυχρόνιος.
 (NP 292 - 294).
27. Τῷ κραταιῷ βασιλεῖ.
Ἐξέκρουσε τοῦ κατ' αὐτὸν ἀγιωτάτου κελλίου, δέσποτά μου καὶ βασιλεῦ,..... πᾶσιν ἡμῖν σωτήρ πρόμαχος, εὐεργέτης, πλουτοποιός.
 (NP 285 - 286).
28. Πρὸς τὸν κραταῖον Κομνηνόν, ὅτε τὸν Πλαταμῶνα παρέλαβεν καὶ ὑπέστρεψεν.
Ἐπανήκες, ὡς ἔμαθον, μεγαλοργε Κομνηνέ,..... καὶ τοὺς νικοποιοὺς βραχίονας κατασπάσεται.
 (VVr 3, 1896, 246 - 248, NP 269 - 270).
29. Πρὸς τὸν Γοριανίτην κυρὸν Νικόλαον.
Ἐπανήκω σοι ζῶν μὲν, οὐκ ὀγαιίνων δέ, ἀλλὰ κλινοπετής..... καὶ χάριν δίδως ἀνδρὶ καὶ σέ μὴ φιλοῦντι καὶ ἡμᾶς ζημοῦντι.
 (Petridès, 30 - 31, N° XXXII).
30. Τοῦ αὐτοῦ πανυπερίμου μητροπολίτου Ναυπάκτου κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀγιώτατον Ἀθηνῶν Χωνιάτην, ὅτε ἀπὸ τῆς Κέω ἦλθεν εἰς τὴν ἐν Μουντινίτζη μονὴν τοῦ Προδρομοῦ, κατωτέρω δὲ προβῆναι οὐδόλως ἠθέλησεν.

Ἐπῆλθέ μοι, θειότατε δέσποτα, ἐγγίσαντός σου τοῖς καθ' ἡμᾶς..... τὸ ψυχρὸν τοῦτο τοῖς πόθῳ τῷ σῶ κάμνουσιν παραμύθιον.

(Ἀρμονία 3, 1902, 285 - 287).

31. Πρὸς τὸν Ἀχελώου Εὐστάθιον.

Ἔτι ἀναβαίνοντί μου τοῦ ἔλλου καὶ τὰ γλουτὰ τῆς ἐφεστρίδος ἀπαιωροῦντι..... Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς σῆς ἱερότητος.

(Petridès, 18, N° XIII).

32. [Ἰωάννη Χρυσάνθῳ μητροπολίτῃ Θεσσαλονίκης].

Ἐγγέ σοι τῆς θροπῆς, ἣν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἔσχες κατὰ πνεῦμα στοργῆν..... καὶ εὐσιρόφῳ γλώττῃ ἀγαπᾶν ἀλλήλους παρέθῆξεν.

(Ἀρμονία 3, 1902, 290 - 292 [ὡς Ἀνωνύμου πρὸς Ἀνόνημον]).

33. Πρὸς τὸν Δυρρα[χίου].

Ἡκέ μοι γράμμα σου, καλὸν μὲν ὅτι σὸν, κάλλιον δὲ ὅτι καὶ παρὰ φίλου..... ὦν καὶ σὺ καὶ ἡμεῖς καὶ αὐτὸς ἐν Θεῷ δοτῆρι (τῶν ἀγαθῶν μεταλλάβοιμεν).

(Petridès, 27 - 28, N° XXVI).

34. Πρὸς τὸν Δυρραχίου.

Ἡμᾶς οἶδας, τὸν Στειριωὴν γινώσκεις..... καὶ εἰς καλὸν ταῖς ἐκκλησίαις Θεοῦ διαφυλάττον μακρόβιος.

(BZ, XIV, 1905, 572 - 573).

35. Πρὸς τὸν Κράτιστον Κομνηνόν.

Ἡμεῖς δέ, κράτιστε Κομνηνέ, οἱ μῆτε καθέδραν ἔχοντες..... ἡ ἀντιληψίς σου χαρισθεῖ μοι πολυχρόνιος.

(NP 263 - 264).

36. Πρὸς τὸν Ζητουνίου.

Ἡ μὲν φωνή, φωνή Ἰακώβ, αἱ δὲ χεῖρες, χεῖρες Ἡσαῦ. Ταῦτα γράμμα τὸ σὸν..... Ἡ εὐχὴ σου καὶ ἀγάπη σου χαρισθεῖ μοι πολυχρόνιος.

(Petridès, 21, N° XVII).

37. Τῷ βασιλεῖ.

Ἡμέρα μία, μέγιστε βασιλεῦ, βίος ὅλος τοῖς πόθῳ..... πολυχρονούσης τῆς βασιλείας σου.

(VVr 3, 1896, 295 - 296. NP 285).

38. Τῷ κραταιῷ βασιλεῖ.

Ἡ φωνὴ σου ἠκούσθη, μέγιστε βασιλεῦ,..... ὁδὸν δολιχὴν ἀργαλέηντε ὀ.

(VVr 3, 1896, 284 - 285. NP 284 - 285).

39. Πρὸς τὸν κραταῖον Κομνηνόν.

Θεομεγάλυντε Κομνηνέ, πάντες φησὶν οἱ χεῖμαρροι..... ἄπερ ἐγὼ ὁ σὸς εὐχέτης μετὰ θεομότητος ἐξαιτῶ.

(VVr 3, 1896, 243 - 244· ἀκέφαλον. NP 262 - 263· ἑλλιπὲς περὶ τὴν ἀρχὴν).

40. <Τῷ Λαρίσις>.
Ἴνα τί, κεφαλή τιμία καὶ σεβασμία ἐμοί, ἀπομάχη..... Χαρίζου μοι ἀπὸ Θεοῦ πολυχρόνιος.
 (VVr 3, 1896, 279 - 280).
41. Ἰω. Ἀποκαύχου τῷ αὐτῷ [Μιχ. Χωνιάτη].
 — — — καθέλκει δὲ ταύτας ὁ ἐμὸς ἐξάμαρτος βίος..... καὶ τοῦ σοῦ τούτου θελήματος.
 (Ἀρμονία 3, 1902, 287· ἀκέφαλον).
42. Πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας τὸν κῦρι Δημήτριον.
Κατιῆρα τῇ Ἀχρίδι ἢ Θεὸς ἢ δαίμων, ὡς κλύω, ἐπήνεγκεν..... ἡμῖν ἐγνώρισε φῶς, ἢ καυστική δὲ — —
 (Συμβολὴ Ἀρχ. 12 - 13, ἀρ. 5· κολοβόν).
43. Πρὸς τὸν [Κωνστ. Δούκαν] Κομνηνόν, ὅτε κατέσχε τὰ ὑπὸ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ.
Κράτιστε Δούκα καὶ αὐθέντα μου ἅγιε, αἱ ὀργαί σου καὶ οἱ φοβερισμοί σου ἐξετάραξάν με..... ἀρκεῖ ταῦτα· ἀνδρὶ γὰρ φρονίμῳ καὶ ὀλίγος λόγος ἀρκέσει.
 (NP 554 - 258. Petridès, 10 - 13, N° IX).
44. <Πρὸς τὸν κραταῖον Κομνηνόν>.
Κράτιστε, θεοκυβέροντες δέσποτά μου ἅγιε, τοὺς λόγους περὸντας..... ἢ ἀντίληψίς σου πολυχρόνιος.
 (NP 264 - 265).
45. Πρὸς τὸν αὐτὸν [Ν. Γοριανίτην].
Λαλιτέρας τὰς ἀηδόνας ὀρῶμεν ἐν ἔαρι..... χαρίσατο ἡμῖν ὁ Κύριος τὴν σὴν γλῶσσαν, τὴν σὴν ἀγάπην μακρόβιον.
 (Petridès, 16 - 17, N° XI).
46. Πρὸς τὸν κραταῖον Κομνηνόν.
Μεγαλοργε Κομνηνὲ καὶ προφανῶς θεοφροῦρητε, ὅτι καὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην..... πρεπωδεστέραν οὔσαν ὡς θερμότεραν τοῖς γέρονσι;
 (VVr 3, 1896, 244 - 246. NP 266 - 269).
47. Πρὸς τὸν κρατοῦντα.
Μέγιστε βασιλεῦ καὶ βασιλέων ὑπέρτερε τῶν μὲν ἐγγύς..... ἐν τῇ ἐπισκοπῇ σου ἀσύνηδες.
 (NP 272 - 274).
48. Πρὸς τὸν αὐτὸν πατριάρχη [Γερμανὸν Β'] ἴδι[ωτι]κῶς πιττάκιον.
Μωσῆς ἐλάλει φησὶν ἢ γραφῇ..... συμπολεμοῦντα τούτῳ καὶ συναρῆγοντα.
 (VVr 3, 1896, 293 - 295).
49. Πρὸς τὸν Χιμάρας κυρὸν Γεώργιον.
Οἱ ἄρτοι ἀπεκομίσθησάν μοι καὶ οἱ σεμιδαλιταὶ καὶ οἱ σιτάνιοι..... ἢ δ' ἐπ' ἀριστερὰ προσκλινόμενος.
 (Petridès, 5 - 6, N° IV).

50. Πρὸς τὸν Γοριανίτην κυρὸν Νικόλαον.

Ὁ μὲν σκοπὸς τῆς πρὸς ἡμᾶς ἐμφανείας τοῦ ἐξ ἀνατολῆς σημειώματος.... καὶ ἀπολογία τὴν ἐπιτήδειον. Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ διατηροῖ σε πολυχρόνιον.

(Petridès, 26, N° XXV).

51. Πρὸς τὸν Βουλγαρίας.

Ὅρα κἂν τούτῳ, μακαριώτατε δέσποτα, τὸ πρὸς τὴν σὴν.... χαρίζου ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμῖν πολυχρόνιος.

(Συμβολὴ Ἄρχ. 11 - 12, ἀρ. 4. Βέης, ΕΕΒΣ Β', 1925, 123 - 124).

52. Πρὸς τὸν παναγιώτατον Ἀθηνῶν (Μιχ. Χωνιάτην).

Ὅταν ἀπὶ δὴ πρὸς ἐμαυτὸν καὶ τοὺς παρ' ἡμῖν Αἰτωλοὺς.... σῶμα δὲ τοῦ κραββάτου, ἐν ᾧ μικροῦ παραλέλυμαι.

(Ἀρμονία 3, 1902, 287 - 288).

53. Πρὸς ταῦτα [τὸν πατριάρχη Μανουὴλ] ἀντιγραφή τοῦ παναγιωτάτου μητροπολίτου Ναυπάκτου κῦρ Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου.

Ὅτε ὁ ρεφενδάριος τῆς σῆς ἀγιότητος τοῖς καθ' ἡμᾶς ἐνεδήμει.... τὰς σὰς ἐφόδους καὶ ἰλασμόν ἐπὶ τοῦ δικαίου κριτοῦ.

(VVr 3, 1896, 270 - 278).

54. Τῷ κραταιῷ βασιλεῖ.

Ὁ παρῶν, μέγιστε βασιλεῦ, εἶτε καθαρὸς ἐστίν.... χαρίσαί μοι ὁ κύριος τὸν βασιλέα μου πολυχρόνιον.

(NP 286 - 287).

55. Τῷ [Νικήτῃ] Χωνιάτῃ.

Ὅνκ οἶδα, εἴ τις πλέον ἐμοῦ ἢ τῆς ἀρετῆς ἐθαύμασεν.... τῆς περὶ τὸν ἐμὸν ἀδελφόπαιδα θερμοτέρας ἀντιποιήσεως.

(Ἀρμονία 3, 1902, 288 - 290).

56. (Πρὸς τὸν κραταῖον Κομνηνόν).

Πανετυχέστατε δέσποτα καὶ αὐθέντα μου, υγιαίνειν εὔχομαι τὴν βασιλείαν σου. Καὶ αὐτὸς ζῶ κατακείμενος.... Ἡ ἀντίληψις τῆς βασιλείας σου χαρισθεῖ μοι πολυχρόνιος.

(Βυζαντις Α', 1909, 22. NP 279).

57. Πρὸς τὸν Ἄρτης [Ἰωάννην].

Πανιερώτατε συνάδελφε καὶ συνεπίσκοπε Ἄρτης, ἕως τίνος τὸ ἐμὸν παραλυπεῖς πνεῦμα.... χαρίζου μοι ἐρρωμένως, υγιῆς ἀνθρώπος.

(Βυζαντις Α', 1909, 23).

58. Πρὸς τὸν Γοριανίτην.

Πανυπερευτιμότητα καὶ λογιώτατέ μου νιέ, τῷ κραταιῷ πανοικειότατε Δούκα, καὶ ἡμῖν ὑπεραγαπώμενε, σὺ τοσοῦτον διὰ τὴν ἡμέραν.... Σολομών εἶπε καὶ σὺ γινώσκεις.

(Petridès, 13, N° X).

59. Πρὸς [τὸν] μοναχὸν Φίλιππον.

Πάτερ φιλόσοφε, τὴν ἄνω φιλοσοφίαν καὶ μένουσαν ἢ γὰρ κάτω πατεῖται.... Ἔρρωσό μοι καὶ μέμνησό μου καὶ τὸν μέγαν Πρόδρομον ἡμῖν ἴλεοῦ.

(Petridès, 24 - 25, N° XXIII).

60. Πρὸς τὴν κραταιὰν Δούκαιναν.

Πολλῶν ἀπολαύσας ἀπὸ σοῦ χαρίτων..... μόνη τῇ προσδοκίᾳ πάντες συναποψύξωμεν.

(VVr 3, 1896, 241 - 242. NP 260 - 262. Petridès, γραφαὶ Barocc. 26).

61. (Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν).

-- περιγίειον καταβαίνεις καὶ ὡς ἐκεῖνος πάντας ἔλκεις..... ὡς δόξει πάντως τῇ βασιλείᾳ σου.

(NP 276 - 278· ἀκέφαλον).

62. Μεγαλοδοξότατοι ἄρχοντες Ἀρνητοί... Κωνσταντίνε Μαρκόπουλε καὶ σὺ κύριε Νικηφόρε Γοστιλόπουλε.

Πιστεύσατέ μοι..... πολυχρονηθείητε

(Βυζαντις Α', 1909, 21 - 22).

63. Πρὸς τὸν λογιώτατον κύριον Νικήταν τὸν Χωνιάτην [οὐχὶ τὸν ἱστορικόν].

Ἐπολλῶν λόγων εὐρήμαθ' ὅστε με θανεῖν τὴν Ἐκάβην..... ταῦτα καὶ τῷ μεγάλῳ πατρὶ λελαλήκαμεν Ἀθηνῶν.

(Τεσσαρακοντ. Κόντιου 375 - 376).

64. Πρὸς τὸν Γοριανίτην Νικόλαον.

Πράγματα παρέχω σοι γράφων, τοῦτο δὲ καὶ σὺ θέλεις..... Πολυετήσοι σε ὁ Θεός.

(Petridès, 22, N° XVIII).

65. (Τῷ Κερκύρας).

-- -- -- συλλέξας τὸν τοῦ Περόζου βυθοδρομὸν ἀπομιμήσωμαι,..... ἐχέτω διὰ Θεὸν προνοητικὴν ἐπὶ τούτῳ καὶ πατρικὴν ἐπιμέλειαν.

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 350 - 351, N° 10· ἀκέφαλον).

66. Πρὸς τὸν Κομνηνὸν κύριον Θεόδωρον.

Σχηματίζων τὸν λόγον ὁ θεοπάτωρ καὶ βασιλεύς..... ὡς ἐκ παγίδων ῥύη τῶν θηρενόντων σε.

(NP 288 - 289. Petridès, 31 - 32. N° XXXIII).

67. [Πρὸς Μιχ. Χωνιάτην].

Τὰ μὲν τῆς σῆς ἐμοὶ μακρᾶς ἀποσιωπήσεως οὕτως ἐχέτω..... καὶ τῆς ἐπισκοπικῆς ἀψίδος ἐπίβασιν.

(VVr 3, 1896, 255 - 256. NP 234 - 235).

68. Πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας κύριον Δημήτριον.

Ἐτί ἀνταποδώσω τῷ κυρίῳ περὶ πάντων ὧν ἀνταπέδωκέ μοι..... καὶ τὸ δεικνύειν ἀνδρᾶ ἀρχῆν.

(Συμβολὴ Ἀρχ. 6 - 9, ἀρ. 2. Petridès, 3 - 4 γραφαὶ Barocc.).

69. Πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἐφέσου τὸν Ἰασιίτην.

Τίς μὲν δὲ παρὼν καὶ πόθεν, καὶ ποία πόλις τοῦτω πατρίς..... πεφυλαγμένος Θεῶ καὶ ὑπ' αὐτοῦ σωζόμενος πολυχρόνιος.

(Bessarione IX, 1906, 296).

70. Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου [πρὸς τὸν Νικήταν Χωνιάτην, οὐ τὸν ἱστορικόν].

Τοῖς μὲν ὑφάνταις ἐνέτυχον, ἵνα τι τῶν ὧν προσονειδισμῶν τῷ γράμματι προκεντήσω..... ὀδεύων τὴν τεθλιμμένην καὶ τὴν στενήν.

(Τεσσαρακ. Κόντου 377 - 379).

71. Πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Καστορίας κῆρι Κωνσταντῖνον καὶ πρωτόθρονον τῆς κατὰ Βουλγαρίαν συνόδου.

Τὸ μὲν νοῆσαι εἰς θάνατον καὶ τὸ τὴν ἐμὴν ζωὴν ἐγγίσει τῷ Ἄδῃ..... πέμψις τῶν γραμμάτων καὶ ἀντίπεμψις.

(Συμβολὴ Ἄρχ. 22 - 24, ἀρ. 8).

72. Πρὸς τὸν Λαρίσης [Καλοσπίτην].

Τόσα, δέσποτα, ἠγάπησα τὸν Μακρόν, τὸν σὸν καινὸν χαρτοφύλακα..... τὰ δὲ τῆς ἀκοῆς διασκεψασθαι.

(Βέης, ΕΕΒΣ Β', 1925, 135 - 136).

73. Πρὸς τὸν Βοθρωντοῦ κυρὸν Δημήτριον.

Χάρτας ἐπεκόμισεν ὁ παρὼν..... Θεὸς δὲ καὶ σὲ τῶν ὀχληρῶν ἀπαλλάξει καὶ ἡμᾶς πρὸς ἑαυτὸν συναγάγοι.

(Petridès, 23 - 24, ἀρ. XXII).

74. Πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας [Δημήτριον].

Ὡς εἰς καιρὸν ἡμῖν ἀντελάησας..... ἦ ὡς αὐτὸς ὁ μακαριώτατος ἔγραψας.

(Συμβολὴ Ἄρχ. 10 - 11, ἀρ. 3).

75. Πρὸς τὸν κραταιώτατον βασιλέα.

Ὡς εὐτυχές μοι τὸ γράμμα τοῦτο, κράτιστε βασιλεῦ..... καὶ τῶν ἐμῶν ἀρρωστιῶν καὶ τῶν ἐμῶν κατακλίσεων.

(VVr 3, 1896, 283 - 284, NP 289 - 291).

30α. Ἀντίγραμμα πρὸς τὴν τοιαύτην [τοῦ Βαρδάνη] γραφῆν.

Ἐρωτᾶς ὅπως ἔχω ἀνακομίζομαι, δέσποτα..... καὶ οἱ τῆς σῆς ἀγιότητος ὄνειροι τῆς ἐγκρατοῦς καὶ — —

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 341, Νο 5· κολοβόν).

39α. (Τῷ Κερκύρας).

« Θλίψεις καὶ ἀνάγκαι εὐροσάν με », αἱ μὲν ἀπὸ τοῦ κατὰ Ναύπακτον τυραννοῦντος, αἱ δ' ἐκ ποικίλων ἀρρωστιῶν..... Ἐρωσὸ μοι καὶ προσήσεις χαρίζου μοι.

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 348 - 349, Νο 9).

47α. Πρὸς τὸν Κερκύρας, τὸν Βαρδάνην.

Μετὰ τὸ συντάξασθαι σε τῇ ἐμῇ βραχύτητι τὰ ἐς Κέρκυραν,..... ὡσεὶ σκαπάναις ταῖς προσευχαῖς ἀνακάθαισε.

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 334 - 340, Νο 3).

50α. Πρὸς τὸν αὐτὸν Κερκύρας.

Ὁ παρὼν εἶπεν ἔρχεσθαι ἐκ Κερκύρας,..... ἐπιτέτραπται ἀναδοῦναι τὸ γράμμα μου· καὶ αἰτεῖται τὸ ἐπὶ – –

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 341 - 342, Νο 6· κολοβόν).

II ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΝ

76. Τοῦ λογιωτάτου κῦρι Νικήτα τοῦ Χωνιάτου πρὸς τὸν Ναυπάκτου.

Ἀΐφνης καὶ ὡς εἰπεῖν αὐθωρὸν τὸν παρόντα μαθόντες τίμον ἄνδρα..... ἐκ τῆς τῶν Βασιλειῶν βίβλου μαθών.

(Τεσσαρακοντ. Κόντου 376 - 377).

77. [Τοῦ Κερκύρας Γ. Βαρδάνη].

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ προ..... [ἡμῶν] ἀγιωτάτου μητροπολίτου κῦρι Βασιλείου τοῦ Πεδιαδίτου..... τῶν ἱερατικῶν ἀπάντων ἐδγεργειημάτων σχολάζων.

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 335 - 336, ἐντὸς γνωματεύσεως τοῦ Ἀποκαύκου, ἐρώτησις πρὸς λύσιν. Πρβλ. ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, σσ. 39 - 40, ἀρ. 16).

78. [Μιχ. Χωνιάτου] τῷ Ναυπάκτου κῦρ Ἰωάννη.

Ἦκω νεκρῶν κευθμῶνα καὶ σκότου πύλας λιπῶν..... Εἴη μοι Θεὸς ἔλεως διὰ τῶν σῶν ἀγίων ἐδχῶν.

(Λάμπρος, Β', 350 - 351, ἀρ. ροε').

79. Τοῦ χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν κυροῦ Γεωργίου τοῦ Βαρδάνη.

Ἰλλυριοθεν τὸ γράμμα, εἰ καὶ μὴ πρὸς Ἰλλυριὸν..... καὶ τὴν ἡμέραν ὀροθετοῦν τῆς μετ' ἀλλήλων ἐνώσεως.

(VVr 3, 1896, 256 - 258. Τωμαδάκης, Γραμματολογία, 81 - 83).

80. Τοῦ παναγιωτάτου Ἀθηνῶν πρὸς τὸν Ναυπάκτου.

Καιρὸς τοῦ σιγᾶν καὶ καιρὸς τοῦ εἰπεῖν λόγον..... ἦν διατηροῖη ὁ Θεὸς ἀνωτέραν παντὸς κακοῦ πολυχρόνιον.

(VVr 3, 1896, 254 - 255. NP 233 - 234. Τωμαδάκης, Γραμματολ., 85 - 86).

81. Τοῦ χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν κῦρ Γεωργίου τοῦ Βαρδάνη.

Παναγιώτατε δέσποτα καὶ καθηγητὰ μετὰ τὸν ἕνα καὶ πρῶτον καθηγητὴν Χριστόν· οὐ γὰρ ἀποστερῶ σε..... ἐν ἀπολαύσει πρόφην γενόμενος.

(VVr 3, 1896, 248 - 250).

82. Ἐπιστολὴ τοῦ παναγιωτάτου πατριάρχου κῦρ Μανουὴλ πρὸς τὸν μητροπολίτην Ναυπάκτου καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Γαρδικίου.

Πανιερώτατε μητροπολίτα Ναυπάκτου καὶ σὺ ἱερώτατε ἀρχιεπίσκοπε

Γαρδικίου..... Οὐκ ἀγνοεῖν ἔχει πάντως ἡ ἱερότης ὑμῶν..... καὶ ἐπιφωνή-
σεως πρὸς διόρθωσιν. "Ἐρρωσθε, μηνὶ φεβρουαρίῳ, ἰνδικιῶνος ι' [1221].
(VVr 3, 1896, 268 - 269. AD Alb. 48, N° 155 ὡς Γερμανοῦ, 1222).

83. Μανουὴλ ἑλέφ Θεοῦ... τῷ ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Ναυπάκτου.

"Ἱερώτατε μητροπολίτα Ναυπάκτου, ἐν Κυρίῳ ἀγαπητῆ ἀδελφῆ καὶ
συλλειτουργῆ τῆς ἡμῶν μετριότητος· οὐκ ἔστιν ὅτε ἡ μετριότης ἡμῶν οὐκ
ἀπομνημονεύει τῆς σῆς ἱερότητος....." Ἐρρωσο ἐν κυρίῳ μηνὶ Δεκεμβρίῳ
ἰνδικι. η'.

(VVr 3, 1896, 264).

84. Τοῦ [Θεοδώρου] Κομνηνοῦ πρὸς τὸν Ναυπάκτου.

Οὐκ οἶδα τίσι τρόποις προσήρασεν ἡμῖν ὁ Θεός..... μηνὶ σεπτεμβρίῳ,
ἰνδικιῶνος η' [1219].

(VVr 3, 1896, 252 - 253. NP 249 - 250. Τομαδάκης, Γραμματολ., 80 - 81).

85. [Μιχ. Χωνιάτου] Τῷ αὐτῷ.

Πρὸ τῆς ἀτιμῆς τῶν γραμμάτων στωμυλίας, ὅταν μὴ χρεῖα τις ὑπα-
γορεύῃ..... "Ἰλεως εἶη μοι ὁ Θεὸς διὰ τῶν σῶν ὑπὲρ ἐμοῦ ἱερωτάτων ἐντεύ-
ξων.

(Λάμπρος, Β', 332 - 333, ἀρ. ρξζ').

86. [Μιχ. Χωνιάτου] Τῷ αὐτῷ.

Τί μ' ἀθανάτοισιν ἔσκεῖς, ἀγιώτατε καὶ σοφώτατε δέσποτα..... "Ἰλεως
εἶη μοι ὁ Θεὸς διὰ τῶν σῶν ἱερωτάτων εὐχῶν.

(Λάμπρος, Β', 330 - 332, ἀρ. ρξς').

87. Τοῦ Κερκύρας.

Τίνα με οἶη γενέσθαι τὴν ἀπόφημον ἐμοὶ φήμην ἀκηκούτα..... σὺ δὲ
ψυχαγωγῆσον ἡμᾶς, διὰ γραφῆς διδάξας τὰ κατὰ σέ.

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 340 - 341, N° 5, ὅπου, 341, καὶ ἡ ἀπάντησις
τοῦ Ἀποκαύκου ἢ ὑπ' ἀριθ. 30α).

88. [Μιχ. Χωνιάτου] Τῷ Ναυπάκτου κῦρ Ἰωάννη.

Τὸ μὲν κατ' οὐρανὸν φαινόμενον καὶ καλούμενον παρὰ τοῖς παλαιοῖς
θνητήριον..... καὶ κοινὸν τῇ Ἐκκλησίᾳ προκείμενοι ὄφελος.

(Λάμπρος, Β', 281 - 282, ἀρ. ρλθ').

89. (Τοῦ Κερκύρας) [Γ. Βαρδάνη].

— — — τοῦ γυναικὸς φυλάτειν ὀφείλει τοῖς ἐξ αὐτῆς παισίν..... ἀπὸ
τῶν πατρικῶν αὐτῆς πραγμάτων. Ταῦτα πρὸς τὰ διηγηθέντα. Ἡ ὑπογραφή.
"Ο μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος.

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 342, N° 7· ἀκέφαλον).

90. [Μιχ. Χωνιάτου] Τῷ Ναυπάκτου κῦρ Ἰωάννη.

"Ὡς εἰς καιρὸν ἡμῖν πέπομφας, σοφὴ καὶ φίλη μοι κεφαλὴ..... λαχάνοις
ἀγρίοις ἐδεξιοῦντο φιλικώτατα καὶ φιλοτιμότατα.

(Λάμπρος, Β', 339 - 346, ἀρ. ροζ').

III ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ

91. [Ἰω. Ἀποκαύκου πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἐπισκόπους Ἄετοῦ, Ἀχελφού, Βουθρωτοῦ καὶ Ἀδραγαμέστου πρὸς χειροτονίαν τῶν ὑποψηφίων Βονδίτζης καὶ Βελλᾶς. 1229;]
Διὰ ταῦτα.... κατατακαίς.
 (Βέης, ΕΕΒΣ Β', 1925, σ. 142).

ΟΙ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΑΠΟΔΕΚΤΑΙ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΟΛΕΙΣ¹

Ἀδραγαμέστου ἐπ. 91	Ἰασίτης μητρ. Ἐφέσου 69
Ἄετοῦ ἐπ. 91	Ἰωάννης Ἄρτης 15, 57
Ἀθηνῶν μητροπ., βλ. Μιχαὴλ Χωνιάτης	(Ἰωάννης Θεσσαλονίκης) 32
Ἄνθιμος μοναχὸς 8	Ἰωαννίνων ἐπ. 4
Ἄρτης ζῆτει Ἰωάννης	Καλοσπίτης ἐπ. Λαρίσης 72
Ἀχελφού ἐπίσκοπος 91, βλ. Εὐστάθιος	Καλόγνωμος Βασ. 24
Βαρδάνης βλ. Γεώργιος Κερκύρας	Καστορίας ζῆτει Κωνσταντίνος Καστορίας
Βονδίτζης βλ. Γεώργιος Βονδίτζης	Κερκύρας μητροπ., βλ. Γεώργιος Βαρ-
Βουθρωτοῦ ἢ Βουθρωτοῦ 91, βλ. Δημή-	δάνης
τριος Βουθρωτοῦ	Κωνσταντίνος Δούκας 43
(Γαρδικίου ἀρχιεπ. 82)	Κωνσταντίνος Θεσσαλονίκης μητρ. 11
Γερμανὸς Β' οἰκ. πτεχ. 48	Κωνσταντίνος Καστορίας ἐπ. 71
Γεώργιος Βονδίτζης ἐπ. (13), 19	Λαρίσης μητροπ. 40, 72
Γεώργιος Βαρδάνης Κερκύρας ἐπ. 9, 20,	Μανουὴλ Β' οἴκουμ. πτεχ. 14, 53, 82, 83
30α, 39α, 47α, 50α, 65, 77, 79, 80, 87, 89	Μαρία Δούκαινα, σύζυγος Θεοδώρου 12,
Γεώργιος Χιμάρας ἐπ. 49	16, 17, 60
Γοριανίτης Νικόλαος 23, 29, 45, 50, 58,	Μαρκόπουλος Κωνσταντίνος 62
64	Μιχαὴλ Χωνιάτης μητροπ. Ἀθηνῶν 30
Γοστιλόπουλος Νικηφόρος 62	(41) 52, 67, 78, 80, 85, 86, 88, 90
Δημήτριος ἐπ. Βουθρωτοῦ 7, 73	Νικήτας Χωνιάτης (εἶτα μητρ. Ναυπά-
Δημήτριος Χωματιανὸς ἀρχιεπ. Ἀχρίδος	κτου) 22 (55), 63, 70, 76
(ἢ Βουλγαρίας) 6, 18, 42, 51, 68, 74	πατριάρχης οἴκουμ. 14, 26, 48, 53 (ζῆτει
Δυρραχίου μητροπ. 25, 33, 34	Γερμανὸς Β', Μανουὴλ)
Εὐστάθιος Ἀχελφού 31	Πειρασμὸς Ἰω. 24
Ἐφέσου μητρ., βλ. Ἰασίτης	Πειρασμὸς Γεώργ. 24
Ζητούνιου ἐπ. 36	Πρωτομυλωνᾶς Νικήτας 24
Θεόδωρος Δούκας, βασιλεὺς 1, 2, 3, 5,	Φίλιππος μοναχὸς 59
10, 21, 27, 28, 35, 37, 38, 39, 44,	Χιμάρας ἐπ., βλ. Γεώργιος Χιμάρας
46, 47, 54, 56, 61, 66, 75, 84	Χωματιανὸς Δημήτριος ζῆτει Δημήτριος
Θεσσαλονίκης μητρ. 11, ζῆτει Ἰωάννης	Βουλγαρίας

¹ Τῶν ἀποσταλεισῶν ἐπιστολῶν οἱ ἀριθμοὶ ἡμίμαυροι. Σημειωτέον ὅτι οἱ κάτωθι ἀριθμοὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς σχόλια ἐν AD Alb. : 34 = 155 (σ. 48) 25 = 157 (σ. 48-49) καὶ 53 = 158 (σ. 49), προσθετέα κατὰ τόπους. Τῆς ὑπ' ἀριθ. 55 ἡ σειρά (πρὸ τῆς 50) ἐσαλεύθη κατὰ τὴν δημοσίευσιν. Ἡ 51 ἄρχεται ἀντὶ Ὁ ρ α, ὡς ἐτυπώθη, Ὅρα.

IV ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΡΑΦΕΝΤΑ ΥΠΟ ΑΠΟΚΑΥΚΟΥ

1. [‘Υπόμνημα περί κληρονομίας].
Ἄνδρες δύο ἐξ Ἄρτης (Νικήτας ὄνομα τῷ ἐνί, ἀξία πρεσβυτέρω, ἐπωνυμία Σαράβαρις).... ἡμεῖς δὲ τὰ κριθέντα περιλαβόντες ἐν ὑπομνήματι ἐκδεδώκαμεν μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγεγραμμένοις.
 (Βυζαντις Α', 1909, 28 - 30).
2. Σημείωμα διαζύγιον.
Ἄνῆρ γενόμενος ἔννομος ἐπὶ χρόνοις δέκα.... οὔτε ὁ Θεὸς εὐδοκήσει καὶ ὅς αὐτῇ ἄρεστός.
 (Petridès, 29 - 30, Νο IX).
3. Χάρτης ἐπιτιμίων δοθῆναι φρονεῖ τινὶ ἔκουσίῳ εἰς ἐξάλειψιν τοῦ ἐγκλήματος.
Ἀνθρῶπος τις ἐξ Ἄρτης ὀνόματι Ξένος, ἐλθὼν εἰς ἡμᾶς σήμερον ἐξηγήσατο.... ψυχικὴν ἑαυτῷ σωτηρίαν περιποιήσεται.
 (Petridès, 18 - 19, Νο XIV).
4. Σημείωμα διαζύγιον.
Αἰτίαι παρὰ τοῖς νόμοις πολλαί, ὡς ἔοικεν, ἐξ ὧν συνοικέσια διελύοντο.... ἀπεφῆναι τὴν ἀμφοτέρων διάλυσιν.
 (Petridès, 20 - 21, Νο XVI).
5. Σημείωμα περὶ οἰκήσεως τόπου.
Ἐγένετο μὲν ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε κατακλυσμὸς πολυήμερος.... Μηνὶ Μαρτίῳ ἰνδικτιῶνος ιε'.
 (ΑΙΕΕ 3, 189, 454 - 455. Τομαδάκης, Γραμματολ., 90 - 91).
6. Σημείωμα διαζύγιον.
Εἶδον ἀνομίαν ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἄνδρα τριακοντούτη γυναικὶ ἐξαετῆ συναφθέντα.... καὶ ἡ μήτηρ αὐτῆς ἐπιτιμηθήσεται.
 (Petridès, 21, Νο XX).
7. Γράμμα κανονικόν.
Πανιερώτατε Δρυϊνουπόλεως καὶ ἐν κυρίῳ συναδελφέ, Εἰς βάρος ἡγησάμην τὴν τῆς παρούσης γυναικὸς ἐπιδημίαν πρὸς τὰ ἡμέτερα.... καὶ ἑαυτὴν καὶ τοῦ ἐκ ταύτης ὑπωπιασμοῦ ἀπαλαξάτω. Διατηροῖδ μοι εὐθυμος, ὕγιής.
 (ΑΙΣτ. 4, 1897, 119 - 121).
8. Ἔτερον διαζευκτήριον.
Εἶ τις ἔσχε γυναῖκα καὶ ἐπὶ χρόνοις ὄλοις τρισὶ.... ἐντεῦθεν τὴν πρὸς ἐτέρους περιφορὰν.
 (Petridès, 30 Νο XXXI).
9. Πράξις ἐκχωροῦσα εἰς τὸ τὴν ἐν τῇ Ἄρτι τῆς Βλαχερνίτισης ἀνδρῶν μονὴν μεταμειφθῆναι εἰς γυναικείαν, τοῦτο οὕτως θελησάσης τῆς κραταιᾶς Κομνηνῆς.

Ἐῖ τις μὴ κατὰ προσπάθειαν διαστελλεῖν ἐθέλει τὸ ἄρρεν ἀπὸ τοῦ θήλεος,..... καὶ τὴν προᾶξιν ταύτην ὑπεσημηνάμεθα εἰς ἀσφάλειαν μηνι καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγεγραμμένοις.

(Βυζαντίς Α΄, 1909, 14 - 20).

10. Σημείωμα φόνου.

Ἐλθὼν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίαν σήμερον ὁ δεῖνα οὕτω ἐξηγήσατο..... καὶ λύσιν λήφεται τῶν ἀναγεγραμμένων ἐπιτιμίων.

(Τεσσαρακοντ. Κόντου 379 - 382).

11. Σημείωμα [διαζύγιον Μονομάχου].

Ἐπιχρεῦει καὶ τοῖς ἐννόμοις συνοικεσίοις ὁ πονηρὸς καὶ τὰ ἠνωμένα μεισιτεία τοῦ Θεοῦ διαιερεῖν ἐπιχειρεῖ..... Τὰ δὲ λαληθέντα ἐγράφη καὶ ἀπεδόθη (μηνι καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγεγραμμένοις).

(Βυζαντίς Α΄, 1909, 27 - 28).

12. [Γνωμάτευσις ἐπὶ κληρον. ὑποθέσεως Θεοδώρου Διαβατηνοῦ].

.....κότες παρατηρήσεις, ὅσας οἱ παλαιοὶ νομοθέται..... τοῖς ἰδίοις παισὶ τὰ ἑαυτῶν δειανείμασθαι. Μηνι καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγεγραμμένοις).

(ΕΦ 4, 1908, 65 - 67· ἀκέφαλος).

13. Σημείωμα διαζυγίου γεγονὸς παρ' αὐτοῦ.

Κωνσταντῖνος ὁ Παπαϊωαννόπουλος καὶ ἡ τοῦ..... θυγάτηρ [Ἄννα]..... ταῦτα διαγνωσθέντα παρεξεβλήθη καὶ ἀπεδόθη.

(Petridès, 17 - 18, Νο XII).

14. Χάρτης ἐπιτιμίων.

Κωνσταντῖνος ὁ Μελε(.....)ὸς τῷ μεγαλοδοξάτῳ κυρῷ Κωνσταντίνῳ τῷ Τζιρίνθῳ ἐξυπηρετούμενος..... καὶ τὰ προσήκοντα ἐπιτίμια ἔλαβεν, ἃ καὶ εἰσὶ ταῦτα· τῷ ἐπὶ.....

(Petridès, 19 - 20, Νο XV· κολοβόν).

15. Μηνι καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ.

Νόμοις τὸν ἀνθρώπινον βίον οἱ νομοθέται κατησφαλίσαντο..... [Ὁ..... Ἀλέξιος ὁ Πεδιαδίτης..... ἐπὶ κοινῷ προετίετο καὶ τὴν ἀπολογία ἐξήτησε (ἔπεται ἡ ἐρώτησις)] .....τῷ παρόντι διελάβομεν σημειώματι καὶ παρεκβαλόντες ἐπιδεδώκαμεν. Μηνι καὶ ἰνδικτιῶνι (τοῖς προγεγραμμένοις).

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 336 - 338, Νο 2).

16. Ἐρώτησις ἐπενεχθεῖσα τῷ ἀγιωτάτῳ μητροπολίτῃ Ναυπάκτου καὶ τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἐπισκόποις παρὰ τοῦ μητροπολίτου Κερκύρων κύρι Γεωργίῳ τοῦ Βαρδάνη περὶ ἱερέως τινὸς Κερκυραίου ἐγκλήματι ἀκουσίῳ περιπεσότος καὶ λαβοῦσα λύσιν παρὰ τῆς αὐτοῦ ἀγιότητος [τοῦ Ναυπάκτου Ἰωάννου].

Ὁ ἀγιώτατος μητροπολίτης Κερκύρων, ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργὸς ἡμῶν..... καὶ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου συνείδησιν κριτὰς ἐπὶ τῷ ἀκούσμαι

ἐκείνῳ καθίσαντα. Μηνὶ Μαρτίῳ Ἰνδικτιῶνος ι' (= 1222) [περιλαμβάνεται ἡ ἐρώτησις αὐτολεξί].

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 335 - 336, Νο 1).

17. Σημείωμα.

Ἐὶ ἀπὸ μικρᾶς Βαγενετίας, χωρίου Βρεσιτιανες, Θεόδωρος ὁ Βοδινόπουλος καὶ ὀφείλει ἐπὶ τρισὶ κυριακαῖς παρὰ τῆ....

(Petridès, 7 - 8, Νο VI· κολοβόν).

18. Μηνὶ Ἀπριλίῳ δ', ἡμέρᾳ γ', Ἰνδικτιῶνος α' [= 1228] ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν κληρικῶν τῆς καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας [Ναυπάκτου] καὶ ἑτέρων πολλῶν.

Ἐὶ ἱερώτατος ἐπίσκοπος Ἄρτης κῦρος Ἰωάννης.... τῷ κεκριμένῳ καὶ ἀπὸ τὸς ἔφομαι· μηνὶ καὶ Ἰνδικτιῶνι (τοῖς προγεγραμμένοις).

(Βυζαντίς Α', 1909, 23 - 27).

19. Εὐχὴ πρὸς τὸν βασιλέα.

Ἐὶ στερεώσας ἐν σοφίᾳ τοὺς οὐρανούς.... ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.

(NP 286).

20. Συνοδικὸν ἐπὶ προβολῇ τοῦ Βαρδάνου, χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν, εἰς ἀρχιερεῖα Κερκυραίων.

Ἐὶ τῆς ἐπισκοπῆς λόγος.... ᾧ ἡ (δόξα) εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων ἀμήν.

(VVr 3, 1896, 260 - 263, IB Α', 334. Τωμαδάκης, Γραμματολ., 86 - 89).

21. Σιγίλλιον πρὸς τινὰ εὐνοῦχον [Γεώργιον Τζιμισχλῆν] ἐπὶ μονῇ τῆς ἀγίας Ἐλεούσης.

Ἐὶ τῆς ἐφορείας λόγος δοκεῖ μὲν εὐκόλος εἶναι, ἔχει δέ τι καὶ πρόσαντες.... καὶ μοναῖς τοῖς ἐπισκόποις ἐπιβραβεύουσιν. Ἐγράφη ταῦτα καὶ ἀπεδόθη.

(Petridès, 6 - 7, Νο V).

22. Μηνὶ Φεβρουαρίῳ κη', ἡμέρᾳ β', Ἰνδ. ι' [= 1222] ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ δεΐνος καὶ (δεΐνος).

Ὁδὸ μόνον ἐν τοῖς τακτικοῖς καὶ ὅσα ὁ νόμος στρατιωτικὸς διατάσσεται.... ταῦτα ἐλαλήθη, ταῦτα ἐκρίθη, ταῦτα ἐγράφη καὶ ἀπεδόθη μηνὶ καὶ Ἰνδικτιῶνι τοῖς προγεγραμμένοις.

(Βυζαντίς Α', 1909, 8 - 13).

23. Πρὸς τὸν μητροπολίτην Κερκύρας διὰ τι συνάλλαγμα παρ' αὐτοῦ ἱερολογηθὲν καὶ πέμπτου βαθμοῦ εὐρισκόμενον.

Πάλαι σοὶ βουλομένῳ γράψαι περὶ ὧν νῦν.... μολυσμοὺς τῷ σώματι ἐπιφέρεισθαι.

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 342 - 348, Νο 8).

24. Σημείωμα περὶ τῆς διαθήκης μεγαλοσχήμου τινός.

Παρέστη ἡμῖν πρὸ πολλοῦ ὁ τῆς Ἄρτης οἰκίτηρ Ἰωάννης ὁ Γοσταυλό-

πουλος..... καὶ ἐσημειώθη καὶ ἐπεδόθη κατ' ἐκχώρησιν καὶ ταῦτα τοῦ ἐπισκόπου τῶν τόπων.

(Αἰστ. 4, 1897, 124 - 125).

25. (Πρᾶξις συνοδικῆ περὶ τῆς τοῦ δεσπότη Θεοδώρου εἰς βασιλέα ἀναγορεύσεως).

Παῦλος ὁ θεῖος ἀπόστολος περὶ τῆς εἰς Χριστὸν διαλεγόμενος πίστεως..... καὶ ὁμολογηθέντα εἰς δικαιοσύνην, εἰς σωτηρίαν καὶ ταῖς οἰκείαις ὑπογραφαῖς βεβαιούμεθα μηνί.... [1225].

(ΝΡ 258 - 259. Μηλιαράκης, 653 - 654).

26. Σημείωμα ἐπὶ τῇ μέσον τοῦ Ναυπάκτου καὶ δεσπότη [Κωνστ. Δούκα] καταλλαγῆ.

Πολλὰ πολλοῖς ἐποίησεν ὄχληρά ἡ τῶν ἀνεξετάστων ἀκουσμάτων εὐκόλος εἰσοδοχί..... ταῦτα ἐπιδουῖναι τοῖς μέρεσι. Μηνὶ Μαΐω [1228].

(Αἰστ. 4, 1897, 121 - 123. Παραλλαγὰι Βαροcc. Petridès, 25).

27. Μηνὶ Ἰανουρίῳ θ', ἡμέρα δ', ἰνδικτιῶνι ζ', ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν κληρικῶν τῆς καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτης ἐκκλησίας.

Πολλοὶ τῶν ὑπὸ ἀρχάς, ἤδη δὲ καὶ αὐταὶ αἱ ἀρχαί..... Μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγραμμένοις [1219].

(Βυζαντις Α', 1909, 8 - 9).

28. Γράμμα πρὸς λύσιν ὄρκου γενομένου παρὰ γυναικὸς ὑποσχεθείσης τῷ Θεῷ παραγενέσθαι πρὸς Ἱεροσόλυμα.

Τῇ εὐγενεστάτῃ κυρᾷ Θεοδώρα τῇ Μαυροδουκαίνῃ καὶ ἐν Κυρίῳ πνευματικῇ ἡμῶν θυγατρὶ προθυμένῃ ἐνόρκως, ὡς εἶπε τὴν πρὸς τὰ Ἱεροσόλυμα στείλασθαι..... ὡς οἶδεν ἡ τοῦτου μεγάλη πρόνοια διοικονομῆσεται.

(Αἰστ. 2, 1894, 361 - 362).

29. Χρυσόβουλλον (κυρωτικὸν τῶν κτήσεων τῆς Ναυπάκτου μητροπόλεως καὶ σχετικὰ πρὸς ταύτας διατάξεις).

Τὰ καλά, εἰ μὲν εἰς Θεὸν ἀφορῶσι καὶ περιποίησιν τῶν ἱερῶν ἐκκλησιαστηρίων αὐτοῦ..... μηνὶ Μαΐω, ἰνδικτιῶνος α' ἔτους, 'ςψλς' [= 1228] ἡ ὑπογραφή διὰ κινναβάρως Θεόδωρος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων.

(VVr 3, 1896, 296 - 299. ΝΡ 250 - 254).

30. Σημείωμα.

Τῷ χρόνοις ἐπὶ πέντε τῇ γαμετῇ ἑαυτοῦ συμβιώσαντι..... δευτέρως δὲ αὐτῇ τε δόξει καὶ τοῖς γεννησαμένοις αὐτήν.

(Petridès, 30, N° XXX).

31. Πρὸς τὸν πρχ. [Γερμανὸν Β' Κωνσταντινουπόλεως] πιττάκιον τῶν ὄλων ἀρχιερέων σχεδιασθὲν παρὰ τοῦ Ναυπάκτου.

Χρόνον ἡμῖν τοῖς ὑπὸ τὸν πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντίνου πόλεως θρόνον δυτικοῖς μητροπολίταις..... εἰς τὴν τῶν παρ' ἡμῖν αἰτουμένων ἀπάντων παραδοχὴν τε καὶ πλήρωσιν.

(VVr 3, 1896, 288 - 293. Πρβλ. Λαγοπατήν, σ. 36).

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ, ΟΡΩΝ

Ἀλέξιος Πεδιαιδίτης μητρ. Κερκύρας 15	Κωνσταντίνος Τζίζινθος 14
*Ἀρτης Ἰωάννης 16	Λύσις 16
Βαγενετία 17	Ναυπάκτου μητροπόλεως προνομία 29
Βαρδάνης Γ. 15, 16	Ξένος 3
Βρεστίανες 17	ὄρκου λύσις 28
γράμμα κανονικὸν 7	πιττάκιον 31
διαζύγια 2, 4, 6, 8, 11, 23, 30	πρᾶξις 9 (συνοδική) 25
διαθήκη 21	Σαράβαρις Νικήτας πρεσβύτερος 1
*Ἐρώτησις 16	σημείωμα 2, 5, 6, 10, 15, 24, 26, 30
εὐχή 19	σιγίλλιον 19
Θεόδωρος Δούκας βασιλεὺς κλπ. 25, 29	στρατιωτικὸς νόμος 22
Ἰωαννίνων κάστρον 5	συνάλλαγμα 23
κληρονομίαι 1, 12	συνοδικὸν ἐπὶ προβολῇ ἀρχιερέως 20
κρισιμόγραφον σημείωμα 26	φόνος 3, 10
Κερκύρων μητρ. 15, 16, 23	χάρτης ἐπιτιμίων 3, 14
Κωνσταντίνος Δούκας 26	χρυσόβουλλον 29
Κωνσταντίνος Μελε(…)δς 14	

V. INCIPIT POIHMATΩΝ¹

- Ἄν ἀμπελῶνα τῆς Γραφῆς ἐκμανθάνης, (14) 475.*
Ἄν ἦν δυνατὸν καὶ μόνας ψυχὰς βλέπειν (1) 464.
Ἄνθρωπος ὡσεὶ χόρτος, ὡς καὶ σὺ Πέτρε (13) 475.
*Ἐγὼ λαλεῖν μὲν πρὸ χρόνων ἐπανασάμην (16) 477.
*Ἐξ ὄστρέου τί; Μάργαρος. Ναὶ καὶ ξένον (4) 467-468.
*Ἥλιος, Ἐρμῆς (καὶ τοεῖς τοὺς ἀστέρας) (11) 473-474.
Καινὸν πολυάνδριον, εἷς οὗτος τάφος (7) 469-470.
Νῦν ἐκ σκότους μὲν φῶς ἐκ δὲ σαπρίας μύρον (15) 476.
*Ὁ ὀφθαλμὸς ἐστὶν ἥλιος τῆς ἡμέρας (5) 468-469.
*Ὁς ἀκινήτους εἰς καλῶν ἐργασίας (2) 465.
Πάλαι προφήτης ἐν Σεραφίμ προβλέπει (9) 472-473.
Σκηπῆς ἀπηγόρευσαν ἔξω μὴ θύειν (10) 473.
Τὸν Ἐρμογένην, τὸν Μηνᾶν, τὸν Εὐγραφοῦν (3) 465-467.
Τὸ φῶς διαυγές, πλὴν ἐν ὄστράκῳ μένον (6) 469.
Χαλκεύεται νῦν κατὰ δαιμόνων βέλη (12) 475.
Χριστιαννομῦντες ἄνδρες, εὐφραίνεσθέ μοι (8) 470-472.

¹ Δὲν ἐσημειώθησαν αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν ἐπιγεγραμμένων. Ὁ ἐντὸς παρενθέσεως ἀριθμὸς δεικνύει τὸν αὐτῆς ἀριθμὸν δημοσιεύσεως ὑπὸ τοῦ Α. Π. Κεραμέως, ὁ δὲ ἐκτὸς τὰς σσ. τοῦ περ. Ἰαθηνᾶ, τόμος ΙΕ', 1903.

2. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΡΔΑΝΗΣ ΑΤΤΙΚΟΣ

μητροπολίτης Κερκύρας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ *

- Ed. Kurtz, Georgios Bardanes, Metropolit von Kerkyra, BZ XV, 1906, σσ. 603 - 613.
- Michael Choniates Metropolit von Athens (ca 1138 - ca 1222) von Georg Stadtmüller, Roma 1934 (Orientalia Christiana, vol. XXXIII, 2). Georg Bardanes.
- Martiniano Roncaglia, Georgios Bardanès et frère Barthélemy (15 oct. - 17 nov. 1131) Bolletino di Crottaferrata VI, 1952, σσ. 86 - 91 [ἀνετυπώθη ἐν σσ. 72 - 75 τοῦ ἐπομένου, καὶ σσ. 23 - 28 τοῦ μεθεπομένου βιβλίου].
- Martiniano Roncaglia O.F.M., Georges Bardanès, métropolit de Corfou et Barthelemy de l'ordre Franciscain, Rome 1953 (Studi e Testi Franciscani N. 4), 8^ο, σσ. 105 + πίν. IV.
- Martiniano Roncaglia O.F.M., Les Frères Mineurs et l'Église Grecque Orthodoxe au XIIe siècle (1231 - 1274). Le Caire. Centre d'Études Orientales de la Custodie Franciscaine de Terre - Sainte, Shareh el Bendaka 12 (= Venise) 1954, 8^ο μέγα, σσ. 285.

ΧΡΟΝΟΣ ΑΚΜΗΣ - ΠΑΤΡΙΣ

1. Ταυτισμός - διάκρισις. Ὁ Baronius εἰς τὰ Annales αὐτοῦ (1613 τόμ. XII, στ. 694 ἐξ., 734 ἐξ., 746 ἐξ., 768 ἐξ. ὡς τῶν ἐτῶν 1176 - 1188) ἐξέδωκεν ἔνδεκα ἐπιστολάς ἐν λατινικῇ μόνον μεταφράσει (ἀπολεσθέντος τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου) μητροπολίτου τινὸς Κερκύρας Γεωργίου, ὑποθέσας ὅτι οὗτος ἀλληλογραφεῖ πρὸς Φρειδερίκον Βαρβαρόσσαν (1152 - 1190) καὶ τὸν βυζ. αυτοκράτορα Μανουὴλ Κομνηνὸν (1143 - 1180), σύγχρονόν του. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Λέων Ἀλλάτιος (1648) παρανέγνωσε χρονολογίαν κώδικος

* Ὅρα καὶ τὴν πρόσθεν σσ. 6 - 7, ἰδίᾳ τὰς δημοσιεύσεις τοῦ Ἀθαν. Παπαδοπούλου - Κερραμέως, δι' ὧν ἐγνώσθησαν πλείονα κείμενα τοῦ Βαρδάνη, καὶ τὸν Λαγοπάτην, σσ. 54 - 55 καὶ ἰδίᾳ : 59 - 70 : Γεώργιος Βαρδάνης - Χριστόφορος Ἀγκύρας ἔξαρχος Πιτχ. Νικαίας ἐν Δύσει.

Περὶ τῶν δημοσιύσεων Μουστοξύδη, Λάμπρου καὶ Μηλιαράκη πρβλ. κατωτέρω σ. 44, σημ. 1.

Τὰ κείμενα τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Βαρδάνη καταγράφονται ἐν τέλει τοῦ παρόντος σσ. 54 - 58.

περιέχοντος ἔργον τοῦ Γεωργίου Κερκύρας περὶ καθαρτηρίου πυρὸς καὶ ἐθεώρησε τοῦτο ἀντιγραφὴν τὸ 1136 (,ςγμδ' = 1136 ἀντὶ ,ςγμδ' = 1236), πράγμα ὅπερ ἀντελήφθη κατόπιν ὁ Casimir Oudin. Τὰ σφάλματα εἶχον ἐν συνεχείᾳ συνεπείας, πρῶτος δ' ὠμίλησε περὶ Γεωργίου Βαρδάνη ὁ Michel Lequien (Oriens Christianus 1740, II, 150), συσχετίσας τὸν συγγραφέα τοῦ ὡς ἄνω ἔργου πρὸς τὸν τῆς ἐπιστολῆς πρὸς Γερμανὸν Β' Κωνσταντινουπόλεως.

¹ Ἀπὸ Ἑλληνικῆς πλευρᾶς ὁ μὲν Μουστοξύδης¹, δημοσιεύσας τὴν ὡς ἄνω ἐπιστολὴν πρὸς Γερμανὸν Β', ἐδημιούργησε τρεῖς διαφόρους Γεωργίους μητροπολίτας Κερκύρας, ὧν τρίτον θεωρεῖ τὸν Βαρδάνην, πράγμα ὅπερ ἐδέχθη ὁ Σπ. Λάμπρος² καὶ ἐπήνεσεν ὁ Μηλιαράκης νομίσας ὅτι ὁ διαχωρισμὸς ἐγένε κριτικώτατα³.

Τέλος ὁ Jérôme Golubovich εἶχεν ἀρνηθῆ τὴν πατρότητα τοῦ περὶ Καθαρτηρίου ἔργου εἰς τὸν Βαρδάνην, καὶ ἀπέδωκε τοῦτο (1906) εἰς τὸν Νικόλαον ἠγούμενον Κασούλων. Ἄλλ' ἤδη ὁ Ρῶσος ἱστορικὸς Βασίλειος Βασιλιέφσκη εἰς τὴν Ἑφημ. τοῦ (Ρωσ.) Ὑπουργείου Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως (ἀρ. 238 τοῦ 1885, σσ. 224-333), μελέτην δυσπρόσιτον εἰς τοὺς ξένους μελετητάς, εἶχε διαπιστώσει, ὅτι ὁ Γεώργιος Βαρδάνης ἀλληλογραφεῖ μὲ γνωστὰ πρόσωπα τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ ιγ' αἰῶνος, καὶ ὅτι ὁ Φρειδερίκος δὲν ἦτο ὁ Βαρβαρόσσης ἀλλ' ὁ Φρειδερίκος Β' (1212-1250), ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς Δούκας ἦτο ὁ δεσπότης Θεσσαλονίκης καὶ Ἡπείρου, οἱ πατριάρχαι ἦσαν ὁ Γερμανὸς Β' Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀντιοχείας Συμεὼν, ὁ Ἀθανάσιος Ἱεροσολύμων, καὶ τὰ ἄλλα πρόσωπα ὁμοίως γνωστὰ. Ἐπίσης ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ιβ' αἰ. μέχρι τοῦ 1250 οὐδεὶς ἄλλος μητροπολίτης Κερκύρας ἐκαλεῖτο Γεώργιος, ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ αἱ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Βαρονίου εἶχον γραφῆ μετὰ τὸ 1230, ἰδίᾳ δὲ ἡ πρὸς Φρειδερίκον Β' τὸ φθινόπωρον τοῦ 1231. Τὰ

¹ Delle cose Corcirese volume primo, Corfù 1848, σσ. (412) 413-440: Vescovi di Corcira nei secoli XI e XII. Ἐν σσ. L - LVI: Da un codice Barociano CXXXI fol. 328 della Biblioteca della Università d'Oxford: *Τοῦ αἰτικοῦ κυροῦ Γεωργίου τοῦ Βαρδάνη τοῦ μητροπολίτου Κερκύρας ἀντίγραμμα πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως κυρὸν Γερμανόν*. Σσ. LVI - LVII: *Ὁ πανιερώτατος μητρ. Κερκύρας... ὁ κύρ Γεώργιος... Θεόδωρος ἐν Χῶ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αυτοκράτωρ Ρωμαίων Κομνηνὸς ὁ Δούκας σφλθ'* (sic) 1031! (= Χρυσόβουλλον Θεοδώρου Ἀγγέλου διὰ τὴν μητρ. Κερκύρας, 1228' πρβλ. Μηλιαράκη, σ. 240, καὶ περὶ τῆς χρονολογίας του αὐτοῦ σση.). Ὁ Μουστοξύδης ἀνετύπωσε καὶ τὰ κείμενα ἐκ τοῦ Baronius.

² Λάμπρος, Β', σσ. 624-628, αἱ ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Βαρδάνην 241-244, 282-289, 314-317.

³ Μηλιαράκης, 1899, σσ. 199-205, 222-233. Ἐν σ. 204, σση. 1: « κριτικώτατα διαχωρίζει τοὺς βίους τριῶν ἐπισκόπων Κερκύρας φερόντων τὸ ὄνομα Γεώργιος »!

συμπεράσματα τοῦ Vasilievskij κατέστησε γνωστά τὸ 1906 ὁ Ed. Kurtz, ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ὅσον ἔπρεπε. Τὴν προσωπικότητα τοῦ Βαρδάνη ἐφώτισεν ἡ δημοσίευσις κειμένων αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Α. Π. Κεραμέως καὶ ἡ μελέτη τοῦ βίου τοῦ Ἀποκαύκου, πρὸς ὃν συνδέεται ἀρρήκτως. Τοῦτο ὅμως ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἐπιτευχθῆ ἤδη διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Μιχαήλ Χωνιάτου.

2. Πατρίς. Ἐὰν τὰ κατὰ τὸν αἰῶνα τῆς δράσεως τοῦ Βαρδάνη ὑπῆρξαν σκοτεινά, ὡς μὴ ὄφελε, οὐχὶ ὀλιγώτερον ἐσκοτίσθησαν τὰ κατὰ τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ. Εἶδομεν ἤδη ὅτι εἰς τὴν πρὸς Γερμανὸν Β' Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστολὴν του λέγεται *ἄττικός*, δηλονότι Ἀθηναῖος. Ὅμως ὁ Μηλιαράκης¹ κατεσκεύασεν αὐτὸν Ἑλληνα ἐξ Αἰγύπτου καὶ τοῦτο ἀβασανίστως παρεδέχθησαν οἱ νεώτεροι!² Ἀνέγνωσε δηλονότι ὁ ἀγαθὸς ἐπιστολὴν Μιχ. Χωνιάτου (ρμ') τῷ Βαρδάνη λέγουσαν « Χάρις τῷ Θεῷ, θεοφιλέστατε υἱέ, ὁάστην σοι καὶ ἄλλως ἀκίνδυνον χαρισισμένῳ τὴν ἐνθὲνδε εἰς Ἀθήνας διάβασιν καὶ ἀποδόντι σε τοῖς φιλάτοις ἀσμένους ἄσμενον. *Ἐπεὶ δὲ τὴν φίλην πατρίδα Αἴγυπτον φευκτέαν ἐνόμισας καὶ γράφων ὠνόμασας διὰ τοὺς εἰσφθαρέντας αὐτῇ δήπου βαρβαρικοὺς τυράννους καὶ καταδηλοῦντας τὸν ἐλεύθερον Ἰσραήλ...* »³. Ἄλλ' ἀπλούστατα ὁ Βαρδάνης ἀναχωρήσας ἐκ τοῦ τόπου ὅπου διέμενεν ὁ Χωνιάτης καὶ διακινδυνεύσας κατὰ τὸ ταξίδι, κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς Ἀθήνας ὅπου ἐχάρη ἰδὼν τοὺς οἰκείους αὐτοῦ, χαρέντας ὁμοίως. Διὰ τοὺς Φράγκους ὅμως τοὺς κατέχοντας τὸ ἄστυ *ἔκρινε φευκτέαν τὴν πατρίδα του, ὡς ὁ Μωσῆς τὴν Αἴγυπτον* καὶ οὕτως ἔγραψεν εἰς τὸν πνευματικὸν του πατέρα μητροπολίτην. Καταδουλοῦντες τὸν ἐλεύθερον Ἰσραήλ (= Χριστιανικὸν Ἑλληνικὸν Λαόν!) εἶναι οἱ κατέχοντες τὴν Ἀττικὴν Φράγκοι! Οὐδεμίαν λοιπὸν σχέσιν εἶχεν ὁ λόγιος οὗτος πρὸς τὴν Αἴγυπτον (τοῦ ἰγ' αἰῶνος!).

ΒΙΟΣ

1. Περὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ Βαρδάνη ὀλίγα τινὰ γνωρίζομεν⁴. Ὁ ἴδιος λέγει πρὸς τὸν Γερμανὸν Β' γράφων, ὅτι ὅταν ἐλευθερωθῆ ἡ Κωνσταντινούπολις: « τότε δὴ τότε ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, οἱ ἐξ ὀθνεῖων ὀθνεῖοι οἱ παρῆγγραπτοι καὶ ἐπέισακτοι, ἀπαιτηθῆμεν κομίσει τὰ γνωρίσματα ἐναργῆ καὶ τὰς ἀποδείξεις σαφεῖς, *πατρὸς ὄνομα καὶ μητρὸς*, ὅθεν καὶ ὅπως τετυ-

¹ Μηλιαράκης, σ. 199, σημ. 2.

² Λαγοπάτης, σ. 11.

³ Λάμπρος, Β', σ. 228, 14-19.

⁴ Ὁ Διον. Α. Ζακυθηνός, ΕΕΒΣ Γ', 1929, σσ. 193-194 συνεσχέτισε τὸ ἐπώνυμον Βαρδ(ι)άνης πρὸς τὸ τοπων. Βαρδιάνοι.

χήκαμεν τῆς ἱερατείας... »¹ ἀλλὰ δὲν τὰ δνομαζει. Ὅτι ἡ οἰκογένειά του ἔμμενεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἐξῆς ἀποσπάσματος τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῆς (ριμ') τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου: « Οὐκ ἀγνωῶ (γὰρ) ὡς ὁ μὲν ἔρωσ τῶν τε μαθημάτων καὶ τοῦ συνεῖναι ἡμῖν², ἀπληλαγμένον τοῦ ἐν Ἀθήναις καπνοῦ καὶ πυρός, μόνον οὐκ ἀνίπτασθαί σε πείθει καὶ πρὸς ἡμᾶς διαέριον φέρεσθαι, τὸ δ' αὖ γε μητρός φίλτρον καὶ ἀδελφῶν, ὡς ἄλλος δεσμός ἀτεχνῶς ἀδαμάντινος, οἱ κοῖοι μένειν βιάζεται »³. Οὐδὲ τὸ ὄνομα ἀδελφοῦ του, σχετιζομένου μὲ τὸν Ἀπόκαυκον δίδει ὁ Βαρδάνης εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Ναυπάκτου, ὅπου: « Βαθύ σοι καὶ δουλικώτερον ποιούμαι προσκύνημα· ὁμοίως καὶ ὁ τῶν ἀδελφῶν ὑστερότοκος, ὁ τῆς σῆς εὐποίας καὶ τῶν χαρίτων ἐν ἀπολαύσει πρῶην γενόμενος »⁴.

Ὁ Σπ. Λάμπρος ἠθέλησε νὰ συσχετίσῃ τὸν Γεώργιον πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Καρύστου Δημητρίον, μεθ' οὗ ἀλληλογραφεῖ ὁ Χωνιάτης καὶ δὴ περὶ περιουσιακῶν ζητημάτων. Τοῦτο δ' ἐστήριξεν εἰς τὸ ἐξῆς. Εἰς ἐπιστολὴν του (ριζ') γραφεῖσαν περὶ τὸ 1206-1207⁵ ὁ Ἀθηναῶν Μιχαὴλ γράφει: « Τῷ Βαρδάνῃ κῦρ Γεωργίω »: « Δύο μὲν δεδέγμεθα γράμματα σά, λογιώτατε υἱέ... τὸν Νίκανδρον οὐπω ἀπέστειλας »⁶. Πρόκειται περὶ χειρογράφου ὅπερ ἀντέγραφε διὰ λογαριασμὸν τοῦ Χωνιάτου ὁ Βαρδάνης. Ἀλλ' εἰς τὴν ρθ' ἐπιστολὴν « τῷ Καρύστου κῦρ Δημητρίω » γράφει ὁ Χωνιάτης περὶ « ...χορηγίας διπλοῦ φωτισμοῦ, τοῦ πρὸς αἴσθησίν τε ἄμα καὶ νόησιν, ὥσπερ καὶ τῷ κρυφῷ Γεωργίω, τοῦ τε μεταγράψαι τὸν Νίκανδρον καὶ τοῦ ἐκ τοιοῦτου ἀντιγράφου, ὅπερ ἔοικεν εἶναι βιβλίον ἐσφραγισμένον πρὸς ἀνάγνωσιν, οἶμαι, πᾶσι πλὴν αὐτοῦ... »⁷. Ἐκ τῆς ἐπομένης ἐπιστολῆς (ρι') « τῷ υἱῷ αὐτοῦ κῦρ Γεωργίω » δὲν μένει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Γεώργιος ὁ ἀντιγράφων τὸν δυσξέμβλητον κώδικα τὸν περιέχοντα τὸν Νίκανδρον ἦτο υἱὸς τοῦ ἐπισκόπου Δημητρίου, ὅτι ἐπὶ πλεόν μετέβη ἐκ τοῦ τόπου ὅπου διέμενεν ὁ Χωνιάτης (ἐνθένδεν) εἰς Κάρυστον, ὅτι ἐπεμελεῖτο οἰκονομικῶν του ὑποθέσεων, καὶ ὅτι « καὶ ὀητορικῶν γοῦν μεθόδων » ἐμμελέτα « παντοίοις γυμνάσμασιν ». Ὅτι ἀπέρριψε τὴν μελέτην τῆς φιλοσοφίας, διότι ἠσθάνετο βαρὺν τὸν Ἀριστοτέλη, ὅτι πρέπει νὰ ἐπιμείνη εἰς τὸν φιλοσοφικὸν καταρτισμὸν: « Ἀλλ' ἐγὼ ἐν εὐχῆς μέρει ποιούμαι μὴ παντελῶς ἔξω πεσεῖν σε τοῦ τῶν φιλολόγων καταλόγου, ἀλλ' εἰ καὶ τὴν ἀσπίδα φιλοσοφίας ἀπεβάλου »

¹ Μουστοξύδης, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. I.V.

² Ὁ Χωνιάτης εἶναι ἐξόριστος ἔξω τῶν Ἀθηναίων, κατεχομένων ὑπὸ τῶν Φράγκων.

³ Λάμπρος, Β', 284,18-23.

⁴ VVr 3, 1896, 250,19-21.

⁵ Δὲν πρέπει ν' ἀπέχη πολὺ τῆς ὑπ' ἀριθ. ρθ'.

⁶ Λάμπρος, Β', σσ. 241-242.

⁷ Λάμπρος, Β', 206,4-7.

θριγγὸς γὰρ φιλοσοφίας καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἡ λογικὴ πραγματεία ὠνόμαστο· ἀλλὰ ῥητορικὴν γοῦν ὡς ἄλλο ξίφος κατέχειν, οἶαν τε οὖσαν ἄνδρ' ἀπαμύνασθαι ὅτε τις πρότερον χαλεπήνῃ· οὕτω γὰρ καὶ ὄρισαντο ἔνιοι· ἵνα μὴ παντὸς ψιλωθεῖης λογικοῦ περιβλήματος»¹. Ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη « νῦν ὅτε τῶν καθ' ἡμᾶς ἄρχει πόλεων ἢ πάλαι θρυλουμένη ἀποβαρβάρωσις »². Ἐὰν ἀφεώρα εἰς τὸν Βαρδάνην τὸ γράμμα, οὗτος δὲν θὰ ἦτο ὑπόδειγμα σοφοῦ οὐδ' ἐπιμελοῦς, οἷος ἀπέβη, ἔκτος ἔαν ἔκρινεν αὐτὸν αὐστηρότερον τοῦ δέοντος ὁ Χωνιάτης. Ἐὰν ὅμως ἡ ἐπομένη ἐπιστολὴ (ρια': τῷ αὐτῷ) περὶ ἀλφίτων ἐν Καρυστῷ καὶ καταστροφῆς τῆς παραγωγῆς καὶ διαθέσεως τῶν ἐξ αὐτῆς ἀλεύρων ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν Βαρδάνην, οὗτος θὰ ἦτο οὐ μόνον περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀμελής, ἀλλὰ μαυραγορίτης τις καταχρώμενος τῶν περιστάσεων, ἐκμεταλλευσόμενος τοὺς ἀγροὺς τοῦ Χωνιάτου, παρακρατῶν τὰ προϊόντα, καὶ δικαιολογῶν τὴν παρακράτησιν διὰ φανταστικῶν καταστροφῶν! « Φεῦ τῆς ἀδοκῆτου καὶ ἀλλοκότου ταύτης ἀνεμοφθορίας τῶν συλλεγέντων ἡμῖν ὀλιγίστων γῆς ἐκφορίων. Σὺ μὲν γὰρ *πολλάκις* μοι τὸν ἐτησίαν βορρᾶν ἐξετραγώδησας, προσαράσσοντα ἑξαπίνης καὶ κατακλῶντα νευστάζοντας ἤδη πρὸς θερισμὸν τῶν Καρυστίων τοὺς στάχους... »³. Ἐκεῖνο τὸ *πολλάκις* ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὰ *δύο γράμματα*⁴ τὰ ὁποῖα μόνον εἶχε λάβει παρὰ τοῦ Βαρδάνη ὁ Χωνιάτης. Ἐξ ἄλλου οὐδὲν περὶ ἀγρῶν καὶ ἀφοριῶν καὶ καταχρήσεων λέγει εἰς ὅσα ὀνομαστί γράφει ὁ Χωνιάτης πρὸς τὸν Βαρδάνην. Οὗτος ἄλλως τε εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς Ἀθήνας, καὶ δι' Ἀθηναίων θὰ ἔπεμπεν εἰς Κέα τὸν Νίκανδρον. Διὰ τοῦτο ἀποκλίνω εἰς τὸ ὅτι ὁ συσχετισμὸς δὲν ὑπῆρξεν ἐπιτυχῆς.

2. Εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Βαρδάνης κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ *ὑπομνηματογράφου* τῆς μητροπόλεως, ὅπερ καὶ φέρων ἠκολούθησε συνεξόριστος τὸν Χωνιάτην. Τοῦτο φαίνεται ἐκ τῆς πλήρους παραπῶνων ἐπιστολῆς ἣν ἔγραψεν ὁ Μιχαὴλ πρὸς τὸν καθηγούμενον τῆς Καισαριανῆς, μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τῶν Φράγκων: « οἱ συνόντες (μὲν) ἡμῖν ἐν τῇ ὑπερορίᾳ ταύτῃ... τίνες οὗτοι; Ὁ ὑπομνηματογράφος κῦρ Γεώργιος ὁ Βαρδάνης... »⁵. Ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη μετὰ τὴν ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ Εὐρύπου κάθοδον τοῦ Χωνιάτου εἰς Κέα⁶. Περὶ τῆς ἐκ Κέω ἀποχωρήσεως τοῦ Βαρδάνη γράφει ὁ μητροπολίτης Μιχαὴλ πρὸς τὸν ἀνεψιὸν του κῦρ Νικήταν (ἐπιστολὴ ρλβ'): « Ἴδου (γὰρ) καὶ ὁ θεοσεβέστατος *ὑπομνηματογράφος* τοιοῦδε ἀξιῶ-

¹ Ἀ μ π ρ ο ς, Β', 207,30 · 208,5.

² Ἀ μ π ρ ο ς, Β', 208,11-12,

³ Ἀ μ π ρ ο ς, Β', 210,22-25.

⁴ Ἀ μ π ρ ο ς, Β', 241,1. Τὸ χωρίον παρέθηκε ἤδη ἀνωτέρω.

⁵ Ἀ μ π ρ ο ς, Β', 311,6-10.

⁶ Ἀπόθι, 312,12-15.

ματος Ιεροῦ, ὥσπερ τινὸς εὐλογίας ἐφοδίου καὶ προπεμπτηρίου τετύχηκε παρ' ἡμῶν ὁ Βαρδάνης κῦρ Γεώργιος, ἐνθὲνδε κατ' ἴχνια σοῦ βαίνων, δηλαδὴ Ἀθήναζε ἀναχεκωρηκῶς μεθωμίσατο, οὐχ οἶων τε ὄντων ἡμῶν κατέχειν οὐκ ἐθέλοντα ἔτι συνεῖναι, ὅτι μὴδὲ διδασκαλικόν, ἀλλὰ τυραννικὸν τὸ πρὸς βίαν ἀνθέλκειν τὸν ἀποφοιτῶντα καὶ ἀφιστάμενον, ὅτε καὶ εἰς καὶ μόνος καθηγητῆς ἡμῶν ὁ Χριστὸς »¹.

Ὁ Χωνιάτης ἐξηκολούθησεν ἀλληλογραφῶν μὲ τὸν Βαρδάνην, προτρέπων αὐτὸν εἰς ἐνεργὸν ὀρθόδοξον δρᾶσιν καὶ ἀντίστασιν κατὰ τοῦ κατακτητοῦ: « Οὐκοῦν ἀνδριστέον, ὦ γενναῖε, καὶ μισοπονηρῶ ζήλω μετιτέον τὰ δίκαια καὶ χωρητέον ὁμόσε τοῖς ἀλιτηρίοις τοῦ Θεοῦ, οὐ βαρεῖα λέγω χειρὶ ἀπάλαμνοι γὰρ οἱ τοῦ εὐαγγελίου μαθηταὶ εἰς ἔμπρακτον κακοῦ τινος ἄμυναν· ἀλλὰ λόγοις ἀντιτύποις καὶ σφοδροῖς ἐλέγχοις καὶ σιδήρου δριμύτερον βάλλουσιν ἐμπλήγμασιν... καὶ εἰ μὴ ἀντιστῆς τοῖς κακοῖς, ἀλλ' οὖν οὐδὲ θπείξεις δουλείας ἀνεχόμενος ἐθελήμονος, καὶ πρὸ τῆς ἐν λόγοις ἠθικῆς φιλοσοφίας ἐμπράκτως περιλοσόφηκας καὶ τὴν μεθ' ἡμῶν συνουσίαν οὐκ ἤσχυνας... »².

Ἄλλ' ἢ συνάντησις Χωνιάτου - Βαρδάνη εἰς Κέων δὲν ἦτο ἡ τελευταία, διότι εἰς τὸν Γεώργιον ἀπένειμεν ὁ μητροπολίτης τὸ ὀφφίκιον τοῦ *Χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν*, ὁ φέρων δὲ τοῦτο ἦτο διάκονος, ἐπομένως ἐχειροτόνησεν αὐτόν. Ὅτι ἦτο δὲ *χαρτοφύλαξ* ὁ Γεώργιος Βαρδάνης πρὸ τῆς εἰς Γρεβενὰ ἐγκαταστάσεώς του γνωρίζομεν ἐξ ἐπιστολῆς (ροα') τοῦ Χωνιάτου πρὸς τὸν πατριάρχη Μανουὴλ (1215 - 1222) ἐδρεύοντα ἐν Νικαίᾳ, συστατικῶς: « Καὶ διὰ ταῦτα καὶ ὁ ἡμέτερος φοιτητῆς καὶ χαρτοφύλαξ, ἐπέπερ τῆς καθ' ἡμᾶς λυχνίας ἐξώσθημεν καὶ ἀπέσβημεν, πρὸς τὸ πάμμεγα φῶς τῆς μεγίστης ἀγιοσύνης σου κατὰ γνώμην ἡμετέραν ἀνέδραμεν, οὐχ οἶδς τε ὦν δεῦρο βιοτεύειν ὑπὸ ζόφον καὶ κότον ἰταλικόν »³. Ὅντως ἄλλη ἐπιστολὴ (ρεξ') τοῦ Χωνιάτου « τῷ χαρτοφύλακι κῦρ Γεωργίῳ τῷ Βαρδάνη » ἀναφέρει αὐτὸ τὸ ἐπικίνδυνον ταξίδιον: « Βαβαὶ τῆς τόλμης (γράφει ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης), ὅτι καὶ νῦν χειμῶνος ἤδη προσέρποντος ὅτε πᾶς σωφρονῶν ναυτίλος ὑπὲρ καπνοῦ τίθησι τὸ πηδάλιον, αὐτὸς θαλάσσης καταθαρεῖς, καὶ τὸν ἐξ Ἑλλάδος ἄχρι καὶ Προποντιδὸς ἀνάπλουσιν οὕμενον οὐκ ὀκνεῖς. Τίς σοι τοσοῦτον μένος καὶ θάρσος ἐνέπνευσεν, ὦ γενναῖε; Πότερον ἔρως τις θερμότερος, ᾧ πάντα τολ-

¹ Λάμπρος, Β', 267,24 - 268,6.

² Λάμπρος, Β', 283,2-7,28 - 284,1.

³ Λάμπρος, 337,14-18. Ὁ αὐτὸς Λάμπρος, Β', σσ. 649 - 650 ὑπεμνημάτισεν: « Ἐννοεῖται ὁ αὐτὸς χαρτοφύλαξ, οὗ ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομα, ὃν εὐρίσχομεν καὶ ἄλλοτε πρότερον ὑπηρετοῦντα τῷ Ἀκομινάτῳ. Ἴδὲ Β', 243,26 καὶ 334,14 ». Ἄλλ' ὁ Μηλιαράκης, σ. 152 καὶ σ. 201, σημ. 2 λέγει ὅτι ὁ Χωνιάτης συνιστᾷ εἰς τὸν Μανουὴλ τὸν Βαρδάνην καὶ ὅτι τὸν ἀγνωστον χαρτοφύλακα διεδέχθη ὁ τότε ὑπομηματογράφος Βαρδάνης.

μητέα καὶ βάσιμα, μὴ ὅτι πλεῖν σφαλερῶς ἀναπεύθονται, ἀλλὰ κατὰ ξιφῶν, ὃ φασὶ κυβιστῶν, ἧ ἢ κατὰ τὸν παριόντα χειμῶνα ἐπὶ τὸ Βυζάντιον ἄνοδος, πολλοῖς καὶ ποικίλοις ἐγγυμνάσασα ναυαγίοις, ἐμπειρόπλουν τινὰ καὶ θαλάττιον ἀπετέλεσε καὶ οἷον κατατολμῶν μεγάλων πελαγῶν καὶ ὅτε νότος ἔσχατα φυκία κινεῖ; Ἀτὰρ τί ταῦτά σοι ὥσπερ δεδιττόμενος ἐπιστέλλω ἅπαξ ἅπερ προέθου ἐξανύσαι δήπου σπεύδοντι; Οὐκοῦν εὐδοῶ σοι γένοιτο τάτε βουλητέα καὶ τὰ τοῦ πλοός, τοῦ Θεοῦ διευθύνοντος... »¹. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς δέκνυται ὅτι δις ἐταξίδευσε, τὴν μίαν φορὰν χειμῶνος, ἐξ Ἑλλάδος εἰς Βιθυνίαν ὁ Βαρδάνης! Βεβαίως ἐξετέλει ἀποστολὴν, εἶχε τινὰ ἐπιδίωξιν. Ποίαν ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν, ἀλλὰ βλέπομεν αὐτὸν μετὰ ταῦτα χαρτοφύλακα Γρεβενῶν. Ἐπομένως δὲν ἐπέστρεψε ἀπὸ τὸν δεύτερον ἀνάπλουν εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἐπορεύθη εἰς Μακεδονίαν, ὅπου εἰργάζετο.

3. Ἐπίσκοπος ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκλεγῆ ὁ Βαρδάνης κανονικῶς ὑπὸ μητροπολίτου κανονικοῦ (ἔχοντος προχειροτονηθῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει) καὶ διαθέτοντος ἰδίαν σύνοδον. Διατελῶν λοιπὸν διάκονος - χαρτοφύλαξ², ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τοῦ Ναυπάκτου Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου, ὁ ὁποῖος ἠρώτησεν αὐτὸν ἐὰν ἐδέχετο νὰ ἐκλεγῆ ἐπίσκοπος Βονδίτζης (ἐπισκοπῆς τοῦ Ναυπάκτου): « πεῖραν δὲ λαβῶν σου τῆς λογιότητος ἐξ ὧν ἐμοὶ γράφεις, καὶ τῆς ἀρετῆς ἐξ ὧν τῶ Ἀθηνῶν ἐμαυθήμευσα, ἀξιὸν μὲν ἐπισκοπῶν κρίνω σε, ἀλλ' οὐ ταύτης ἢ ἐκείνης τῶν χαμερπῶν καὶ ὑπὸ ἀρχάς, ἀλλ' ἀρχικωτέρας ὁποιουσοῦν καὶ ἰσαξίου λυχνίας τοῦ ἐνόητος σοι διπλοῦ λυχναίου φωτός, ἐκ λόγων καὶ πράξεων. Ἀλλὰ διὰ τὴν περίστασιν τοῦ καιροῦ, ...ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῆς Βονδίτζης φροντίς, τὴν σὴν μετεκαλεσάμην εἰς ἑαυτὸν ἐντιμότητα »³. Ὁ Βαρδάνης ἠυχαρίστησεν, ἀλλὰ δὲν ἐδέχθη. Εὐύρισκεν ὅτι ὑπερεῖχεν ἢ θέσις του εἰς τὰ Γρεβενά, ὅπου τὰ πάντα τῶ ἦσαν εὐάρεστα, οἱ ναοί, ὁ εὐπαιδευτος κληρὸς « ἄνευ μόνης τῆς ἑλληνικῆς εὐομιλίας καὶ περιττότητος »⁴. Προέβαλε δὲ ὡς αἰτιολογίαν ὅτι εἶχεν ἀναλάβει ὑποχρέωσιν ἔναντι τοῦ Χωνιάτου νὰ μὴ χειροτονηθῆ ἀρχιερέυς: « ἐπὶ μνήμης ἔχεις δὴ πού τὸ τοῦ ἁγίου Ἀθηνῶν ἀδελφικὸν ἀξίωμα, τοῦ μὴ ἐπισκοπικῆ σφραγίδι καθυπαχθῆναί με, ὅπερ, ὡς εἶπον, καὶ εἰς αὐθις τηρεῖν με βεβούληται, ἀλλ' ἐτέραν οἰκονομίαν πορίσασθαι ποθεν ζωαρκῆ »⁵. Διὰ τί; Διὰ νὰ μὴ χειροτονηθῆ ὑπὸ ἀντικανονικοῦ μητροπολίτου ἢ μὴ ευρισκομένου εἰς κανονικὰς σχέσεις πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον; Ἡ διὰ νὰ ἐπιφυλαχθῆ διὰ τὴν μητρόπολιν Ἀθηνῶν μετὰ τὸν

¹ Δάμπερος, Β', 318,16 - 25, 319,3-6.

² VVr 3, 1896, 259.

³ VVr 3, 1896, 251,5-13.

⁴ VVr 3, 1896, 249,32-33.

⁵ VVr αὐτόθι, 250,6-9. Πρβλ. καὶ αὐτόθι 249,20-22.

θάνατον τοῦ διδασκάλου καὶ προστάτου του ;¹ Ἄγνωστον. Οὕτω δὲν ἐγένετο ὁ Βαρδάνης ἐπίσκοπος Βονδιτζης².

³Ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης δυνάμεθα νὰ χρονίσωμεν καὶ τὰς σχετικὰς πρὸς τὸν Βαρδάνην ἐπιστολὰς τοῦ Ναυπάκτου, ὡς γραφείσας ἐπὶ Μανουὴλ μετὰ τὸ 1216 ἢ 1217, καὶ πρὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1219.

4. Κερκύρας μητροπολίτης ἐξελέγη ὁ Βαρδάνης ἀντικανονικῶς, ὑποδειχθεὶς μὲν ὑπὸ τοῦ δεσπότη Θεοδώρου Δούκα διὰ ἐντάλματος πρὸς τὸν Ἀπόκαυκον³, ἐκλεγείς δὲ ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς μητροπόλεως Ναυπάκτου (ἀντὶ τῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου)⁴, κατόπιν ρητῆς συγκαταθέσεως τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου, λύσαντος τὸν Βαρδάνην ἐκ τῆς ἀπαγορεύσεως⁵, καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀποκαύκου τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1219⁶. Ὁ προκάτοχος του Βασίλειος Πεδιαιδίτης⁷ εἶχεν ἀποθάνει, ὡς καὶ ἕτερος ἐπὶ μικρὸν διαδεχθεὶς αὐτόν, ἦτο δ' ἀνάγκη νὰ πληρωθῆ ἡ μητρόπολις. Ἴδου οἱ περὶ αὐτοῦ χαρακτηρισμοὶ εἰς τὰ ἔγγραφα : « ἄνθρωπος (γὰρ) ὁ τοιοῦτος οὐ παντοδαπῶ λόγῳ μόνον ἐνσεμνυόμενος, ἀλλὰ καὶ βίῳ τὸν λόγον προσεπικοσμῶν » λέγει ὁ δεσπότης Θεόδωρος⁸. Ὁ δὲ Ἀπόκαυκος : « οὗ κλέος μὲν οἶον, ἀκούω, ὄψιν δὲ οὐκ ἀνελεξάμην, φιλῶ δὲ ὅμως τὸν ἄνδρα καὶ τῆς αὐτοῦ ἐξέχομαι σεμνοπρεποῦς βοοτήης· οὐδὲ γὰρ ψεύδεται τὸν σὸν μαθητήν, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐμοὶ ἐπιστέλλει, σὸς τε γενέσθαι ὁμιλητῆς παριστᾶ καὶ τῆς ἀρετῆς ἀπόζει πόρρω καὶ τῆς σεμνότητος... »⁹. Ἀντήλλαξαν δὲ καὶ ἐπιστολὰς ὁ Ἀπόκαυκος καὶ ὁ Βαρδάνης ἐπὶ τούτῳ¹⁰.

Ὁ Βαρδάνης ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Κέρκυραν, ἡ ὁποία κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐπαφθαλμιάτο ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἦτο πέρασμα αὐτῶν πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Οἱ ἐξ αὐτῆς διερχόμενοι ξένοι συνεζήτουν δογματικὰ ζητήματα καὶ ἐσκανδαλίζον τοὺς Ὀρθοδόξους. Ἦτο ἐπομένως ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη ἐκεῖ ἀρχιερεὺς γνωρίζων ν' ἀπομακρύνῃ τοὺς κινδύνους καὶ νὰ ὑπηρετῆ τοὺς

¹ Τότε δὲν ἐγίνοντο μεταθέσεις ἀπὸ μητροπόλεως εἰς μητρόπολιν.

³ Ἐπληροφόρησε μόνον τὸν Ναυπάκτου ὅτι τὸ τοπανύμιον ἐσήμαινεν < ἄγγιστρον κατὰ τὴν τῶν Βουλγάρων φωνήν! > VVr 3, 1896, 249,3-4 καὶ 250,33-34.

³ NP 249 - 250 (Σεπτ. 1219) : Τοῦ Κομνηνοῦ πρὸς τὸν Ναυπάκτου.

⁴ Διότι ἡ Κέρκυρα ἦτο ἀνεξάρτητος ἀρχιεπισκοπή, μὴ ὑπαγομένη εἰς τὸν Ναυπάκτου.

⁵ NP 233 - 234 : Τοῦ παναγιωτάτου Ἀθηνῶν πρὸς τὸν Ναυπάκτου. Ἐκεῖ, 234 - 235 καὶ ἡ ἀπόκρισις.

⁶ Ἡ πρᾶξις VVr 3, 1896, 260 - 263. Ἀθ. Π. Κε ρ α μ ε ῦ ς, Ἱεροσολ. Βιβλιοθ. Α', σ. 343. Διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς χρονολογίας Λ α γ ο π ᾶ τ η ς, σ. 10, σημ. 4.

⁷ VVr 3, 1896, 252,12.

⁸ NP 250,7-9.

⁹ NP 235,16-19.

¹⁰ VVr 3, 1896, 256 - 258.

σκοποὺς τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου¹. Δὲν πρόκειται νὰ παρακολουθήσω-
μεν τὴν ἔκτοτε δραστηριότητά του καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν Νίκαιαν².

5. Εἰς Ἱταλίαν ὁ Βαρδάνης μετέβη τὸ 1231, διὰ πολιτικὴν ἀποστο-
λήν, ἐντολῇ τοῦ δεσπότη τοῦ Ἡπείρου καὶ (βασιλέως ἀστέπτου) Θεσσαλονίκης
Μανουήλ. Οὗτος ἦτο ἀνήσυχος ἐκ τῆς στάσεως Φρειδερίκου τοῦ Β' (1212-
1250), αὐτοκράτορος Γερμανίας, ὑποβλέποντος τὴν Κέρκυραν. Πρὸς συνεν-
νόησιν ἀπέστειλε τὸν Βαρδάνην εἰς Ἱταλίαν. Οὗτος ἀφίχθη εἰς Ὑδροῦντα
(Otranto) τὴν 15^{ην} Ὀκτωβρίου 1231 καὶ ἐξενίσθη εἰς τὸ γειτονικὸν μονα-
στήριον τοῦ Casole (Κασούλων)³, ὅπου ὁ ἀββᾶς Νικόλαος-Νεκτάριος ἦτο
φίλος του⁴. Ἀσθενήσας ἠναγκάσθη νὰ μείνῃ ἐκεῖ μέχρι τῆς 17^{ης} Νοεμβρίου
τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὅτε μετόπισεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἰωάννου Γράσσου, αὐτο-
κρατορικοῦ νοταρίου τοῦ Ὑδροῦντος. Ἐνῶ δ' ἀπήρχετο πρὸς συνάντησιν
τοῦ αὐτοκράτορος καὶ πάπα Γρηγορίου Θ', ἀνεκλήθη, μεταβληθείσης τῆς
ἐλληνικῆς πολιτικῆς⁵. Ὁ Μανουήλ ἐστράφη πρὸς τὸν Ἰω. Βατάτζην καὶ
ἐδέχθη τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δεσποτάτου του εἰς τὴν Νίκαιαν.

Ὁ Βαρδάνης ἠγνόει τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, τὰς δὲ ἐπιστολάς τῆς ἀπο-
στολῆς του μετέφρασεν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς εἰς τὴν λατινικὴν ὁ F. Mezio, ἐπί-
σκοπος τοῦ Termoli. Κατὰ τὴν διαμονὴν του εἰς Ὑδροῦντα, ὁ Βαρδάνης
συνεζήτησε μέ τινα Βαρθολομαῖον, Φραγκισκανὸν ἀπὸ τοὺς Frati Minorī,
περὶ τοῦ Καθαρηγίου Πυρός⁶.

6. Ἡ ἐξαρχία τοῦ Χριστοφόρου Ἀγκύρας (6 Αὐγ. 1232) ἔσθηκε
τέρμα καὶ εἰς τὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Γ. Βαρδάνη Δὲν καθήρσαν αὐτόν,
χαμηλώσαντα νῦν τὸν τόνον καὶ γράφοντα ὄλως διαφόρως περὶ τοῦ πατριαρ-
χείου, ἀλλ' ἔλησμόνησεν αὐτόν ἐν ἀφανείᾳ, ἀσθενείᾳ καὶ θλίψει κατακείμενον
εἰς τὴν ἐσχατιὰν τῆς Κερκύρας: « ἐν καθικνεῖταί μου τῆς ψυχῆς (γράφει)

¹ Πρβλ. VVr 3, 1896, 262, 2-6 καὶ Πολάκης ν, σσ. 26-34.

² Πολάκης, 69 ἐξ. Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Γερμανὸν Β', ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Μου-
στοξόδου (πρβλ. ἀνωτ., σ. 64, σημ. 1) πρέπει νὰ ἐπανεκδοθῇ ὀρθῶς.

³ Πρβλ. Μηλιαράκης ν, σ. 324. Περὶ τοῦ μοναστηρίου τούτου πρβλ. A d a
e O r o n z o P a r l a n g è l i, Il monastero di San Nicola di Casole, centro di
cultura bizantina in terra d'Otranto BGF V, 1951, σσ. 30-45.

⁴ Πρβλ. τὴν ἐπιστολήν: *Τῷ σεβασμίῳ τῷ ἀδελφῷ καὶ προεσιῶνι τῆς ἁγίας μονῆς
τῶν Κασουλῶν καὶ ἡμῖν ἀγαπητῷ κυρίῳ Νεκταρίῳ τῷ φιλοσόφῳ (ὁ) μητροπολίτης Κερ-
κύρας Γεώργιος*, παρὰ Μουστοξόδου, Ἐνθ' ἀνωτ., σ. XLIII. Τὸν ἀββᾶν ὁ Βαρ-
δάνης εἶχε τὸ πρῶτον συναντήσει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτε οὗτος διηρμήνευε παρὰ
τῷ καθιδναλίῳ Πελαγίῳ.

⁵ Πρβλ. R o n c a g l i a, κατὰ τὴν βιβλιογραφίαν.

⁶ Τὸ ἔργον, μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως, ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ M. R o n c a g l i a, G. Bardanès..., Rome 1953, σσ. 55-70.

διὰ λύπης βαθείας, τὸ ἀπολελεῖφθαι τῆς ἱεράς συνόδου καὶ ἔτι κεῖσθαι ἡμιθανής· ὑπὲρ κεφαλὴν γὰρ αἱ νόσοι καὶ ὄλοσώματος ἢ τῆς ἀσθενείας κατὰ σκηψις· δεύτερον εἰς ὀδύνης λόγον, ὅτι περὶ ἡμῶν οὐδεὶς λόγος, ἀλλὰ κοπρίων ἐκβλητότερος γέγονα παρ' ὑμῖν»¹. Ἡ ἔρις ἔληξε διὰ τῆς χειροτονίας τοῦ Μανουὴλ Δισυπάτου, μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, ὁρισθέντος ἑξάρχου².

7. Ὁ θάνατος εὔρε τον Βαρδάνην, πιθανώτατα μετὰ τὸ 1236. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1224, τὸ πέμπτον ἔτος τῆς ἀρχιερατείας του εἶχε φροντίσει νὰ ἐτοιμάσῃ ἐν Κερκύρᾳ τὸν τάφον του, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐχάραξε τὸ ἀκολουθοῦν ἐπίγραμμα ἐκ 31 στίχων. Τούτων τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν ὀφείλομεν εἰς τὸν Ἰωάννην Οἰκονομίδην, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπηυθύνθη ὁ ἀπορῶν ἐκ τῆς διστήλου διατάξεως Ἄνδρ. Μουστοξύδης. Ὁ Βαρδάνης ἐπιθυμεῖ νὰ μὴ ἀναμειχθῶν τὰ (ἄθηναϊκὰ) ὄστᾶ του μετ' ἄλλων (κερκυραϊκῶν), καὶ νὰ διατηρηθῇ ὁ τάφος του. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὑπώπτευε τὸν θάνατον ἐπικείμενον. Ἡ ὑγεία τῶν ἀρχιερέων δὲν ἦτο ποτὲ περίφημος κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς αἰῶνας. Ἴδου τὸ ἄμουςον ἄλλως ἐπίγραμμα :

〈Γεωργίου Βαρδάνη, ἐπιτύμβιον εἰς ἑαυτόν〉.

*Ὁδ̄ δοξομανῶν, οὐ φρονῶν ἐπηρμένα,
ἔστησα κακῶς λιθοσύνθετον τάφον
(τίς γὰρ λόγος σκώληκος εὐτελεσιτάτου,
κἂν ἐν τόπῳ κρύπτοιτο κοσμιωτάτῳ ;)*

5 *Ἄλλὰ συνειδῶς ὡς ὑπόμιοι λίθοι
γνώμην ἐμὴν κάμψουσιν ἐς κλήρου μνήμην
καὶ θακρῶν ῥόθιον ἐλκύσουσί μοι,
ἔστησα τοῦτον λιθοσύνθετον τάφον.*

10 *Ἐἴτε λοιπόν, κἂν κατὰ στραγγοῦριαν,
τὸ θάκρόν μου, συμπαθέστατοι φίλοι,
ἔατε. Συνθρονηεῖτε, συναίρεσθέ μοι
πρὸς τοὺς στεναγμούς, πρὸς τὰς ἱκετηρίας,
δι' ὧν Θεὸς δίδωσιν εὐμαρῇ λύσιν
δεσμῶν, ὄσους πλέκουσιν αἱ πονηρίαι.*

15 *Ἐν τοῦτῳ μοι μέγιστον αἴτημα, φίλοι,
τὸ δεύτερον δὲ (καὶ μὴ παρόψεσθέ μου),*

¹ Kurtz, BZ 6, 1906, 139,13-17 (ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἑξάρχον Ἀγκύρας Χριστόφορον).

² Λαγοπάτης, σσ. 59 - 70 : Γεώργιος Βαρδάνης - Χριστόφορος Ἀγκύρας ἑξάρχος πτρχ. Νικαίας ἐν Λύσει.

μετὰ τελευτήν καὶ τὴν ἐν τάφῳ θέσιν,
 μετὰ τὸ κατὰπανμα τῶν μακρῶν πόνων,
 κόνις ἀμυδρὰ τῶν ταπεινῶν ὀστέων
 20 ἀμικτος ἔστω, μὴ με πρὸς ἄλλοις ὀστέοις
 δυοδιάκριτον ἀπολάβῃ τὴν θέσιν.
 Ἄρ' οὐχὶ παρὰσχουθε τὴν μικρὰν χάριν;
 ἄρ' οὐ προσάξιθε τὸν βραχὺν λόγον;
 Naί πρὸς Τριάδος, ναί πρὸς αὐτῶν Κηρύκων,
 25 τῶν προστατούντων τῆς δε τῆς ἐκκλησίας,
 μηδεὶς παραλύσῃ μοι τὰ βουλευτέα·
 ἢ μὴν ὑφέξει τὴν ἐν ὑτέρῳ δίκην,
 ἐπὶ ὃ κοινὸς καὶ κριτὴς καὶ δεσπότης
 τὸ πλάσμ' ἐπανάξειεν εἰς θεῖαν κρίσιν.
 30 Θυηπολίας πέμπτον ἄνωγαν χρόνον
 Γεώργιος γέγραφε, ποιμὴν Κερκύρας
 (Delle Cose Corciresi, 437 - 438)

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΑΡΔΑΝΗ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑΣ*

Α' ΑΡΧΟΤΕΛΕΙΑΙ

1. Georgius Metropolita Coryphorum, Imperatori, a Deo coronato Alemanno domino Friderico.

Regi regum, Imperatorum Imperatori, novo David..... et nihil molestiae suis subditis tribuit.

(Μουστοξύδης, IV).

2. Georgius Metropolita Coryphorum domino Emmanuelli Duca, Imperatori a Deo custodito.

Eodem die, quo ab oculis meis discessisti..... Et haec tibi ego servus et orator tuus significo.

(Μουστοξύδης, IV - V).

3. Georgius Metropolita ad Imperatorem [Emmanuelem].

Pax tibi magna a Deo, Commene potens, pax exercitui tuo..... Ego vero et tuus orator et servus te veneror et adoro etc.

(Μουστοξύδης, V - VI).

* Αἱ πρὸς τὸν Ἀπόκαυτον ἐπιστολαὶ ἐσημειώθησαν ἀνωτέρω σσ. 35 - 36, ὑπ' ἀριθ. 77, 79, 80, 87, 89. Αἱ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποκαύτου κατεγράφησαν ἀνωτέρω σσ. 27 - 28, 33, 35 - 36, ὑπ' ἀριθ. 9, 20, 30α, 39α, 47α, 50α, 65, αἱ δὲ ἐπιστολιμαῖα πρὸς αὐτὸν γνωματεύσεις ἐν σσ. 40 - 41, ὑπ' ἀριθ. 15, 16, 23.

4. A Deo coronato Imperatorum Imperatori, victori perpetuo Augusto et domino meo domino Friderico, Georgius Metropolita Coryphorum, servus et orator Imperii tui.

Maxime metuende Imperator, et satis erat hor quidem tantum dixisse;.... me ipsum impellam et nitar, ut adorem imperium tuum, ut tuus orator et servus.

(Μουστοξύδης, XL - XLI).

5. Sanctissimo Patriarchae Theopoleos, id est magnae Antiochiae, domini Simeoni Georgius etc.

Ut frigida sitientibus aqua est suavissima.... perpetuo tempore immersus et occupatus.

(Μουστοξύδης, XLI).

6. Dilectissimo filio meo spirituali et sapientissimo imperiali Notario domino Joanni Hydruntino, Georgius Corcyrae Metropolita.

Tu quidem nunquam satis exacte scire posses.... omnibus invidiae servet incolumen, et superiorem.

(Μουστοξύδης, XLII).

7. Sapientissimo domino et dilecto fratri Praeporito sanctissimi monasterii Casulorum, domino Nectario minimus Metropolita Georgius.

Felicitatem hanc judico quovis lucro majorem.... quae Deum nobis propitium reddant.

(Μουστοξύδης, XLII - XLIII).

8. Τῷ σεβασμίῳ τῷ ἀδελφῷ καὶ προεστῶτι τῆς ἀγίας μονῆς τῶν Κασουλῶν καὶ ἡμῖν ἀγαπητῷ κυρίῳ Νεκταρίῳ τῷ φιλοσόφῳ, μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος.

Ἄνδρὶ τούτῳ τέχνης ἐπιστήμονι χρωματοουργικῆς.... καὶ τῆς ἀκαιρίας ὡς εἶπεῖν, κατωρχήσατο.

(Μουστοξύδης, XLIII).

9. Sapientissimo Praeposito sancti monasterii Casulorum, et meo dilecto fratri in Spiritu domino Nectario, Georgius Corcyrae Metropolita, et tuarum precum egenus.

Quaerunt multi, cur tu, optime Nectari,.... Saluta meo nomine dominum Joannen.

(Μουστοξύδης, XLIV).

10. Epistola Georgii Metropolita Corcyrae ad sanctissimum Oecumenicum Patriarcham, nomine Praelatorum, quando acceperunt mandatum ab eo, ut ad Synodum convenirent.

Nos, qui in hac Occidentali regione pontificalem suscepimus curam.... et benedictiones largiatur....

(Μουστοξύδης, XLIV - XLVI. Kurtz, BZ XVI, 1906, 134 - 136).

11. Prudentissimo judici Hydruntis, et nostro dilecto spirituali filio domino Nicolao, Georgius Corcyrae Metropolitā.

Quid dixisti, o bone vir, et quale verbum.... sed potim in viam regionem dirigi, et ambulare.

(Μουστοξύδης, XLVII - XLVIII).

12. Georgius Metropolitā Corcyrae ad sanctissimum Patriarcham dominum Athanasium Hierosolymorum.

Hierusalem, Hierusalem! numquam ausim equidem tibi dicere.... ab extremis partibus usque ad extremas.

(Μουστοξύδης, XLVIII).

12a. Responsio domini Athanasii Patriarchae Hierosolymorum ad Georgium Metropolitum Corcyrae.

Hierusalem, Hierusalem! utar etiam ego.... Et gratia Domini nostri Jesu Christi sit semper tecum. Amen.

(Μουστοξύδης, XLVIII - XLIX).

13. Ἀντιγραφή Γεωργίου μητροπολίτου Κερκύρας πεμφθεῖσα πρὸς τοὺς Νερετινοὺς.

Πῶς δύναται ἄν ὁ ξένος τρέφειν τοὺς ἐγχωρίους.... τοῖς ἄλλοις ἐπέχοντες δύναμιν. ἢ χάρις τοῦ Κυρίου μεθ' ὑμῶν.

(Μουστοξύδης, XLIX - L).

14. Τοῦ ἀπτικοῦ κυροῦ Γεωργίου τοῦ Βαρδάνη τοῦ μητροπολίτου Κερκύρας ἀντίγραμμα πρὸς τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως κυρὸν Γερμανόν.

Πρόσχε οὐρανὲ καὶ λαλήσω.... ἀνελλιπῆ χάρις αἰτο Κύριος ταῖς ἐκκλησιαίαις αὐτοῦ.

(Μουστοξύδης, L - LVI· εὐρεῖται ἀνάλυσις ἰταλιστὶ 428 - 436).

15. Τοῦ χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν κῦρ Γεωργίου Βαρδάνη ὄντος ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Γρεβενῶν καὶ προσκληθέντος παρὰ τοῦ Ναυπάκτου ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Βονδίτζης.

Παναγιώτατε δέσποτα καὶ καθηγητὰ μετὰ τὸν ἕνα καὶ πρῶτον καθηγητὴν Χριστόν.... Ἐγὼ καὶ πρὶν μὲν ἔχαιρον.... ὁ τῆς σῆς εὐποιίας καὶ τῶν χαρίτων ἐν ἀπολαύσει πρῶτην γενόμενος....

(VVΓ 3, 1896, σσ. 248 - 250 [Αὐτόθι, σσ. 250 - 252 ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου, πρβλ. Τοῦμαδάκης, ΕΕΒΣ ΚΖ, 1957, σ. 35, ἀρ. 79]).

16. Τοῦ χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν κυροῦ Γεωργίου τοῦ Βαρδάνη [πρὸς τὸν Ναυπάκτου].

Ἰλλυριοθεν τὸ γράμμα εἰ καὶ μὴ πρὸς Ἰλλυρίον, ἀλλ' ὄν ἐλληνίζοντες πάντες.... καὶ τὴν ἡμέραν ὁροθετοῦν τῆς μετ' ἀλλήλων ἐνώσεως.

(VVΓ 3, 1896, 256 - 258. Τοῦμαδάκης, Γραμματολ., 81 - 83).

17. Τοῦ Κερκύρας [πρὸς τὸν Ἀπόκαυκον, 1223 - 1228].

Τίνα με οἷη γενέσθαι, τὴν ἀπόφημον ἐμοὶ φήμην ἀκηκοῦτα.... σὺ δὲ ψυχαγώγησον ἡμᾶς, διὰ γραφῆς διδάξας τὰ κατὰ σέ.

(VVΓ XIII, 1906, σσ. 340 - 341 [ἔπεται σ. 341 ἢ ἀπάντησις]).

18. <Γεώργιος Κερκύρας πρὸς τὸν Ἀγκύρας Χριστόφορον, ἔξαρχον> [1232-1233].

Θεοείκελε δέσποια καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς ὀρθοῦ λόγου στερεμνιώτατε πρόβολε.... διαβιβάζειν ἔστι τὴν χάριν πρὸς τὸ πρωτότυπον.

(Kurtz, BZ XVI, 1906, σσ. 139-140).

19. <Τοῦ Κερκύρας> Σημείωμα.

Ὁ ἐν τοῖς Ἰωαννίνοις τὰς οἰκίσεις ποιούμενος.... τῆς γυναικὸς φυλάττειν ὀφείλει τοῖς ἐξ αὐτῆς.... Ταῦτα πρὸς τὰ διηγηθέντα. Ὁ μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος.

([ἀκέφαλον] VVr XIII, 1906, σ. 342. [Πλήρες:] ΕΦ 4, 1908, σσ. 63-65).

20. <Τοῦ Κερκύρας τῷ Βαρλαάμ>.

Τιμωτάτε κῆρ Βαρλαάμ Προφήτα, οἱ ἄρχοντες καὶ ἀδελφοὶ οἱ Πριμικηρόπουλοι.... Μηνὶ μαῖω, ἰνδικτ. η'. Ὁ Κερκύρας Γεώργιος [= 1235].

(Pitra, AS VII, 189, σ. 138 [ἐντὸς γνωμοδοτήσεως τοῦ Χωματιανοῦ]).

Β' ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΟΥ ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΝΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

21. (PIZ') *Τῷ Βαρδάνη κῆρ Γεωργίω* (Λάμπρος, Β', 241-242).

22. (PIH') *Τῷ αὐτῷ* (αὐτόθι, 242-244).

23. (PM') *Τῷ Βαρδάνη* (αὐτόθι, 282-284).

24. (PMA') *Τῷ αὐτῷ* (αὐτόθι, 284-285).

25. (PMB') *Τῷ αὐτῷ* (αὐτόθι, 285-288).

26. (PMΓ') *Τῷ αὐτῷ* (αὐτόθι, 288-289).

27. (PNH') *Τῷ ὑπομνηματογράφω κῆρ Γεωργίω τῷ Βαρδάνη* (αὐτόθι, 314-317).

Γ' ΠΙΝΑΞ

Ἀθανάσιος πτρχ. Ἱεροσολύμων 12, 12α	Νεκτάριος ἡγούμενος Κασούλων 7, 8, 9
Βαρλαάμ Προφήτης 20	Νικόλαος Ὑδρουνηγὸς δικαστὴς 11
Γερμανὸς πτρχ. Κωνσταντινουπόλεως 14	Νερετινοὶ 13
Ἰωάννης Ὑδρουνηγὸς 6	Πατριάρχης Οἰκουμενικὸς 10
Ἰωάννης Ναυπάκτου μητρ. (Ἀπόκαυκος) 15, 16, 17	Σημείωμα 19
Μανουὴλ Δούκας δεσπότης Ἡπείρου 2, 3	Συμεὼν πτρχ. Ἀντιοχείας 5
Μιχαὴλ Χωνιάτης μητρ. Ἀθηναῶν 21-27	Φρειδερίκος Β' αὐτοκρ. Γερμανίας 1, 4
	Χριστόφορος Ἀγκύρας μητρ. 18

3. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΩΜΑΤΙΑΝΟΣ

ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος

(Συμβολή εἰς τὸν βίον)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ *

- Ράλλη - Ποτλῆ** = Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων ὑπὸ Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, τόμος πέμπτος, Ἀθήνησι 1855.
 = Μ. D r i n o ν, Περὶ τινῶν συγγραμμάτων Δημητρίου τοῦ Χωματιανοῦ ἐξ ἱστορικῆς ἐπόψεως, ὑπὸ —, VVr 1, 1894, σσ. 319 - 340 καὶ II, 1895, σσ. 1 - 33 (ρωσιστί).
Pitra = J. B. card. Pitra, *Analecta Sacra...* t. VII. *Juris ecclesiastici Græcorum selecta paralipomena: Δημητρίου ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας τοῦ Χωματιανοῦ τὰ πονήματα. Parisiis et Romae 1891, 8^ο, σσ. XI, + 893.
 = Κρίσις ὑπὸ Ἀντωνίου Μομφερράτου, ἐν VVr 2, 1895, σσ. 426 - 438.
 = L. Petit, *Démétrius Chomatianos DTC 4, 1911, σσ. 263-264.*
Χριστοφ. = Ἀναστασίου Π. Χριστοφίλοπου ὀλοῦ, *Δημήτριος Χωματιανός, « Θεολογία » Κ', 1949, σσ. 741 - 749.**

ΒΙΟΣ. 1. Ὄνομα. Καθὼς παρατηρήθη ἤδη, τὸ ἐπώνυμον Χωματιανὸς ἐμφαίνει, ὅτι ὁ φέρων τοῦτο καταγεται ἐκ πόλεως καλουμένης Χώματα¹ καὶ ἀναφέρεται μὲν πόλις καὶ ἐπισκοπὴ ἐν Λυκίᾳ τοιαύτη, ἀλλ' οὐδὲν δεδομένον ἔχομεν διὰ τὰ συσχετίσωμεν τὸν Δημήτριον πρὸς αὐτήν. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὸ ἐπώνυμον ἀπαντᾶται ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς τὰς νήσους¹. Ἄλλ' ἢ ἀκριβὴς καταγωγὴ τοῦ ἱεράρχου, τὰ τῆς οἰκογενείας του, τὰ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεώς του εἶναι, καὶ πιθανὸν νὰ παραμείνουν, σκοτεινά.

2. Χαρτοφύλαξ. Ὅτι διετέλεσε χαρτοφύλαξ Ἀχρίδος γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν ἔργων του (cod. Monac. gr. 62): « Δημητρίου τοῦ

* Γενικῶς περὶ τοῦ ἀνδρός: Μ η λ ι α ρ ά κ η ς, σσ. 192 - 195, 646 - 649. Λ α γ ο π ά τ η ς, σσ. 10 - 11. Π ο λ ά κ η ς, σσ. 25 - 26 κ.ά. Β έ η ς, ΕΕΒΣ Β', 1925, σ. 138 καὶ σημ. 3. Διάφορα ἔγγραφα τοῦ κατεγράφησαν ἐν *Acta et dipl. res Albaniae mediae aet. illustr.* I, 1913, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. Περὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος - Α' Ἰουστινιανῆς (Βουλγαρίας δῆθεν) πρβλ. Λ α γ ο π ά τ η ν, σσ. 51 - 53 σημ. Αὐτόθι, σσ. 46 - 54 περὶ τῆς ἀλληλογραφίας πατριάρχου Γερμανοῦ Β' - Χωματιανοῦ.

¹ Πρβλ. Μ η λ ι α ρ ά κ η ν, σ. 193, σημ. 1.

λογιωτάτου και σοφωτάτου και νομικωτάτου αρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας του Χωματιανού, πονήματα διάφορα πονηθέντα αὐτῷ χαρτοφύλακι ὄντι τῆς αὐτῆς¹ ἀγιωτάτης μεγάλης Ἐκκλησίας»². Ὁ Ἰω. Ἀπόκαυκος γράφων περὶ τοῦ Χωματιανοῦ πρὸς τὸν οἰκουμ. πατριάρχη Μανουήλ (1215 - 1221) λέγει μεταξύ ἄλλων: «Τούτον ἐγὼ τῶν ἐκάστοτε Βουλγαρίας ἀποκρίσεις παρὰ τοῖς πατριάρχεις ποιούμενον ἐγνώρισα ἐκ μακροῦ, ὅτι σου (τοῦ Μανουήλ) γενεῆφι πρότερος, καὶ εὐσυνέτως καὶ ἀπολογούμενον καὶ θαυμαζόμενον ὑπ' ἐκείνων»³. Κατὰ ταῦτα διετέλει ὁ Χωματιανὸς πατριαρχικὸς νοτάριος ἐπιφορτισμένος τὴν σύνταξιν τῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀρχίδος ἐγγράφων (πιθανώτατα ὡς ἐπιτόπιος γνώστης τῶν ἐκεῖ πραγμάτων) ἐπὶ δύο τουλάχιστον πατριαρχῶν⁴, καθ' ὃν χρόνον ὑπηρετεῖ καὶ ὁ Ἀπόκαυκος εἰς τὸ πατριαρχεῖον, ἤτοι ἐπὶ Γεωργίου Ξιφιλίνου καὶ Ἰωάννου Καματηροῦ (1191 - 1204). Συμπεραίνω ὅτι εἰς τὴν Ἀρχίδα κατέφυγε μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διάκονος ὢν, ἐκεῖ δ' ἐπλήρου τὰ καθήκοντα τοῦ χαρτοφύλακος, ἐπιδιδόμενος εἰς τὴν σύνταξιν νομοκανονικῶν γνωμοδοτήσεων. Ἦτο δὲ ὁ χαρτοφύλαξ τέταρτος κατὰ σειρὰν ἐκ τῶν ἐξωκατακοίλων ἀρχόντων τῆς ἀρχιερατικῆς ἀδελφείας, καθ' ἃ ὁ ἴδιος ὁ Χωματιανὸς γράφει περὶ τῶν ὀφφικίων, ἐνῶ ἐκ τῆς β' πεντάδος καὶ μετὰ τὸν πρωτονοτάριον δευτέρος ἦτο ὁ ὑπομνηματογράφος⁵: «νοσοῦντος μέντοι τοῦ χαρτοφύλακος, ἀντ' ἐκείνου τῷ ὑπομνηματογράφῳ ἀνεῖται ἡ ἔκθεσις καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῶν τοῦ χαρτοφυλακικοῦ σεκρέτου (= γραμματείας) ὑπομνηματισμῶν (= ἐγγράφων)»⁶.

3. Ἀρχιεπίσκοπος ἐξελέγη περὶ τὸ τέλος τοῦ 1216 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1217⁷. Περὶ τῆς ἐκλογῆς του λέγει πρὸς αὐτὸν ἐν ἐπιστολῇ ὁ Ἀπόκαυκος: «λόγου ποτὲ κινήθεντος περὶ τοῦ ἐπισκοπήσαντος Βουλγαρίας, ἄλλοι μὲν ἄλλους, ὡς ἐκάστω ἐδόκει, τῆς ἀναβάσεως ταύτης ἀξίους εἶναι εἰσηῶν» Ἐγὼ

¹ Κακῶς ὁ Λαγοπάτης, σ. 10 εἰκασεν, ὅτι ὁ Χωματιανὸς διετέλεσε χαρτοφύλαξ Κωνσταντινουπόλεως. Μεγάλη Ἐκκλησία λέγεται ἐνταῦθα ἡ τῆς Ἀρχίδος ὡς αὐτόνομος!

² Pitra, AS, VIII, σ. 1 - 2. Χριστοφ., σσ. 743 - 744.

³ VVr 3, 1896, 272, 17-19.

⁴ «παρὰ τοῖς πατριάρχεις», λέγει ὁ Ἀπόκαυκος, καὶ «ὑπ' ἐκείνων».

⁵ Pitra, VII, 1891, 653. «Τοιαύτη οὖν ἡ παλαιότερα παράδοσις... διάφοροι εἰσὶ καὶ ταῖς γνώμαις καὶ ταῖς ὁρέξεσιν οἱ ἀρχιερεῖς. Τούτου χάριν συνεχέθη ἡ τάξις ἡ παλαιά», αὐτόθι, στ. 654.

⁶ Αὐτόθι, στ. 659.

⁷ Βέης, ΕΕΒΣ Β', 1925, σ. 138, σημ. 3, L. Petit, DTC 4, 263. Ὁ Λαγοπάτης, σ. 10, σημ. 4, τάσσει τὴν χειροτονίαν μεταξύ 1217 - 1218. Πάντως τὸ ἀρχαιότερον διασωθὲν ἐγγράφον εἰς ὃ ἔχει ὑπογράψει ὡς ἀρχιεπίσκοπος εἶναι τοῦ 1219. Πρβλ. Χριστοφ., σ. 741.

δέ, πάντων ἀποδοκιμάσας τὰς δόξας, σέ τὸν ἐμὸν παρῆγον Δημήτριον, γνωστὸν μὲν ἐμοὶ πρὸ πολλοῦ, πείραν δὲ δεδωκότα καὶ τῆς ἐνούσης σοι λογιότητος, ἐξ ὧν πολλάκις ἐνταῦθα (= ἐν Ναυπάκτῳ) ἀπέστειλας, ὧν ἀναγινωσκομένων ἐπὶ κοινοῦ, πάντες εἴχομεν ἄμφω τὰ ὅτα αὐτίκα ἠχοῦντα. Οὕτως εἶχον ἐγὼ περὶ σέ καὶ πάλαι καὶ νῦν»¹. Ἐκ τῆς περικοπῆς ταύτης φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἐκλέξασαν τὸν Χωματιανὸν σύνοδον τὴν βαρύνουσαν ἔσχεν ὁ Ἀπόκαυκος, γνωρίζων καλῶς τὴν λογιότητα καὶ τὰς ἰκανότητας τοῦ ἀνδρός.

Μεταφέρω ἐδῶ τὸ δίστιχον ἐπίγραμμα τοῦ Χωματιανοῦ ἐπὶ τῆς σφραγίδος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος: «Καὶ ἐν τῇ μολυβδίνῃ βούλλα γραμματα ταῦτα:

Σωτηρίου πλήσόν με χαρᾶς, Παρθένε,

Δημήτριον γῆς Βουλγάρων ἀρχιδύτην»².

Ὡς ἀρχιεπίσκοπος ὁ Δημήτριος ἀνασυνέστησε τὴν διοίκησίν του καὶ ἐθεώρησεν αὐτὸν αὐτόνομον, ἔχοντα πατριαρχικὰ δικαίωματα, ἔστειπε δ' ἐν Θεσσαλονίκῃ τὸ ἔαρ τοῦ 1225 τὸν δεσπότην Ἡπείρου Θεόδωρον Δούκαν ὡς βασιλέα καὶ αὐτοκράτορα Ρωμαίων³. Οὕτως ἐδικαιολόγησεν ἀπέναντι τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς τὴν αὐτονομίαν του, ὑπηρετῶν τὰ πολιτικὰ σχέδια τοῦ Θεοδώρου. Ὁ Ἀπόκαυκος γράφων πρὸς τὸν πτρχ. Μανουὴλ λέγει: «Καὶ ὁ μακαριώτατος Βουλγαρίας, ὃν ὑπερθαυμάζω τέως ἐγὼ τοῦ βίου, τῆς λογιότητος, τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ τὰ ποιητέα ἡμῖν διατάσσεσθαι ἐπὶ ταῖς ὀδεήποτε ἱεροπραξίαις, ὅπόσον καὶ οἱ νεκροὶ πραγμάτων τῶν ἐν ἡμῖν ἄλλὰ τοῖς ἰδίοις προνομίοις ἀρκεῖται καὶ τοὺς ἀρχαίους ὄρους οὐχ ὑπεράλλεται»⁴. Ἀντεμετώπισε δὲ μὲ θάρρος τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, προσπαθῶν νὰ καλύψῃ δι' ἐπιχειρημάτων τὴν ἀντικανονικότητα τῆς προβολῆς του καὶ τὴν πολιτικὴν σκοπιμότητα τῆς ἐκλογῆς του.

Ἀλλὰ πρὸ τῆς στεφροφορίας τοῦ Θεοδώρου, ἀησχόλησεν αὐτὸν ἡ ἀνύψωσις τοῦ μοναχοῦ Σάββα, υἱοῦ τοῦ ζουπάνου τῆς Σερβίας εἰς ἀρχιεπίσκοπον, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ἀπηύθυνε σημαντικὴν καὶ χαρίεσσαν ἐπιστολήν, περὶ τῆς ἀμοιβαίας δικαιοδοσίας τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, Ἀχρίδος καὶ Ἰπεκίου (Μάϊος 1220)⁵.

¹ Συμβολὴ Ἀχρ. 7,9-13. Περαιτέρω ὁ Ἀπόκαυκος παροτρύνει τὸν Δημήτριον νὰ μὴ ὑπερφανευθῇ ἐκ τοῦ νέου ἀξιώματος «Μηδὲν τὸ ἦθος παραβλαβῆς ἐκ τῆς παρυψώσεως: εἰ δ' ἄλλως διατεθῆς, τὸ μὲν βαρύτερον ὀκνῶ λέγειν, πιστώσει δὲ ὁμῶς ἄμφω τὰ παλαιά, τό τε μηδὲν εὐμάραντον εἶναι ὡς ἀνθρωπίνην φιλίαν, καὶ τὸ δεικνύνειν ἄνδρα ἀρχήν». Αὐτόθι, 9,24-27.

² Συμβολὴ Ἀχρ., σ. 6.

³ Πρβλ. πρόσθεν, σσ. 12 - 14.

⁴ VVΓ 3, 1896, σ. 272,13-17.

⁵ Τὸ κείμενον τὸ πρῶτον ἐτυπώθη ὑπὸ Pitra, AS, VII, σσ. 381-390.

4. **Παιδεία και ἥθος.** Ὁ Λαγοπάτης κρίνων τὸν ἄνδρα λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι « ἦν ἀνὴρ ἄγαν φιλόδοξος καὶ φίλειρος, συνένεινε δὲ τὰ μάλιστα εἰς τὸ νὰ προσλάβῃ ἢ ἕρις ὀξὺν χαρακτήρα, καὶ ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος « μέχρη τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χωματιανοῦ ἐνήργει τρόπον τινὰ ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ δυτικοῦ βασιλείου, μετὰ ταῦτα ὅμως ἐπεσκιάσθη ὑπ' αὐτοῦ (τοῦ Ἀχρίδος) ¹. Ταῦτα δὲν φαίνονται ἀκριβῆ, δεδομένου πρῶτον ὅτι ἡ κυρίως δρᾶσις τοῦ Ἀποκαύκου ἀκολουθεῖ τὴν χειροτονίαν τοῦ Χωματιανοῦ, καὶ ὅτι ἡ πρὸς τὸ πατριαρχεῖον τὸ ἐν Νικαίᾳ στάσις ἀμφοτέρων ἐκανονίζετο κατὰ τὰ συμφέροντα τῶν ἐν Ἑλλάδι ὀρθοδόξων.

Περὶ δὲ τοῦ ἥθους καὶ τῆς παιδείας τοῦ Χωματιανοῦ, μάρτυς αὐτὸς ὁ Ἀπόκαυκος, γράφων πρὸς τὸν πατριάρχη « καὶ ἦν ὁ ἄνθρωπος θαυμαζόμενος τοῖς πολλοῖς καὶ αἰδέσιμος διὰ τὸ μέτριον ἥθος, διὰ τὸν ἥσυχον λόγον, διὰ τὸ ἐν ταῖς ὁμιλίαις ἀπόσκοπον, καὶ σὺ (ὁ Μανουὴλ) καλεῖς αὐτὸν ἐξωτερικὸν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείσεως ἄγευστον, τὸν ὑπερλίαν ταύτης εἰδήμονα. Οὕτως δὲ θαρρῶ ἐπὶ τῇ τοῦ ἀνδρὸς σεμνότητι καὶ γνώσει, καὶ μᾶλλον τῇ καθ' ἡμᾶς ἱερᾷ, ὡς εἶγε βασιλεὺς ἦν καὶ Πόλις ἦν, ἢ ποτὲ Πόλις, καὶ περὶ τοῦ ἐπισκοπήσοντος ἐν Βουλγαρίᾳ λόγος προέκειτο, ἦν ἂν καὶ αὐτὸς τῶν μαρτυρουμένων αὐτίκα εἰς ἐπὶ τούτῳ τῷ ἀξιώματι. Καὶ περὶ ὧν ἀκριβῶς οὐκ οἶδας, οὕτω μὴ ἀποφαίνου » ².

Πρὸς τὸν ἴδιον δὲ τὸν Χωματιανὸν γράφων ὁ Ἀπόκαυκος λέγει : « Καὶ ἀρίστως ἦδειν ἐγὼ, ἄνδρα εἶναι τῆς ἡμετέρας ταύτης ἕνα καὶ μόνον, τὸν ἐμὸν καὶ μέγαν *Δημήτριον, σοφὸν τοὺς λόγους, τὸν βίον σοφώτερον*, εἶγε ἑσοφία πρώτη βίος ἐπαινετὸς καὶ Θεῷ κεκαθαρισμένος, ὡσπερ ἠκούσαμεν... Καὶ ταῦτά σοι προὔξενησεν *εὐφυΐα τε καὶ σπουδή*, ἐξ ὧν ἐπιστιῆμαι καὶ τέχνηαι τὸ κράτος ἔχουσιν » ³.

Ὁ ἴδιος ὁ Χωματιανὸς ὡς ἐξῆς ἐχαρακίριζε μετριοφρόνως ἑαυτὸν, γράφων πρὸς τὸν Βαρδάνην : « Τί γὰρ ἡμῖν καὶ τοῖς περὶ λόγοις ἐσπουδακῶσι καὶ βίον τῷ λόγῳ κησαμένοις ὁμόστολον ; ἄνδρες ἡμεῖς, εἰρησθῶ γὰρ τάληθές, βίου μὲν ἐνθέου μακρὰν πορευόμενοι, λόγοις δὲ ὠμιληκότες μὲν ἀμῶς γέ πως ἀποκλύσαντες δὲ πάντη καὶ πάντως τὸ τούτων γλυκὺ ἐφ' οἷς ἀλμυρᾷ θαλάσῃ συμφορῶν, ἐν τοῖς ἄρτι καιροῖς, ἐβαπτίσθημεν καὶ βαρβάρους παρεχρονίσασαμεν » ⁴.

¹ Ανετυπώθη ὑπὸ τοῦ Μηλιαράκη, σσ. 616 - 619, ὁ ὁποῖας καὶ προέταξεν ἱστορικὸν σημείωμα : Ἱστορία τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας (σ. 640 ἐξ.). Πρβλ. καὶ Χριστοφ., σ. 745 περὶ τῆς λοιπῆς βιβλιογραφίας.

² Λαγοπάτης, σ. 10.

³ VVr 3 1896, 272, 19-27.

⁴ Συμβολὴ Ἀχρ. 10, 9-12, 19-20.

⁵ Pitra, AS, VII, 1891, σ. 464.

5. Εἰς τὴν **ἱστορικὴν δρᾶσιν** τοῦ Χωματιανοῦ δὲν θὰ ἐπιμείνω, οὐδὲ εἰς τὴν συζήτησιν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ προστάντος τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐν Νικαίᾳ ἀπὸ τοῦ 1222 Γερμανοῦ Β', περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βουλγαρίας ὡς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκόπου¹, πράγματα διασαφηνισθέντα ἤδη ὑπ' ἄλλων. Οὐδὲ θὰ καταγράψω τὰς συγγραφὰς τοῦ Δημητρίου, ἔργον ὅπερ ἄριστα ἔπραξεν ἤδη ὁ καθ. Χριστοφιλόπουλος, ὁ ὁποῖος καὶ ἐπέφερε διορθώσεις εἰς τὰ ἀμελῶς ἐκδοθέντα κείμενα². Καθ' ὅσον γνωρίζομεν αἱ σωθεῖσαι ἐπιστολαὶ (φιλολογικῆς χαρακτῆρος) τοῦ Χωματιανοῦ εἶναι ὀλίγαι, τὰ δὲ ἄλλα του ἔργα χαρακτηρίζει ἡ συνήθης διατύπωσις τῶν ἐγγράφων τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς.

6. Ἀπὸ **κριτικῆς πλευρᾶς**, ὑπάρχει πρόβλημα γνησιότητος τῶν κειμένων τοῦ Χωματιανοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπεδόθησαν κείμενα γραφέντα ὑπὸ τοῦ Λέοντος Βουλγαρίας, Νικήτα Στηθάτου κ.ἄ.³ Ἐξ ἄλλου ἔχομεν ἐν κείμενον γραφὴν διὰ λογαριασμὸν τρίτου προσώπου: «*Λόγος ἀπολογητικὸς πρὸς τὸν ἀγιώτατον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως κυρὸν Γερμανὸν καὶ τὴν ὑπ' αὐτὸν σύνοδον, γεγονὼς ὡς ἐκ προσώπου τοῦ ἐπισκόπου Σερβίαν...*»⁴. Ἀνάγκη ὅπως ἐπανεκδοθῶν τὰ ἔργα του κριτικῶς.

7. Σημειῶ ἀπλῶς ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Βαρδάνης ὑπηρετήσεν ὡς χαρτοφύλαξ Γρεβενῶν ὑπὸ ἀρχιεπίσκοπον Ἀχρίδος τὸν Δημήτριον, διότι τὰ Γρεβενὰ ὡς ἐπισκοπὴ ὑπέκειντο εἰς τὸν Ἀχρίδος (Βουλγαρίας). Ὁ Χωματιανὸς συνεχάρη δ' αὐτὸν ἐκλεγέντα μητροπολίτην Κερκύρων (1219)⁵.

Ὁμοίως ὅτι ὅτι ἡ ἑξαρχικὴ ἀποστολὴ τοῦ Χριστοφόρου Ἀγκύρας (1232 - 1233) εἰς τὴν Δύσιν ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν περιορισμὸν τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Χωματιανοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπεισήρχετο τέως καὶ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Θεσσαλονίκης.

Τέλος, ὅτι εἶναι ἄγνωστον τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του. Τὸ τελευταῖον ἐγγραφόν του ὅπερ δύναται νὰ χρονολογηθῆῖ ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1235⁶. Πέραν τούτου οὐδὲν γνωρίζομεν.

¹ Τὰ κείμενα παρὰ Pitra, AS, 1891, σσ. 481 - 498, δύο τοῦ Δημητρίου καὶ μία «ἀντιγραφὴ» (σσ. 483 - 486) τοῦ πατριάρχου.

² Ἀ. Χριστοφιλοπούλου, Κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς πηγὰς τοῦ Βυζαντινοῦ δικαίου, ΕΕΒΣ ΙΣ', 1940, σσ. 142 - 144 καὶ: Παράρτημα, «Θεολογία» 20, 1949, 747 - 750. Πρὸ τοῦ Χριστοφ. ὁ Μομφερράτος, VVr 2, 1895, σσ. 426 - 428.

³ Τὰ παρὰ Pitra, AS, VII, 1891, σσ. 745 - 782 καὶ 709 - 718. Τοῦ τελευταίου τῆν πατρότητα ἀμφισβητεῖ ὁ Χριστοφ., σσ. 745 - 746.

⁴ Pitra, αὐτόθι, σσ. 578 - 588.

⁵ Τὸ κείμενον παρὰ Pitra, αὐτόθι, σσ. 463 - 464.

⁶ Ὑπόθεσις ἐπισκοπῆς Σερβίων.

Περὶ τῆς χει/φου παραδόσεως πρβλ. Albert Battandier παρὰ Pitra σσ. XXV - XXVI.

8. Νομικαὶ Συγγραφαί. « Ἡ ἀξία τοῦ Χωματιανοῦ ὡς νομικοῦ, δὲν εἶναι μικρά. Γνωρίζει καλῶς τόσον τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὅσον καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν νομοθεσίαν, ὡς καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς ἔργα τῶν βυζαντινῶν νομικῶν... δαψιλῶς χρησιμοποιεῖ τὰ Βασιλικά, μετὰ παλαιῶν καὶ νέων σχολίων των καθὼς καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας (ἀποστολικούς, τῶν πατέρων καὶ τῶν συνόδων). Παραπέμπει ἐπίσης εἰς νεαρὰς μεταϊουστινιανείων αὐτοκρατόρων, ἰδίᾳ τοῦ Λέοντος Σ' καὶ τοῦ Ἀλεξίου Α', εἰς ἀποφάνσεις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πτρχ. συνόδου ἐκ τῶν τριῶν τελευταίων αἰώνων καὶ εἰς τὴν λοιπὴν ἐν χρήσει τότε νομικὴν βιβλιογραφίαν, ὡς τὰς Ροπάς, τὸν Μιχ. Ψελλόν, τὸν Εὐσταθίου Ρωμαίου, τὸν Ἰωάννην Ζωναρᾶν, τὸν Θεόδωρον Βαλσαμῶνα. Ἐν τούτοις τόσον κατὰ τὴν θεωρητικὴν ἔρευαν ὅσον πρὸ πάντων κατὰ τὴν δικαστικὴν καὶ γνωμοδοτικὴν πράξιν ὁ Χωματιανὸς ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα ἄλλου διαπρεποῦς βυζαντινοῦ δικαστοῦ, τοῦ Εὐσταθίου Ρωμαίου, δι' ὃν μάλιστα αἰσθάνεται βαθὺν σεβασμὸν, προσφεύγει, οὐχὶ σπανίως, εἰς τὸ παρὰ τῷ λαῷ ἐρριζωμένον δημῶδες δίκαιον διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀκαμπτον ἐφαρμογὴν διατάξεων τῆς αὐτοκρατορικῆς νομοθεσίας εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ λαϊκὸν αἶσθημα εὐρισκομένων. Ὅθεν εὐνόητος εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἔργου του ὡς πηγῆς διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ δημῶδους δικαίου τῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων »¹.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

¹ Χριστοφ., σ. 746.